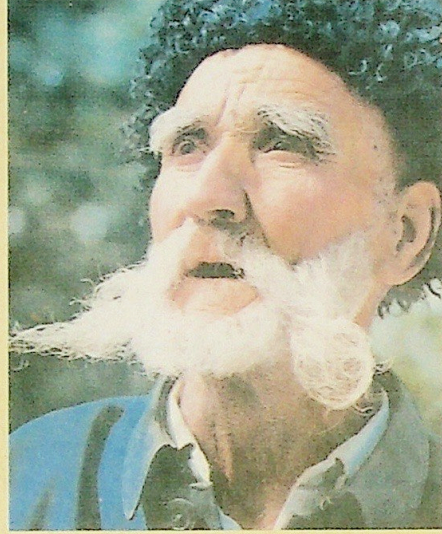

DOĞU TÜRKİSTAN'IN

صوت تركستان الشرقية

SESİ

Voice of Eastern
Turkistan

DOĞU TÜRKİSTAN SAHİPSİZ KALMAYACAK

DOĞU TÜRKİSTAN VAKFI YAYINI
3 Aylık İlmî Kültürel Dergi

YIL: 13 SAYI: 56/57
FİYATI: 500.000

Doğu Türkistan Delegeleri BBP Gen. Bşk. Muhsin Yazıcıoğlu'nun makamında Sayın Yazıcıoğlu 100 kişiden oluşan heyetimize TBMM'de yemek ikramında bulundu.

Hür dünyadaki Doğu Türkistan Temsilcileri Ankara'da merhum liderimiz Mehmet Emin Buğra'nın kabri'nde...

DOĞU TÜRKİSTAN'IN SESİ

Y.13 C.13 N.56-57 (1998/3-4)

Doğu Türkistan Vakfı Yayını

Kurucusu
İsa Yusuf ALPTEKİN

İmtiyaz Sahibi
M. RIZA BEKİN

Yazı İşleri Müdürü
HAMİT GÖKTÜRK

Türk Lehçeleri Sorumlusu
ABDULHEKİM İLTEBİR

Yayın Kurulu
Prof. Dr. Mehmet Saray
Prof. Dr. S. Mahmud Kaşgarlı
Dr. Yakup Buğra
Dr. Erpolat Dönmez
Abdulhamit Avşar
İsmail Cengiz

ABONE ŞARTLARI

Yurt içi (Yıllık): 3.000.000 TL.
Yurt dışı (Yıllık): 30 USA(50 DM)

BANKA HESAP NUMARASI

Akbank Yusufpaşa Şb. İst.
832-601 DHM

BASKI ÇİFT MİZANPAJ

Kuşak Ofset - Hasret Ajans

İDARE YERİ

Doğu Türkistan Vakfı
Kültür Merkezi
Dedeefendi Cad. No:4
Şehzadebaşı - İstanbul - Türkiye

Tel: 526 35 76 - 526 08 55

Fax: (0212)526 09 72

Dergide yayınlanan yazılardaki
görüşler yazarına aittir. Doğu Türkistan
Vakfı'nı bağlamaz.

Dergideki yazı ve resimler kaynak
gösterilerek kullanılabilir.

ABONE OLUN
ABONE BULUN

İÇİNDEKİLER Contens

Başyazı : Temel Şiarımız; Milletlere İstiklâl, İnsanlara Hürriyet M.Rıza Bekin	3
Doğu Türkistan'da Milliyetler Sorunu İsmail Cengiz	5
Manevi Bomba:"Doğu Türkistan Tarihi" Hacı Yakup Anat	12
Doğu Türkistan'da "Üç Ependim Hareketi" Yunus Buğra	19
Dr. Mesut Sabri Baykozi ve Mücadele Hayatı Dr. Gültekin Pehlivan	25
Mehmet Emin Buğra ve Onun Edebî Kişiliği Yrd. Doç. Dr. Erkin Emet	
İzlediği Politika ve Düşüncesi Yoluyla İsa Yusuf Alptekin Abdulhamit Avşar	36
Doğu Türkistan Gençliğinin Karşı Karşıya Bulunduğu Beyaz Tehlike Yrd. Doç. Dr. Alimcan İnayet	42
Doğu Türkistan'da Göç Destanının Türküleri Av. İlhan Musabay	45
Hoten Devleti İslâmiyeti Ne Zaman Kabul Etti? Erkin Ekrem	49
Bir Anı-Portre:İlhan Musabay Yazı Kurulu	56
Bibliyografya: "Uygur Tarihi" Rıdvan Öztürk	57
HABERLER	
Uygur Gençlik Kurultayı	59
Kurultay Sonuç Bildirisi	60
Doğu Türkistan İçin Birlik	62
Çin Yeni Tezgahlar Peşinde	63
Af Örgütü'nden Suçlama	64

Müslümanlara Çin zulmü

● Müslüman Uygurlara baskılar şiddetlenerek artıyor. Çocukları bile hapse atıp işkence-den geçiriyorlar. Dini törenleri bile basıyorlar. Af Örgütü, yöre halkının "Uygur (Müslüman) olmaları"nın, Çin'in baskılarının en önemli nedenlerinden biri olduğunu bildiriyor.

KISA SÖZ

Danimarka gemisi battı: 2 ölü

Kuzey Denizi'nde geçen şiddetli fırtınada bir Danimarka gemisinin batması sonucu 2 kişi hayatını kaybetti. Diğer 100 kişi kurtarıldı. Yetmiş beş kişi de yaralandı. Gemiden batan Petri Fokker isimli geminin 5 kişi mürettebatından 2 si ise cesedini bulduğuna, kayıp olan 2 kişiyi arama çalışmalarını Eylül ayında bitirdiğine ve bir geminin enkazı çevresinde bulunduğu, bir kişinin ise hayatını kaybettiğine bildirildi.

Girt halkı 5-300'leri istemiyor

Türkiye bir mektep olan Girt'in halihazırda 300'leri istemediği bildirildi. (D. A. S. 1999/2/10)

KAMURAN AKKUS ANKARA

Merkaz İngiltere'de bulunan Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International), Sincan/Uygur Özerk Bölgesi ve Çin Halk Cumhuriyeti'ni diğer bölgelerinde son birkaç aydır köyleri olarak tutulmuş ve işkence gören Müslüman Uygurlarla ilgili son bilgileri açıkladı.

Örgütün 4 sayfalık raporuna göre, baskıların en önemli nedenlerinden biri, bölgedeki halkın "Uygur (Müslüman) olmaları". Raporunda, "Sincan/Uygur Özerk Bölgesi'ndeki ayrılmış gruplar Uygur ve bölge nüfusunun büyük bir bölümü Müslüman, Subat 1997'de bölgenin etnik homojenliğini aradan yok ettikler, kontrol etmeyi tanımla ayrılmışları da dahil olmak üzere, bunlar arasında birçok dini ayrılmışlar da bulunuyor. Bu baskıların etnik ayrılmış ve bölgede şiddetli çatışma ortamına

neden olduğunu inandırıcı" deniliyor.

GÖZALTILARDA, MÜSLÜMAN UYGUR OLMAK TEK NEDEN

Af Örgütü, raporda bazı Uygurların gözaltına alınma nedenini, "yalnızca siyasi mahkum veya köçkürün akraba veya arkadaşları olmaları" şeklinde açıklıyor. Örgüte göre gözaltılarda, "sadece ve sadece Uygur (Müslüman) olmak"

ÇİN, KENDİ YASALARINI DAHI ÇIĞNIYOR

Raporu göre; gözaltına alınmış bir binlerce Çin yazarlarına aykırı olarak, aykırı olarak aykırı olarak gözaltına alındı. Akarabaları, ortaklığı ilgili hiçbir bilgi edinmedi.

ÖRGÜTÜN ÇİN'E İŞKENCE" UYARISI

Uluslararası Af Örgütü, Çin yetkililerine, temel insan haklarını bir şekilde kullandıkları için hapsedilen bir tutukluların serbest bırakılması

vakülması için çağırıda bulundu. Uygur ve diğer etnik topluluk ve mahkumlar işkence gibi vahşi insanlık dışı veya ayrılmış muamele yapmalarını ve ceza vermemelerini talep etti.

ÇOCUKLARA BİLE GÖZALTI VE İŞKENCE

Uluslararası Af Örgütü'nün yeni raporunda yer alan vakalardan bazıları şöyle:

● Gıvnenlik ilçesinde, altı Uygur gençini vurarak öldürülmesinin ardından, Nisan 1998'de Gıvnenlik ilçesinde Uygur'un gözaltına alındığı rapor edildi.

● Eylül 1998'de dört çocuk, Eylül 1998'de zorla Kazakistan'dan, Uygur Özerk Bölgesi'nde gözaltına alındı. Çocuklar, 18 gün gözaltında tutuldu ve hiçbir keşif da tutukluların sanılan dört erkekkin keşifleriyle ilgili bilgi almak için işkenceye tabii tutulmalarından endişe ediliyor.

AF Örgütü'nün 4 sayfalık Çin/Sincan raporu bölgedeki Müslümanların insan hakları ihlallerini ortaya koyuyor.

BAŞYAZI

Temel Şiarımız: İnsanlara Hürriyet, Milletlere İstiklâldir.

Uluslararası gelişmeler ve bölgesel sorunların gittikçe çıkmaza doğru sürüklenmesi; Rusya Federasyonu'nun ekonomik, politik ve askeri kriz içinde olması; ezilen halkların üzerinde kurulan Çin Halk Cumhuriyeti'nin siyasi, ekonomik ve askeri yayılma girişim ve emelleri gibi sebepler "Doğu Türkistan sorunu"nu kendiliğinden gündeme taşımaktadır.

Şu bir gerçek ki Çin'in ekonomik mânâda gelişme göstermesinin temelinde Doğu Türkistan'daki zengin kaynaklar yatmaktadır. Doğu Türkistan Çin için ve gelecekte dünya için **ekonomik önem** taşıyan ülkedir. Aynı zamanda Doğu Türkistan, bağımsızlığa kavuşan diğer Türkistan Cumhuriyetlerine sınırdaş olması dolayısıyla **siyasi önem** arzeden bölgedir. Bu esir Türk yöresinde faaliyet gösteren "*atom poligonu*" ve "*nükleer araştırma merkezi*" bölgenin **stratejik önemini** de ortaya koymaktadır.

Böyle olunca Çin'in Doğu Türkistan'ın bağımsızlığını vermesi mümkün görünmemektedir. Kızıl Çin yönetiminin son üç yıl içerisinde bölgeye yönelik aldığı

tedbirlerin sertliği ve sıklığı, Çin'in Doğu Türkistan'dan korktuğunun bir işaretidir. Nitekim Çin yönetimi Doğu Türkistan içindeki ve dışındaki bağımsızlık ve özgürlük hareketlerini baltalamak için bir yığın kararlar almaktadır. "*Ne pa-hasına olursa olsun*" hür dünyadaki bağımsızlık hareketlerini durdurma kararında olan Kızıl Çin yönetimi; üst düzey yöneticilere gönderilen gizlilik dereceli bir raporda açıkca "*Doğu Türkistan Vakfı*" ile "*Doğu Türkistan Dayanışma Derneği*"ni tehlikeli kuruluşlar olarak ilân edip, hedef göstermişlerdir...

Şurası bilinmelidir ki; Çin Komünist Partisi tarafından hedef gösterilen kuruluşlarımız Türkiye'de yasalar çerçevesinde faaliyet gösteren ve Doğu Türkistan Dâvâsını tanıtmayı amaçlayan, insani gaye güden yasal teşkilâtlardır.

Doğu Türkistan ile ilgilenmek her Müslüman'ın, her Türk'ün hatta her insanın vicdani, insani vazifesidir...

Doğu Türkistan ile ilgilenmek tarihimizin, kültürümüzün, dilimizin, soyumuzun, dinimizin gereğidir...

Doğu Türkistan Vakfı'nın, Doğu Türkistan Dayanışma Derneği'nin yaptığı da budur.

"**Bağımsızlık ve özgürlük talebi**" ise her toplumun temel insani hakkıdır. Kuruluşlarımızın talebi de; "**insanlara hürriyet, milletlere istiklâl**"dir...

Yazı Kurulu Adına
M. Rıza BEKİN

DÜNYA

Çin idamlara doymuyor

Af Örgütü'nün bildirdiğine göre, Çin'in Kazakistan sınırındaki küçük bir kenti olan Korgas'ta 25 Ocak tarihinde yargılanan 12 Uygur'dan ikisi idam cezasına çarptırıldı. 39 kişi de çeşitli hapis cezasına çarptırıldı

ULUSLARARASI Af Örgütü, Çin yönetiminin Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde iki ayrılıkçı Müslümanı polisyenle imal etmek suçundan idam cezasına çarptırıldığını iddia etti.

Af Örgütü'nün bildirdiğine göre, Çin'in Kazakistan sınırındaki küçük bir kent olan Korgas'ta 25 Ocak tarihinde yargılanan 12 Uygur'dan ikisi idam cezasına çarptırıldı.

Af Örgütü'nün iddiası Çini makamlarca da doğrulanırken, bir suçluluğu yetersizliği, aynı dönemde 39 kişinin çeşitli hapis cezalarına çarptırıldığını söyledi.

Uluslararası Af Örgütü'nün 10 şubesi vardır. Bunlardan Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde 40'den fazla Uygur'dan oluşan bir topluluğu barındırıyor. Bu topluluğun üyeleri, Çin hükümeti tarafından tutulmuş ve idam cezasına çarptırılmış.

Nereden mi belli? Halihazırda 14-15 Ocak 1999'da ABD Başkanı William Clinton'un Washington'da yaptığı ziyaret sırasında, Clinton'un bir grupla görüşmesi sırasında...

landığı kaydedildi. Çin, 1959 yılında Çin yönetiminin kısıtlı hapsedenlerin ardından Tibet'i ele geçirdikten sonra, Tibet'i Çin'in bir parçası olarak kabul etti. Tibet'in sınırlarını birçok Tibetli'nin desteğini yok etmek amacıyla, Tibet'deki manastırlara "vatan perver eğitim" sağlamakla yükümlü eğitimci görevlendirildi.

Cengiz Doğu Türkistan'da huzur ve barış istiyoruz

C18'inci yılını kutlayan Doğu Türkistan Uygur Özerk Bölgesi'ndeki askeri birlikleri...

ve 8. Asliye Ticaret Mahkemeleri, sadamı Cavit Çağlar ve tasarrufların malları ile üçüncü kişilerin hakkı ve alacakları 1 milyar 212 milyar liralık "ithyati haciz" kararını aldı.

İkinci haciz

İkinci haciz kararını alan savcılık...

Bir kısır tenerte...

Seyhan Nispeti Kemal ZETİ...

1980 yılından bu yana...

sevdiği kadını...

her zaman...

da gelmiş...

bir kadın...

1980 yılından...

sevdiği kadını...

her zaman...

da gelmiş...

bir kadın...

1980 yılından...

sevdiği kadını...

her zaman...

da gelmiş...

bir kadın...

1980 yılından...

sevdiği kadını...

her zaman...

da gelmiş...

bir kadın...

1980 yılından...

sevdiği kadını...

her zaman...

da gelmiş...

bir kadın...

1980 yılından...

sevdiği kadını...

her zaman...

da gelmiş...

bir kadın...

1980 yılından...

sevdiği kadını...

her zaman...

da gelmiş...

bir kadın...

1980 yılından...

sevdiği kadını...

her zaman...

da gelmiş...

bir kadın...

1980 yılından...

sevdiği kadını...

DOĞU TÜRKİSTAN'DA MİLLİYETLER SORUNU

İsmail Cengiz

Doğu Türkistan'ın işgalinin (1949) hemen ardından “-Çin yönetiminin 1949'da hazırladığı ve nihayet 1952'de son kısmını yayınladığı “Müşterek Programı”nda; “-Çin'deki bütün azınlıkların (Çinli olmayan milletlerin) eşit hak ve vazifelerle Çinlilerle eşit oldukları ve artık Çin'deki azınlıkların Han (Çinli) boyunduruğundan kurtuldukları” bildiriliyor ve azınlıkların kalabalık oldukları yerlere “bölge muhtariyeti” verileceği vaat ediliyordu. “Han”, ekseriyeti teşkil eden Çinliler'in adıdır. “Han” yani Çinli boyunduruğundan kalkması ile tam eşit muamele bu önemli programda yer almamıştı. (1)

Ancak bu vaat kağıt üzerinde kaldı. 1952-56 arası eşitlik prensibi adı altında Çinliler'in üstün millet ve ırk olarak tanıma propagandası yapılmaya başlandı. Çünkü toprakları işgal edilen Moğollar, Uygurlar, Tibetliler kendilerine tanınan azınlık haklarını ve eşitliklerini elde etmek isteyince iş değişti. Komünizmin “halkların eşitliği ilkesi” rafa kaldırıldı. “Ağabey millet Çin”in tek karar sahibi olduğu, her fırsatta ve her bakımdan vurgulanmaya baş-

landı. Çinli olmayan milletlerin yoğun ve dinmeyen bağımsızlık isteklerinin (2), azınlık kültürlerini koruma ve geliştirme girişimlerinin artması üzerine Çin yönetimi, “halkların eşitliği ilkesi”ni çiğneyerek, Çinli olmayan halkların haklarından bahsetmez oldular.

1958 Şubat'ında ÇKP Milliyet İşleri Komitesi İkinci Başkanı Wang Feng, “Çinliler'in azınlıklara üstünlüğü” hakkında uzun bir rapor vermiş ve Çinliler'in “ileri” durumda olup, diğer milletlere sadece “yardım etmek” istediklerini söyleyerek işi teville uğraşmıştır. Wang Feng, azınlıkların ÇKP'ni sırf Hanlar'ın yani Çinliler'in haklarını savunup diğer milletlerin menfaatlerini dikkate almadığı iddiasını da reddetmeye çalışmıştır. Wang Feng ne kadar uğraşırsa uğraşsun bugün Çin'de “sosyalizm ve milliyetçiliğin birlikte yürümeyeceği” anlaşılmıştır. Pekin bir taraftan diğer Asya milletlerini anti-empyalist mücadelelerinde desteklerken aynı zamanda Orta Asya'da egemenliği altındaki Türkler'in Çin komitesi içinde erimesini isteyerek büyük bir tezada düşmektedir. (3)

Çin yönetimi Doğu Türkistan'da yaşayan halkı “parçala ve idare et” prensibi ile hareket ederek 13 millete=sınıfa ayırmıştır. Halbuki 13 ayrı milletin içinde gösterilen Uygurlar, Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Tatarlar, Salarlar ve Sarı Uygurlar'ın hepsi gerek antropolojik, gerek etnolojik veya etnografik anlamda Türk aile sınıfına mensup olup, bir milletin boylarıdır. Dolayısıyla bunlar için ve bölgede az sayıda bulunan diğer etnik unsurlar

için (Sibo=Şive), Solon, Moğol, Tungan gibi ayrı muhtar bölgelerin kurulması (10 muhtar bölge) kıstasa uygun değildir, uluslararası antlaşmaları ihlaldir. Bu tarz bir taksim ve muhtariyet politikası izlemek suretiyle, Çin Halk Cumhuriyeti, "Büyük Çin Birliği"ni pekiştirmeyi amaçlamaktadır (4).

1984 yılında ÇKP Gen.Sek. Ho-Ya-Bang ve diğerleri Doğu Türkistan'da 13 değil 46 azınlık milletin yaşadığını söylemiştir (5). Sülaleleri ve hatta aileleri bile ayrı bir millet olarak gösteren Çinliler, Uygur halkının egemenliğini (çoğunluğunu) ortadan kaldırmayı, daha doğru ifade ile Doğu Türkistan'da Çin ırkının ağabey millet olduğu yolundan çıkarak egemenliğini hedeflemektedir. Daha gerçekçi ifadeyle sun'i olarak yaratılan 46 milliyeti öne sürerek bölgenin çoğunluğunu ve asıl sahibini oluşturan Uygurlar'ın ve diğer Türk halklarının egemenlik haklarının sona erdirmeyi amaçlamaktadırlar. Ama Çinli yetkililere "--Doğu Türkistan'daki bu 46 millet kim?" diye sorduğunuzda size cevap veremeyeceklerdir.

Doğu Türkistan'ın demografik yapısını incelediğinizde Çin yönetiminin 13 veya 46 millet yalanı kendiliğinden ortaya çıkar.

Çinliler'in istatistiki bilgilerinden hareket edersek; ülke nüfusunun % 45.55'ini Uygurlar, % 40.28'ini Çinliler, % 7.05'ini Kazaklar, % 4.4'ünü Tunganlar (Çinli Müslümanlar), % 0.9'unu Moğollar ve % 0.87'sini Kırgızlar oluşturmaktadır. Yüzdeleri topladığımızda ülke nüfusunun % 98.05'ini oluşturan milliyetlerin (!) sayısının sadece

"altı" olduğu ortaya çıkıyor. Uygurlar, Kazaklar, Kırgızlar aynı kökene mensup olduklarına göre ve Tunganlar da ırk bakımından Çinli olduklarına göre bugün Doğu Türkistan'da Türkler, Çinliler, Moğollar olmak üzere 3 ana milliyetin yaşadığı görülmektedir. Yüzdelerin dışında kalan nüfusun 127.000 dolayında olduğu ifade ediliyor ki, bu nüfus diğer azınlıkların yani Çinliler'in ifade ettiği 40 milletin (!) toplamını oluşturuyor (6). Hatta Çin Halk Cumhuriyeti'nin Türkiye Büyükelçiliği tarafından 1997 yılında Ankara'da yayımlanan bir propaganda broşürünün 4. Sayfasında, *Doğu Türkistan'da 13 milletten başka 34 milliyetin yaşadığı vurgulanarak; bu 34 milletin toplam nüfusunun ise sadece 70.929 kişiden ibaret olduğu yazılmıştır.* Evet, sadece 79 bin kişi 34 ayrı milleti temsil etmektedir. Bu gerçekten de anlaşılacağı üzere "milliyetler meselesi" bir komediden ibarettir. Doğu Türkistan'a gelen, yerleşen neredeyse her on aile bir millet olarak hesaplanmıştır. Ve bu komik hesaplama yola çıkarak, "milliyetlerin eşitliği ilkesi(!)" uygulanmak sureti ile bu 34 millete (!) ülkenin asıl sahiplerinden alınarak binlerce dönem arazi, onlarca köy, kasaba ve hatta şehirler verilmiştir.

Bu gerçek bölgede yaşadığı öne sürülen 46 milliyetin sun'i olduğunu ortaya koymakta. Çinliler Doğu Türkistan'da 13 yada 46 millet olduğunu iddia etmek sureti ile Doğu Türkistan'ın Türk yurdu olduğu gerçeğini sinsice yok etmeyi yani bu toprakların Çin yurdu olduğunu amaçlamaktadır.

Çinliler'in gayesi Doğu Türkistan'da millet sayısını sürekli arttırmak sureti ile bu toprakların tarihi sahipleri olan Türkleri bölerek (*kabileleri millet yaparak*) sayısını azaltmak, buna karşılık Çinliler'in nüfusunu sürekli çoğaltmak, sonuçta ise, "*Halk Kurultayı*" için Doğu Türkistan'dan seçilecek Türk temsilci sayısını azaltmak sureti ile *Halk Kurultayı'ndaki (ve diğer yönetim organlarındaki)* etkinliklerini azaltmayı planlamışlardır.(7)

Doğu Türkistan Komünist Parti Propaganda Bürosu'nun 1985 yılında Honkong'da dağıttığı bir broşürde; 13. Parti Kurultayı'ndan sonra 30-40 bin kadar öğrencinin dış ülkelere gönderilip öğrenim görmelerinin sağlandığı belirtilmektedir. Ama bu onbinlerce öğrenci içinde Doğu Türkistanlı öğrenci sayısı sadece 15 veya 20 kadardır. ABD'de öğrenim gören 10 bin Çinli öğrencinin içinde sadece 3-4 Türk öğrenci vardır. (8)

Sadece bu örnek bile Çin'in milliyetler siyasetinin ne kadar yalancı olduğunun ispatı değil midir?

Başkent Ürümqi'de Tıp Fakültesi öğrencilerinin % 85'inin, Eğitim Fakültesi Hemşirelik Yüksek Okulu öğrencilerinin % 92'sinin, Şihenze Tıp Enstitüsü öğrencilerinin % 97'sinin Çinliler'den oluşması (9), Çin yönetiminin milliyetler meselesine bakışımın en güzel ve çarpıcı örneğidir...

Yine çoğunluğunu Uygur Türkleri'nin teşkil ettiği Doğu Türkistan'da sadece bir tane olan Üniversitede mecburi öğrenim dilinin "Çince" olması, "milliyetler siyase-

ti"nin nasıl uygulandığının acı göstergesidir

50 yıllık işgal döneminde yurt dışına gönderilen öğrenci sayısı içinde Türkler'in oranı % 1 dahi değildir. Bu da "milliyetler politikası"nın esasını oluşturan *azınlıkları Çin boyunduruğundan kurtarma vaadi'nin gerçeği yansıtmadığını* aksine Çin olmayan halkların asimilasyonunu hedeflediğini gösterir.

Çin Devlet Başkanı Dr. Sun-Yat-Sen'in "Çin'de yaşayan milletler sorununa değinerek, *milliyetlerin bütün talep ve ihtiyaçlarını karşılayarak onları bir kültürel ve politik bütün haline getirmeyi amaçlayan politikası*; bir kültürel çoğulculuğun ifadesi olarak değerlendirilmişse de, bu politikanın temelde asimilasyonist bir karakter arzettiği görülmektedir.(10) Çünkü Çinliler'e göre milliyetlere yardım etmenin yolu, onları *tek bir Çin milleti bayrağı altında toplamakla* mümkündür. Nitekim ÇKP Merkez Komitesi Doğu Türkistan Eyalet Propaganda Bürosu Başkanı Ding Li-Cün 1951 yılında Doğu Türkistan halkının kölelik cemiyetinin son kalıntısı olan insanlar grubuna dahil olduğunu söylemekle Çin'in milliyetler politikasındaki gerçek niyetini itiraf etmiştir.(11)

Tarihte Türkler'in anayurdu olan Doğu Türkistan ve halkı; gerek doğal özellikler, gerek etnik özellikler ile sosyal ve kültürel bakımlardan, Çinlilerle meskun olan bölgeden farklı özelliklere sahiptir. (12)

Birçok Çin kaynaklarında, tarihte Doğu Türkistan bölgesinde, hiçbir Çiali'nin bulunmadığı belir-

tilmiştir. 339 senesinde Doğu Türkistan'ın Turfan, Karaşehir, Kuçar, Hoten ve Çarkalık yollarından geçerek ülkenin hemen her tarafını dolaşmış bulunan meşhur seyyah, Çinli rahip Fa-Şen yazdığı hatıratında; "Doğu Türkistan'ın şehir ve kasabalarında hiçbir Çinliye rastlamadığını" kaydeder.

Bu beyan 339 senesinden 1760 yılına kadar geçen 1370 yıl zarfında Doğu Türkistan'ın hiç bir yerinde Çin kolonisinin bulunmadığını gösteren tarihi bir vesikadır.

Diğer Çinli seyyah olan rahip (aslında Çin casusu) Şuang-Cang'ın anlattıkları da rahip Fa-Şen'in ifadelerini doğrulamaktadır. Seyyah 629-645 senelerinde Doğu Türkistan'ı baştan başa dolaşmış ve Doğu Türkistan'da bu devirlerde yaşayan Türk kabileleri hakkında çok geniş bilgiler vermiştir (13).

Han Hanedanı'nın büyük tarihçisi Han-Ku, notlarında; "Giysilere, kıyafetlere, yiyeceklere ve dile bakıldığında Türkler (Barbarlar tabirini kullanmış) Çin'den farklıdır. ...Dağlar, vadiler ve büyük çöl onları bizden ayırmaktadır. ...Bizim yönetimimiz ve öğretimimiz asla onların halkına ulaşmamıştır..." demektedir.

Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur, Kazak, Kırgız, Tatar, Özbek, Salar gibi aynı soya mensup halkların Türk milletinin parçaları olduğu, ilim dünyasınca kabul edilen tarihi, coğrafi ve kültürel bir gerçektir.

Bu hususu bugünkü Çin yöneticileri inkar ettiği halde, bizzat tarihi Çin kaynakları aksini teyit etmektedir.

Şöyle ki:

a) Çin tarihçisi Ling-Ho-De-Fin (538-666), Çin Hükümetince resmi tarih kitabı olarak tescil ve kabul edilen kitabında; "Göktürkler'in Hunlar'ın bir kolu olup Asena soyundan gelmişlerdir" diye yazılıdır (14)

b) Keza U-Yang-Şu (1005-1071) adlı bir Çin tarihçisi de "Uygurlar'ın ecdadı Hunlar'dır" demiştir (15).

c) Çin medeniyetinin kurucusu olan Dr. Sun Yat Sen dahi, Doğu Türkistanlılardan bahsederken "Müslüman Türkler" tabirini kullanmıştır (16).

d) Çin Hükümeti tarafından neşredilen Yeni Çin Atlası'nda "Sinkiang'daki Türkler, Türkçe konuşurlar" denmektedir (17).

Bu kısa ve temel açıklamalardan beş gerçek ortaya çıkmaktadır:

1. Doğu Türkistan, Çin coğrafya sahası içinde yer almaz. Hunlar'ın, Göktürkler'in, Karahanlılar'ın, Uygurlar'ın bir devamı olan Türk ırkına mensup halkın ana toprağıdır.
2. Doğu Türkistan, Büyük Türkistan topraklarının doğudaki tabii bir uzantısını ve parçasını teşkil eder.
3. Çinliler bu topraklarda işgalci durumundadır. "Doğu Türkistan'ın Çin'in eski ve bölünmez bir parçası olduğuna" ilişkin bugünkü Çin yönetiminin komik iddiası; tarihin yanlış yorumlanmasından kaynaklanmakta olup, kendi tarihi kaynaklarınca da bu iddialar yanlışlanmaktadır.

4. Yine tarihi vesikalara ve seyahatnamelere göre Doğu Türkistan'da sadece Türk halkına mensup halklar "çeşitli kabileler" yaşamıştır.
5. Doğu Türkistan'da yaşadığı iddia edilen 13 veya 46 millet iddiası sun'idir. Bölgenin asıl sahibi Uygur Türkleri'dir...

Bu kısa giriş ve izahattan sonra Çin Komünist Partisi'nin ikinci, üçüncü, altıncı, yedinci kongrelerinde alınan karar ve vaatlere dönecek olduğumuzda "**milliyetler sorunu**"nun hangi boyutlarda olduğu ortaya çıkmaktadır.

1922 yılında Çin Komünist Partisi'nin 2.nci kongresinde "milli sorun" görüşülmüş ve kongre'nin minima programında ve diğer materyallerinde; "*Çin'de Federatif bir sistemin kurulması*" kabul edilmişti. (18)

1923 yılında yapılan 3.ncü kongre'de de "milli sorun"a önemle değinilmiştir. Komünist Partisi'nin 3.ncü kongresinde kabul edilen siyasi propagandanın sekizinci maddesi aynen şöyledir:

"-Doğu Türkistan, Tibet ve Moğolistan bölgelerinin milletleri kendi kaderlerini kendileri tayin etme hakkına sahip olmalıdırlar. Eğer Çin'le birleşmeyi o milletler kendi istekleri ile kabul ediyorlarsa, sadece o durumda, Çin'le birleşmelidirler..."

1928 yılında 6.ncı Parti kongresinde kabul edilen siyasi programda ise; "*-ülke bütünlüğünün sağlanması, bütün milletlere kendi kaderlerini tayin etme hakkının tanınmasının zaruri olduğu*" belirtilmektedir. Komünist ihtilalin başa-

rılı olabilmesi için "*milli meseleye önem verilmesi*" gerektiği, siyasi programda açıkca vurgulanmaktadır.

Bu sebeple Çin Komünist Partisi'nin 7.nci kongresinde (1945) "*Milli Azınlıklar Meselesi*" yeniden gündeme getirilmiş ve parti programında önemli yer almıştır. Kongre'de yaptığı konuşmada Mao-Tse-Tung;

"-Bütün milli azınlıklara, kendi kaderlerini kendileri tayin etme hakkını tanıdıklarını ve Çin'de Federatif Devlet Sistemi kurulacağı, Hanlılar ve Han soyundan olmayan milletlerin eşit haklara sahip olacaklarını" açıkca belirtmiştir. (19)

ÇKP verdiği bu vaatleri, idareyi ele geçirince unutmuş; Han soyundan olmayan milletlerin cebren asimile edilmeleri için programlar hazırlamışlardır.

1960 yılında Komünist Partisi yayın organlarından "*Sinzyan Huntsi*" dergisinde yayınlanan bir makale Çinli olmayan halkların asimile edilme programını açıkca ortaya koymaktadır:

"-Bütün Çinliler'in % 94'ünü Hanlılar teşkil etmektedir. Ülkedeki diğer azınlık milletlere nazaran politik ve kültürel yönden çok daha yüksek bir seviyede bulunmaktadırlar. Bu sebeple de Çin'deki milletlerin kaynaşmalarında Hanlılar ana çekirdiği teşkil etmektedirler. Her milletin taşıdığı özellikler, vasıflar diğer milli azınlıklar için de genel bir vasıf olmalıdır..." (20)

Yine bir başka yayın organında daha açık sözlü bir itirafta bulunmaktadır:

"-Bu kaynaşma Marksistçe-Komünistçe bir asimilasyondur. Ve komünist toplumunun gelişmesinin kaçınılmaz temayülüdür. Bu çeşit asimilasyona karşı çıkan sosyalizme, marksizme, tarihi materyalizme de karşı çıkmaktadır." (21)

Netice olarak şunu söylemek gerekir: Aslında kendisi çok milletli bir devlet olan Çin yönetimi, Han soyundan olmayan milletlere karşı "fiziki yönden imha" gayesiyle cebren asimilasyon siyaseti uygulamaktadır. "Milliyetlerin Eşitliği İlkesi" adı altında, Çin soyundan olmayan milletlerin Çinleştirilmesi planlanmıştır...

ÇÖZÜM

Kaynaklardan görüleceği üzere Doğu Türkistan'da "milliyetler sorunu" tamamiyle sun'i bir sorundur. Her biri ayrı bir millet olarak gösterilen Uygurlar, Kazaklar, Özbekler vs. bir milletin parçalarıdır. Dolayısıyla bir bütün olan Doğu Türkistan topraklarını "eyalet", "otonom bölge", "muhtar bölge" olarak parçalamak haksız bir durumdur ve Çin'in sömürge ve soykırım amacının eseridir.

Dolayısıyla Doğu Türkistan Özerk Bölgesi içinde kurulan tüm "muhtar bölgeler" kaldırılmalı, halkın siyasi, ekonomik, kültürel açıdan sınıflandırılması görüşü terkedilmeli, bölge bir bütün olarak kabul edilmeli, tüm yetkiler de özerk bölge başkanına da planlanmalıdır.

"Milliyetlerin Eşitliği İlkesi" uygulanmalı, devlet organlarında, kamu işletmelerinde öncelik hakkı Uygurlar'a, Kazaklar'a verilmelidir.

Yurt dışına gönderilecek Türk asıllı öğrenci sayısı artırılmalıdır.

Üniversitede öğrenim dili Uygur Türkçesi ile olmalıdır.

Çin nüfusu içinde azınlık olarak kabul edilen Doğu Türkistan halkının uluslararası açıdan "azınlık hakları" verilmeli ve uygulanmalıdır.

1945'teki ÇKP 7.nci kongresinde kabul edildiği üzere Doğu Türkistan halkına kendilerini idare etme yani "self determination" hakkı tanınmalıdır.

ÇKP'nin üçüncü kongresinde de ifade edildiği gibi, adil bir referanduma gidilmeli, Doğu Türkistan halkının Çin ile birleşme veya ayrılma hakkı oylanmalıdır.

Uygurlar'ın çoğunlukta olduğu Doğu Türkistan'da sonradan yerleşen az sayıdaki Moğollar, Tunganlar (Çinli Müslümanlar) ve

Çinliler için ayrı bölgeler, ayrı imtiyazlar verilmesi; sun'i olarak yaratılan milliyetler sorunu ile bölgenin asıl sahiplerinin tarihi, kültürel, coğrafi haklarının ellerinden alınması, uluslararası hukukun çiğnenmesi demektir. Bölgenin asıl sahibi olan halkın mağdur edilmesine sebep olan Çinli göçmenlerin geldikleri yerlere geri götürülmesi sağlanmalıdır.

Doğu Türkistan'da "milliyetler sorunu" yoktur. Doğu Türkistan halkının soykırımı sorunu vardır. Planlı olarak bölgeye yerleştirilen "Çinli göçmen sorunu" vardır. Kardeş halkların sinsice oyunlarla ve çıkarlarla birbirine *düşman etme sorunu* vardır.

Gidip görüldüğünde Doğu Türkistan'ın bugünkü hali bile "milliyetler sorunu" nun تمامیyle Çin'in "böl, parçala, yut" taktiğinden kaynaklandığı açıkça ortaya çıkacaktır.

Çin yönetimi gerçekte Doğu Türkistan'a yardımcı olmak istiyorsa, gerçekten var olduğu iddia edilen "milliyetler sorunu"na çözüm getirmek istiyorsa, komünist parti kongrelerinde de kabul edildiği üzere bölge halkına "kendi kaderini belirleme" ve "kendi kendini yönetme" hakkını resmen tanımalıdır. İşte bu hakkın uygulanması, milliyetler sorununu kökünden çözecektir... (22)

DİPNOTLAR

- (1) Doç.Dr. Yılmaz Altuğ, "Doğu Türkistan-Çin Münasebetleri" *Hürriyet Gazetesi* 20.3.1969
- (2) O. Fadmund Clubb, "Turkestan in Transition", *Eastern World Dergisi*, 1958 Ağustos
- (3) Y.Altuğ, a.g.m. 20.3.1969
- (4) Sintziyan Je Bao Gazetesi 14.12.1960; Sintziyan Hung-çi Dergisi Haziran 1960
- (5) Nizayi Mahmutoğlu, "Doğu Türkistan Esaretteki Ülke" Ankara 1996 s.15; ÇHC Ankara B.Elçilliği, "Şincan'ın Şimdiki Durumu", Ankara 1997 s.4
- (6) N.Mahmutoğlu, "A.g.e. s.15
- (7) N.Mahmutoğlu., A.g.e. s.15
- (8) N.Mahmutoğlu., A.g.e. s.87
- (9) N. Mahmutoğlu, A.g.e., s.132
- (10) (M.Akif Okur, Hüzün Coğrafyası:Doğu Türkistan, Aralık 1997 s.40-48)
- (11) N. Mahmutoğlu, A.g.e., s.128
- (12) Cu-Gung Tien, "Çin Hudut Milletleri Tarihi" (Cu Go Bien Cang Min Su Cien Şi) Taipei 1951, s.103,104,105,111,114,115,116
- (13) Herman Albert, "Historical and Commercial Atlas of China" Harward Üniv. Press, 1935
- (14) Ling-Ho-De-Fin, "Cing Süalesi Tarihi" 51. Cilt
- (15) U-Yang-Şu "Yeni Tang Süalesi Tarihi" 217. Cilt
- (16) Dr. Sun Yat Sen "San-Min-Cu-Yiu" (Üç Halk Prensibi), Nankin 1924
- (17) Yeni Çin Atlası Pekin; Lao Ming-Yuan, "Çin Tarihi Kronolojisi, Pekin 1956
- (18) Salim Kalaycı, "Kızıl Çin'de Milli Sorun", *Doğu Türkistan Dergisi* No:32 sh.8
- (19) Jenmin Jibao, 9. 1x, 1953
- (20) Sintziyan Huntsi Dergisi No:23, 1960
- (21) Sintziyan Jibao Gazetesi, 21 Mart 1960
- (22) Linda Benson, "The Li Rebellion", An East Gate Book, USA 1990 s.12

Manevi Bomba: “DOĞU TÜRKİSTAN TARİHİ”

Hacı Yakup Anat

(Tarihçi, Doç. Türk Tarih Kurumu)

Bir kitap neden bomba oluyor? Bunun cevabını bu makalede bulmaya çalışacağız. Yaşayan yüzyılımızda Doğu Türkistan; nadir bir lider, devrimci, Türkçü, milliyetçi, istiklalci, alim, müverrih, edip, şair bir şahsiyet yetiştirmişti. Bu zat merhum Mehmet Emin Buğra Bey'dir. Buğra Bey'in hayat hikayesi Türkiye'deki vatandaşlara az çok malumdur. Ben bu kısa makalemde Buğra Bey'in nadir eseri olan “Doğu Türkistan Tarihi” hakkında bildiklerini yazmak istiyorum.

“Doğu Türkistan Tarihi”, Uygur Türkleri'nin başlangıçtan 1930'lara kadar geçirmiş olduğu sürecin sistemli, umumi, kısa tarihidir. “Camiüt Tevarih”, “Tarihi Cahankuşay”, “Tarihi Reşidi”, “Tarihi Kaşgar”, “Tevarih Hamse”, “Tarihi Emaniye”, “Tarihi Hemidi”, “Gazat Dermülki Çin”, “Uygurlar”, “Uygurlar Tarihi”... ve başka tarihler, Uygurlar'ın tarihini “Doğu Türkistan Tarihi” kadar yazmamışlardır. Bu makalemde “Doğu Türkistan Tarihi”ne ait bazı meseleleri dile getirmek istiyorum.

“Doğu Türkistan Tarihi”nin İlk Defa Yazıldığı Yer

Yazar, 1934 yılı Ağustos'unda, ilk defa vatandan ayrıldıktan sonra, Kabil'de bulunduğu sırada Doğu Türkistan'ın tarihini araştırıp bu kitabı yazmıştır. Kitap 1940 yılında Keşmir'deki *Türkistan Göçmenler Derneği Litoğrafyası*'nda 300 adet basılmıştır. 1948 yılında, ben Nankin'de bulunduğum sırada Keşmir'deki vatandaşlar kitaptan iki tanesini yazara, bir tanesini Abdullah Tümen'e, bir tanesini de bana olmak üzere dört tane göndermişti. Ben 1948'de Doğu Türkistan'a gitmiş, o zamanın başka Türkçe kitaplarıyla birlikte “*Doğu Türkistan Tarihi*”ni de yazarına vermiştim. Yazar, bir tane kitabı kendisinde bırakarak diğerini “Altay Neşriyatı” yönetimindeki “Yusuf Has Hacip Kütüphanesi”ne hediye etmişti.

Kitabın Yeniden Yayınlanması İle İlgili Faaliyetler

1949 yılı baharında Türkiye'den “Türk Dil Kurumu” adıyla, Doğu Türkistan Altay Neşriyatı dahilindeki “Bilim Türkümü”ne bir mektup gelmişti. Mektupta “Doğu Türkistan Tarihi”ni Türkiye Türkçesine çevirip, haritalarını renkli olarak basmak için yazarından izin istemişlerdi.

Yazar Muhammet Emin Buğra, Mesut Sabri Baykuzi, İsa Alptekin, Abdulaziz Mahsum, Abdulaziz Cengizhan, Polat Kadiri, Ertuğrul Sabri, Habir Tömüri, Hamit Sabri, Kurban Koday, Fehidin Mahsum, Settar Makbul Çolpan ve ben Hacı

Hacı Yakup'lardan oluşan özel toplantıda bu mesele tartışıldı. Müzakere sırasında çoğunluk kitabın Türkiye'de basılması teklifini uygun gördü.

Yazar; *"-Kitabın Türkiye'de basılması iyi olur ama biraz düzeltip ilaveler yapmam gerek. Evvela ben kitabı düzeltelim, Altay Neşriyatı'nda basılsın, sonra Türkiye'de yayınlansa iyi olur..."* dedi. Yazar kitabı düzeltmeye başladı ve Altay Neşriyatı'nda beş bin adet basma kararı alındı. Kitabın ilk yüz sayfası basıldığı sırada, Çin'in durumu dolayısıyla milliyetçiler vatani terk etmeye mecbur oldukları için, kitabın basım işi durduruldu. Yolculuk arefesinde ise, hep birlikte alınan karar gereği kitabın basılan kısmı yakıldı.

Çin İstilâsından Sonra "Doğu Türkistan Tarihi'ne Ait Bazı Olaylar

1949 yılı Aralık ayında Kadir Samani, Abdülaziz Cengizhan, Hebir Tömüri, Kurban Koday, Abdurrahim Ötkür, Abdurrahim Kılıç, Süleyman Selçuk, Muhammet Emin Mustafa, Muhammed Tohti, Fethidin Mahsum, Bay Azizi, Hamdul Nimeti, Abdullah Numan, Raveydullah, Hacı Yakup Anat... gibi bir grup Doğu Türkistan milliyetçisi bazı engeller yüzünden vatanına dönmek zorunda kaldık ve hapsedilmiştik. Urumçi'ye getirildik. 1951 yılında Çin'de "Çin İnkılabı"na karşı unsurları bastırma hareketi oldu ve hareket sekiz ay devam etti. Bizden Kurban Koday

(Türkiye'de tahsil görmüş, gazeteci idi) ve Abdulhamit Cengizhan (Mısır'da Cami'ül Ezher'den mezun din alimiydi) 25 Şubat 1952'de şehit edildiler. Mesut Sabri Baykuzı ise o günlerde göz altına alındığı evinde vefat etmiştir.

1951 yılı kış aylarıydı. O zamanın Doğu Türkistan Emniyet Nezareti Siyasi Başkanlığı Müdürü olan Enver Salcan (Kazak) hapis haneye gelerek benimle konuştu: *"-Seni Polis Okulu'nda gözaltında çalıştırmak için çıkaracağız. Ama sana önce bir vazife vereceğiz. İslamcılık, Türkçülük, Milliyetçilik akımlarının Doğu Türkistan'da yayılışı konusunda bir araştırma yapacaksın. İş bittikten sonra ise Okul'a çıkacaksın"* dedi.

Bu büyük konu 35 küçük başlıktan ibaretti. *"-Malzeme var mı?"* diye sordum. *"Hayır, yok"* dedi Enver Salcan. *"-Böyle büyük bir konuyu yalnız kendi kafama dayanarak yazamam"* dedim ve *"-bizim Altay Neşriyatı'nın Yusuf Has Hacip Kütüphanesi'nde 10.000 adet Türkçe kitap var. Geçen sene Hindistan'a gitmeden önce kendi elimle Hükümete vermiştim. O kitaplar nerede? Araştırın"* dedim... Üç gün sonra Enver Salcan geldi. Beni hapis haneden götürdü. Emniyet Nezareti'ne getirdi. Büyük salon gibi bir evin kapısını kilitleyerek piçetlemiş (mühürlemiş). *"-Piçeti bozup, bu anahtarla kapıyı aç"* dedi. Kapıyı açtım, bizim kitaplarımız ve başka kitaplar da burada toplatılmış. *"-Gerekli kitapları seç"* dedi. Yiyeceklerimi verip beni salona kapattı. Üç gün

çalıştım, üç yüz adet kitap seçtim. İşte konumuza ait olaylar da buradan başlıyor.

15 Yıl Hapis Bedeline “Doğu Türkistan Tarihi”

Kitapları seçiş hizmetimin ikinci günü “Doğu Türkistan Tarihi” elimi geçti. Benim için alimce bir sevinç (hoşallık) oldu. “-Ne yapayım, kitabı alayım mı, yoksa kaldırayım mı?” diye düşündüm. Diyordum ki “bu kitap bildiğim kadarıyla Doğu Türkistan’da tek bir tanedir. Vatanımın tarihidir, milletimin tarihidir, Muhammet Emin Bey’in eseridir.”

Kitabı ne yapmalı? Kitabı alsam idamlık bir suç olacak, almazsam millet bu kitaptan mahrum kalacaktı. Saatlerce düşündüm ve sonunda kitabı almaya karar verdim. Kitabı pantolonumun içine sokarak hapis haneye götürdüm. Bir avantajım vardı ki, hapis hanede tek odalı bir evde yalnızdım. Saban 7’de kapıyı açarlar, akşam 10’da kapatırlardı. Yani bu kitabı okumam ve araştırmam için şartlar müsait idi. Altı ay sonra çalışmam bitti, verdim. 2 Mayıs 1952’de beni okula götürdüler, kitapları beraberimde götürdüm. “Doğu Türkistan Tarihi” de çıktı. Polis Okulu’nda Abdurrahim Ötkür ile birlikte çalıştım. Müsait bir anda kitabı Ötkür’e göstermiştim. Ötkür şaşırmış ve bana biraz kızmıştı. “-Bu kitabı niye aldınız? Bilinirse kafamız kesilir...” dedi. Ben de “-Öyleyse kitabı siz görmediniz, Ne olursa olsun saklayacağım” dedim. Zamanla kitaptan bir nüsha alma fikrim güçlendi, çünkü bir gün kita-

bın bende olduğu bilinirse kitabı alırlar, beni cezalandırırlar ve en önemlisi kitabı da yok ederlerdi. Onun için kitaptan bir kopya almak çok önemli ve zaruriydi. O zaman Urumçi’den fikirdaşlardan ve milliyetçilerden sayılan Esadullah Damolla isimli bir zat vardı (Muhammed Emin Bey’in ve İsa Bey’in arkadaşıydı.). Bu kişi Abdurrahim Ruzi Hacıoğlu’nun evinde ikamet ederdi. O zata kitap hakkındaki fikrimi söylemiştim. Çok sevindi, hakkıma dua kıldı ve “-kitabı getir, Abdurrahim Ahun beş nüsha çoğaltsın” dedi. Öyle yaptık.

1953 yılında Abdullah Naman hapisten çıktı. Altay Neşriyatı hâdimlerinden olan A. Naman, Hindistan seferine katılıp benimle birlikte geri dönenlerden biriydi ve Abdurrahim Ahun’un yakın dostlarından idi. Bir gün Abdurrahim Ahun, evinde kitabı nüshalarken A. Naman gelmiş, kitabı görmüş, hayretler içerisinde “-kitabı nereden aldın?” diye sormuş. Abdurrahim Ahun, A. Naman’a güvendiği için, kitabı benim getirdiğimi ve bir nüsha almak istediklerini söylemiş. A. Naman, “-ben yazayım” demiş ve almış ve derhal Bölge Reisi Seyfeddin Azizi (Eyalet Hükümeti Başkanı)’nin evine gitmiş. S. Azizi’ye kitabı vermiş, olayı anlatmış. Çok meraklanan Azizi A. Naman’ın bu hizmeti için onu “Hayvancılık Nezareti”ne getirmekle ödüllendirmiş. O zamanlarda Doğu Türkistan’da fotokopi makinesi olmadığı için fotoğrafla üç nüsha almış, birini Burhan Şehidi’ye, birini Emniyet Nezareti’ne, diğerini de Seyfeddin Azizi kendisi almış. Beni de tekrar

hapse göndermek için buyruk vermiş.

Bu işten haberi olan "Emniyet Nezareti Siyasi Başkanlığı"nın tercümanı Abdürrahim Hicrani evime gelip beni haberdar etti. Bazı hazırlıklar yaptım. 1954 yılı Şubat'ında beni tekrar hapse attılar. Altı ay sorgulandıktan sonra 15 yıl ceza kestiler. 15 yıl ceza bedeline bu tarihi kitap hükümet eline, ardından "Doğu Türkistan Bilimler Akademisi" arşivine geçmiş oldu. Akademi'de daktilo ile üç cild olarak 120 nüsha çoğaltmışlardı. Böylece benim 15 yıllık cezam da boşa gitmemiş oldu.

"Hakikat" Her Zaman Hakikattir...

Doğu Türkistan Tarihi kitabının yayınlanması Rus ve Çin siyasetvazlarının hoşuna gitmemişti. Kitabın adı "*Şarki Türkistan Tarihi*" olduğu için, "**Türk**" ve "**Türkistan**" deyimlerinden korkan bu iki devlet ve bunların sömürgecilik siyaseti için yalan siyasi tarihler uyduran yazarlar, "*Doğu Türkistan Tarihi*"ne küfür ediyorlar ve kitabı eleştirerek yerden yere vuruyorlardı. Ne var ki *saray halkının sevmediği şeyleri ise halk severdi*. Hükümet'in sözde "ilim" organları eleştirdikçe halk, gençlik ve aydınlar, bu kitabı görmek istiyorlardı. Şartları uygun olanlar kitabı gördü, olmayanlar ise göremedi ama halk böyle bir kitabın varlığını, yazarının da Muhammed Emin Buğra olduğunu anlamıştı. Çoğu insan bu kitabın bende var olduğunu zannederek

sorardı. Ben de; "*Vardı. 15 yıl cezasını çekerek Hükümet'e teslim ettim, ama kendi elimle değil, Abdullah Naman eliyle...*" derdim. Bu Abdullah Naman denilen zat sonradan, 1981'de Doğu Türkistan'da ünlü bir kişinin, merhum Abdulkadir Damollam'ın oğlu olan ve 44 yıl hapiste yatan Abdulaziz Mahsum'un hayatına da hainlik yaptı... Bütün Doğu Türkistan halkı bu haine nefret okumaktadır. Abdullah Naman, 1991'de Kırgızistan'daki kardeşinin ziyaretine çıktığı sırada hastalanmıştı. Herifin kimliğini iyi bilen bir Uygur hekimi ona bir ilaç vermiş, ilacı için Naman'ın hastalığı daha da azmış ve tez vatanına dönerek Urümçi'de ölmüştür... İşittiğimize göre Kırgızistan'daki doktor ona layık olduğu bir ilacı vermiş ki, adam *bengü uykuya* dalmış...

"*Doğu Türkistan Tarihi*", Doğu Türkistan'ın gerçek ilmi tarihidir. Yazar, tarihimizi aynıyla, hakikatiyle ve ilmin tarafsız açısıyla yazmıştır. Onun için halk bu kitabı sevmektedir. Kitabın tarihi ve ilmi değeri olduğu için Çinli akademisyenler de istifade etmek için çoğaltmışlar, ayrıca üniversite öğrencileri tarafından da gizlice kopya alınmıştır.

Doğu Türkistan tarihi hakkında yazılmış yegane ve eşsiz bir kitap olduğu için gençler bu kitabı gözbebekleri gibi muhafaza etmişlerdir. Bu tarih kitabı şimdi Doğu Türkistan halkının ve gençlerinin milliyetçi, istiklalci olarak terbiye edilmesinde bir "*ulusal okul*" ve ulusalcılık fikrinin "*neşri eskâri*" niteliğini taşımaktadır.

Yazar, vefat etmiş olsa da, onun eseri şimdi bir “manevi bomba” olarak Doğu Türkistan’ın her yerinde patlamaktadır... Doğu Türkistan halkı, bu kitabın gösterdiği yoldan ileriye doğru gitmektedir. Ve Doğu Türkistan Türkleri ölüm kalım mücadelesi vermektedirler...

Çin’de “Uygurlar” Adlı Kitap Eleştirilirken, “Doğu Türkistan Tarihi” Kitabı’nın Propagandası Yapıldı

1980’li yıllarda Doğu Türkistan yazarlarından Turgun Elmas, “*Hun Tarihi*”, “*Uygurlar Edebiyatı Tarihi*”, “*Uygurlar*” adlı eserleri yazmış ve bu kitaplar yayınlanmıştı.

90’lı yılların başlarında bu üç kitap eleştirildi. Bu sırada “*Doğu Türkistan Kompartiya Teşvikat Bölümü*” yani ÇKP Propaganda Bölümü, bütün gazete ve dergileri seferber ederek sözde alim ve saray yazarlarını (!) “*eleştiri makaleleri*” yazmaya çağırdı. Bazı iman ve vicdanını satan ulusal yazarlar, tarihi gerçeklere ve ilme zıt makaleler yazdılar. Eleştiri toplantılarında safsatalar söylediler. Bu günlerde milliyetçilerin milyonlarca para sarfederek yapamadığı işi “*Teşvikat Bölümü*” kendi eliyle yaptı. Turgun Elmas’ın “*Uygurlar*” adlı kitabını gözden düşürmek için “-yazar kitabın falan falan bölümünü panislamist, milliyetçi, pantürkist Muhammed Emin Buğra’nın kitabından almıştır...” gibi ifadelerle gazete ve dergilerde eleştiriler yazdırarak “*Doğu Türkistan Tarihi*” kitabının dolaylı tanıtımının yapıl-

masını sağladılar. Böyle Emin Bey’in kitabının bazı bölümleri de parça parça yayınlanmış oldu. Bu eleştiri hareketinin sonunda ilk önce Turgun Elmas milli bir kahraman oldu, bütün halk Turgun Elmas’ı tanıdı ve hürmetle karşılandı. İkinci olarak Muhammed Emin Buğra’nın “*Doğu Türkistan Tarihi*”, hükümet matbuatı vasıtasıyla halka tanıtılmış oldu. Bizim yapamadığımız işi, Çin hükümeti kendi eliyle yapmış oldu. Faydası bize, zararı kendilerine oldu. Doğu Türkistan hükümet dairelerinin bu hizmeti için bir “*milliyetçiler*” teşekkür ederiz.

Teksir Makinesiyle Gizlice Çoğaltılan “Doğu Türkistan Tarihi”

Çinlilerce “manevi zehir”, “manevi bomba” olarak adlandırılan “*Doğu Türkistan Tarihi*”, 1950’li yıllarda Doğu Türkistan’da bir tane, 1960’lı yıllarda ise, Doğu Türkistan Bilimler Akademisi tarafından daktilo ile üç cild olarak yazılıp 120 adet basılmıştı. Kitabı sadece nazırlar, yüksek dereceli memurlar ve araştırmacılar görürlerdi. 1979 ve 1980 yıllarında Doğu Türkistan Üniversitesi Tarih Fakültesi’nin öğrencileri teksir makinesiyle üç cild olarak, gizlice 200 adet çoğaltmışlardı. Bana da bir nüshasını hediye etmişlerdi. Sonra bunlar, ortaya çıktıkça, Çin makamlarınca el konuldu. İşittiğime göre 80 nüshasına el konulmuş, 120 nüshası ise kaybolmuştur. Bende kalan nüshayı ise bir arkadaşıma hediye etmiştim.

“Doğu Türkistan Tarihi”nin Ankara Neşri ve Kitabın Doğu Türkistan’a Girişi

Dışarıdaki vatandaşların yardımı, merhumun kızı Fatma Buğra ve damadı Muhammed Yunus Hacı Buğra’ların ilmi çalışmalarıyla bu kitap, merhumun vefatından yirmiiki yıl sonra, 1987 yılında Ankara’da eski Uygur yazısı Çağatay Türkçesiyle ciltli 661 sayfa olarak basılmıştır.

Kitabın tekrar neşri milletimiz için, bütün Türk alemi için büyük bir ilmi ve manevi bir armağandır. Bu, tarihi düşmanlarımız için de üçüncü defa “**manevi bomba**”nın patlamasıdır... Doğu Türkistan’da okunması yasaklanan bu kitap, himmet ehillerinin yardımıyla Doğu Türkistan’a da girdi. Bu mesele dolayısıyla *Doğu Türkistan Sosyal Bilimler Akademisi* 1989 yılında özel bir toplantı yapmış, toplantıda Mehmetemin Yusuf (Akademi’nin yardımcı başkanı); “-*Alınan haberlere göre Doğu Türkistan Tarihi adlı kitaptan 240 tane Şincan(Doğu Türkistan)’a girmiş. Bu kitaplara el koymazsak halkımızı, gençlerimizi zehirlerler*” dediğinde, Liu Chih Şyao (o da Akademi’nin başkan yardımcısı); “-*bence halka dokunmamak gerekir. Dokunursanız halk kitabı vermez, gizler. Bundan sonra sınırlarda sansürü güçlendirmek gerekir...*” demiştir. Liu Chih Şyao’nun bu fikrini Peng Da Chen (ÇKP Propaganda Bölüm Başkanı) desteklemiştir. Demek ki hükümet dairelerinin bilgilerine göre 240 tane kitap gir-

mişse, hükümet dairelerinin haberi olmadan kaç kitap girmiştir? Herhalde Fatma Buğra ile Muhammed Yunus Buğra’ların bu ilmi hizmetleri ve vatandaşlarımızın himmetleri boşa gitmedi..

Kitap Hakkında Fikirlerim

1.-Kitabı Türkçe yayınlamak için 1949 yılı baharında Türkiye Cumhuriyeti Dil Tarih Kurumu yazarından izin istemişti. (Dil-Tarih Kurumu’nun arşivinde o mektubun kopyası, resmi numarası belki de hala vardır). Yazar, kitabı düzeltip ekleme yaptıktan sonra, vermek istemişti. Takdir, kısmet, yazar 1949 sonbaharında Doğu Türkistan’ı terketmek zorunda kaldı, kitabı düzeltme ve eklerini yazma imkanı olmadı. Bu konuya şimdi **Türk Tarih Kurumu ve Doğu Türkistan Vakfı**’nın gündeme getirmesini ümid ederim.

2.- “*Doğu Türkistan Tarihi*” kitabını şimdiki zaman Uygur Türkçesiyle yayınlamak gerek. Kitabın 1987 Ankara baskısı iyi yayınlanmıştı. Yalnız kitabın dili ve imlâsı şimdiki Doğu Türkistan dili ve imlâsından farklı. Şu anda az sayıdaki aydınlar bu kitaptan istifade etmekte olup, gençlerimizin çoğunluğunu bundan mahrum durumdadır. Çünkü kitabın dili “*Çağatayca*” idi. Osmanlıca’nın anlaşılması şimdiki Türkiye gençleri için ne kadar zor oluyorsa, Çağatayca’nın anlaşılması da Uygur gençleri için o kadar zor olmakta.

Şu anda bir *hemşehrimiz* “*Doğu Türkistan Tarihi*” kitabını ele alıp

şimdiki zaman Uygur diline (lehçesine) çevirmekte (aktarmakta) ve kendi masraflarıyla yayınlama hazırlığı içerisinde.. İlk bölümleri biten kitap yayınlandığında halkımızın ve gençlerimizin çoğunluğunun faydalanması mümkün olabilecektir.

3.- Kitapta 129 izah var. Fakat açıklamalar yazılmamış. Kitabın yeni neşrinde bu açıklamaların da yazılması gerekir.

YAZI KURULUNUN NOTU:

Doğu Türkistan Vakfı bu kitabın Türkçesinin yayınlanması için Türk Tarih Kurumu yetkilileriyle girişimde bulunmuştur.

Türkçeye aktarıldığında neşrinin mümkün olabileceğine inanıyoruz. Ancak eğer kitabın Türkçe aktarımı hazır olduğu takdirde bu kitabı yayınlamak, Vakfımız için şerefli bir vazife olacaktır...

Aslında bu kitabın Türkçeye aktarılması işi 1975'lerde merhum Abdulkadir Cengiz tarafından yapılmıştı. Türkçe nüshaları arşivimizde mevcut olup, gözden geçirilmesi gerekmektedir.(Y.K.)

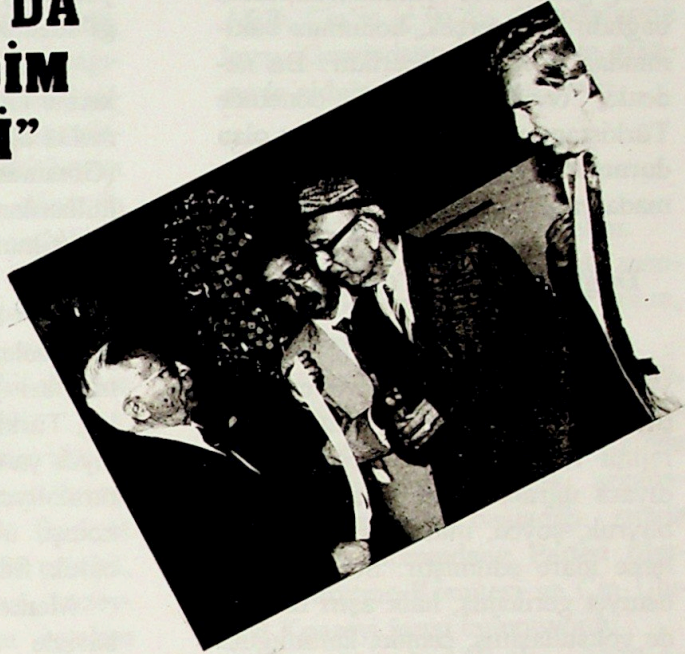
Dergimiz baskıya girerken, bu değerli kitabın yayınlandığını sevinçle öğrenmiş bulunuyoruz. Yayında emeği geçenleri, bilhassa Dr. Yakup Buğra Beyefendiyi bu tarihi hizmetinden dolayı gönülden kutluyoruz.

İdamlara, Zulme Son Verilmeli

DOĞU TÜRKİSTAN'DA "ÜÇ EPENDİM HAREKETİ"

Yunus Buğra

Doğu Türkistan Vakfı'nca düzenlenen "Üç Ependilerin Doğu Türkistan'ın Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi" konulu panelde sunulan bu inceleme, "Üç Ependim Hareketi" diye bilinen olgunun bir safhasının özetidir. 1943-1949 yılları arasında gerçekleşen bu hareket, Doğu Türkistan'ın hürriyet mücadelesinde önemli bir kilometre taşıdır. Tarihin bir evresinde kapı aralanmış; oradan girilerek, ülkeye huzur getirilmesi; halkı bilinçlendirerek, aşamalı olarak self-determinasyona ve nihayet bağımsızlığa götüreceği umulan, ince ve uzun bir yolculuğa çıkılmıştı. Bu süreçte küçümsenmeyecek bir mesafe alınmış, değerli kazanımlar elde edilmiştir. İşte bu süreçte, Doğu Türkistan'ın kurtuluş mücadelesi, kalıcı bir biçimde, Türk milliyetçiliği niteliği kazanmıştır...

"Üç Ependim Hareketi" derken, hepimizin çok iyi tanıdığı, saygı duyduğu rahmetli Mesut, Emin ve İsa beylerin, öteki arkadaşlarıyla birlikte gerçekleştirdikleri çalışmalarını kastediyoruz. Hatıraları önünde tazimle eğilirim. Daha sonra konuşacak arkadaşlar, onların kişilikleri ve hizmetleri hakkında bizleri aydınlatacaklardır. Bense, olası tekrarlardan sakınarak, yer yer belgelerden alıntılar yaparak, yarım asra varan bu didinmenin (mücadelenin) ancak iki-ikibuçuk yıllık bir kesidinin özetini ortaya koymağa çalışacağım.

Konuya girmeden önce, sizlerin çok iyi bildiği bir gerçeği vurgulamak isterim. Geçmişte kalan bir olayın doğru olarak yargılanması,

değerlendirilmesi, olayın cereyan ettiği ortamın koşullarının bilinmesine, gözönünde bulundurulmasına bağlıdır. Bu gerçek, konumuz bakımından özellikle geçerlidir. Bu nedenle, önce sözkonusu dönemde Türkistanımızda ve Çin'de var olan durumun bir kuşbakışı özetini sunmada yararlı görüyorum.

Doğu Türkistan'da Durum

Doğu Türkistan, 1881'den bu yana müstemleke rejimleriyle yönetile gelmiştir. Çin'deki Cumhuriyet rejimi nimetlerinin gölgesi dahi o diyara uğramamıştır. Kendi başına buyruk, şoven, müstebid Çinli valilerce idare edilmiştir. Sonuçta medeniyet gerilemiş, halk aşırı derecede yoksullaşmış, cehalet karanlığına itilmiştir. Haksızlık, zulüm ve soykırım kıskacında ezilen halkın kitlesel sayısız silahlı isyanlarını, vahşice katliamlarla bastıran Çinli müstemlekeçiler, dehşet salarak halkı sonsuza dek sindirebileceklerini varsaymışlardır.

Türkistanımızda 1931-1937 yılları arasında vukubulan milli kurtuluş için silahlı hareketler, son tahlilde, Sovyet Rusya'nın Asya politikası amaçlarına kurban edilmiştir. Moskova'nın açık askeri müdahalesi ve siyasi entrikaları sonucunda, milli kuvvetler, kimi yerde düşman tarafından imha edilmiş, kimi yerde de biri birine düşürülerek kırdırılmıştır. Ülke, 1937 itibariyle tarihindeki en gaddar, acımasız bir rejim olan Şin Si-sey rejimi altında yaşamağa mahkûm olmuştur. Ne hazindir ki; bu rejimi yaratan ve himaye eden, kendini

ezilen milletlerin kurtarıcısı ilan ederek dünya sahnesine çıkan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden başkası değildi.

1932'den beri, Japon istilâ hareketine karşı ölüm kalım savaşı vermekte olan Çin cumhuriyet rejiminin (Gomindang yada daha sonraları kullanılan tabirle Milliyetçi Çin yönetiminin), Doğu Türkistan üzerinde bir fiili etkisi yoktu o dönemde... O kadar ki, Eyalet yönetimi kademelerinde görev almak üzere merkezi yönetimce atanan memurlar, Türkistan'a varınca, ya tutuklanıyor ya da evlerine dönme zorunda bırakılıyorlardı. Çin'den veya başka komşu ülkelerden Türkistan'a yolculuk, fiilen engellenmişti.

Merkezi Yönetim, 1944 yılı itibariyle ancak, Rusya'nın Doğu Türkistan üzerindeki hegemonyasını kaldırmak üzere ciddi tedbirlere girişebildi: Şing azledildi, yerine Gomindang'ın müstemlekeci, militarist, şoven kanadına mensup general Wu Cung-şi getirildi; bölgeye muharebe tecrübesi olan 12 tümen asker kaydırıldı. Ancak bundan sonra ilk kez, Doğu Türkistan'da Çin merkezi yönetimin etkinliğinden sözedilebilir oldu.

Çin'deki Durum

1911'de Mançu hanedanını tasfiye ederek Cumhuriyet ilan eden Sun Yat-sin ve arkadaşları, Çin için demokratik bir rejim vadetmişti. Üstelik cumhuriyet sınırları içerisinde belirli bölgelerde yoğunlukla yaşayan Han (etnik Çinli) soyundan olmayan topluluklara, bu meyanda "Türk soyundan olan Müslüman

Şincanlılara" hak eşitliği, öz-yönetim, hatta dilerlerse kendi siyasi kaderlerini belirleme (self-determinasyon) hakkı dahil, adli, kültürel ve siyasi haklar tanınacağını da vadetmişlerdi. Ayrıca bu hakları kullanabilme düzeyine erişmelerine yardımcı olunacağı da beyan edilmişti. Konumuza ait dönemin iktidar partisi Gomindang yetkilileri de, Cumhurbaşkanı Çan Kay Şek (Cang Ci-şi) başta olmak üzere, zaman içerisinde giderek sulandırmış olsalar da, yukardaki ilkelere bağlılıklarını yinelemişlerdir.

1939 sonbaharında İkinci Dünya Savaşı çıkmasıyla Çin-Japon Savaşı daha da şiddetlendi. Başkent Nanking dahil Çin'in bütün münbit, endüstrileşmiş doğu bölgesi, kuzeyden güneye kadar Japon işgaline uğradı. Bir Japon motorize kuvveti, Mançurya ve Moğolistan üzerinden Doğu Türkistan'a ulaşmak üzere hareket halindeydi. *General Mahmut Muhiti* başta olmak üzere bir çok Türkistanlı yurtsever, Japonlar safında yer almışlardı.

Öte yandan Çin hükümeti, ABD başta olmak üzere, müttefik devletler yardımıyla, Japonlarla başetmeyi, içerde komünistleri sindirmeyi, Türkistan üzerinde Sovyet Rusya oyunlarını bozarak ülkeyi denetim altına almayı umuyordu. Savaş sonrası, kendi emellerine uygun bir demokratik düzen gerçekleştirmek üzere iddialı hedefleri vardı. Bu hedefler, bugün geriye doğru bakıldığında, insana gülünç geliyorsa da, 1943-45 yıllarında hiç de hayali görünmüyordu. Hatta gerçekçi de sayılabilirdi. Zira o günlerde savaşın sonucu aşağı yuka-

rı belli olmuştu. Gomindang yönetimi, dünyada üçüncü büyük muzaffer devleti temsil ediyordu. Üstelik ABD, Çin'in iç ve dış düşmanlarına karşı, Gomindang yönetiminin arkasında olduğu izlenimi veriyordu.

Hareket Nasıl Başladı?

Şimdi asıl konumuza gelelim:

Türkistan'daki ve Çin'deki manzarayı böylece tesbit ettikten sonra, şimdi esas konumuza geçebiliriz.

Dr. Mesut Sabri Baykozi, 1934'de Kaşgar ve Gilgit üzerinden Hindistan'a ve oradan deniz yoluyla Çin'e gelmiştir. Diğer iki arkadaşıyla çalışmaya başladığı sırada (1943'de) Gomindang Partisi Merkez Yürütme Komitesi ve Çin Ulusal Konseyi üyesi bulunuyordu.

İsa Yusuf Alptekin, 1932'de, Urumçi üzerinden Nanking'e ve oranın Japon işgali arefesinde Çungking'e geçmiştir. Çin Halk Kongresi üyesidir.

İkisi de, Çin'e geldikleri günden başlayarak, konumları ve günün koşulları elverdiği oranda, Çin yönetiminde söz sahibi kişileri, Türkistan'daki elim durum hakkında bilgilendirmişler ve durumun iyileştirilmesi yönünde sürekli girişimlerde bulunmuşlardır.

Mehmet Emin Buğra ise, Hindistan üzerinden uçakla Çungking'e giderek, 1943'ün başında Mesut ve İsa beylere iltihak etmiştir.

Üç arkadaş, Çungking'de uzun süren durum değerlendirmesi yaptıktan sonra, aşağıdaki ilkeler üzerinde anlaşmışlardır:

Üç Ependiler'in Anlaştıkları İlkeler

1. Bağımsızlık talebinin ertelenmesi; yerine dışişleri ile savunma hariç bütün işlerde Doğu Türkistan'ın tam yetki sahibi olacağı bir "muhtariyet rejimi" (özerklik statüsü) talep edilmesi.

2. Devlet Başkanı ve Parlamento başta olmak üzere, bütün Çin yetkili mercilerine, özerklik talebiyle birer memorandum sunulması.

3. Türkçe ve Çince yayınlayacakları dergi ve broşürler yoluyla Çin kamu oyunun özerkliğe yatkın hale getirilmesi için çalışılması ve Çin basınında yayımlanacak yazılarıyla ortak ilkeler çizgisinde tanıtım yapılması.

4. Özerklik statüsü kazanıldıktan sonraki hürriyet ortamında, halkımızın siyasi bilincini, Türk milliyetçiliği ekseninde yoğunlaştırarak, yabancı egemenliğini kabul etmeyecek bir düzeye yükseltilmesi. Ondan sonra ulusal bağımsızlık konusunun gündeme getirilmesi.

İşte bunları "Üç Ependiler" in üzerinde anlaştıkları ilkeler...

Türkistan Yurttaşlar Birliği

İlk etapta, bu ilkeler doğrultusunda çalışmalarını resmen üstlenecek bir temsil organına ihtiyaç vardı. Daha önceden Çin'de faaliyet gösteren "Yurttaşlar Uyuşması (Tung şang-huy)" adlı derneğin adını "Türkistanlı Yurttaşlar Uyuşması (Birliği)" olarak değiştirerek işe koyuldular. "Şarki Türkistanlı Yurttaşlar Uyuşması İş Planı" baş-

lıklı bir belge var elimizde. 2 Eylül 1943 tarihli bu el yazması belgede derneğin resmen üstlendiği şu iki görev dikkat çekmektedir:

1. Halkımızın milli kimlik bilincinin güçlendirilmesi. Bugünlerde Uygur, Kazak, Kırgız, Tarançi, Özbek, Tatar, Tacik adlarıyla anılanların tümünün "tek bir Türk milleti" olduğunu, bir milletin varlığının idamesi için milliyet bilincinin elzem olduğunu, delillerle kanıtlayarak, halkımıza anlatılması.

2. Çin Cumhuriyeti'nin temel ilkelerinden ve Sen Min Cu-yi'de (Çin Misâk-ı Millisi'nde) teyid edilen haklarımız konusunda halkımızın bilinçlendirilmesi.

Üç Ependilerin Görüşleri

Bu belgede daha sonra Türkistan halkının Çin anayasasından kaynaklanan haklarının neler olduğu, bu hakları hayata geçirmek için nelerin yapılması gerektiği sıralanmaktadır. Özerklik, hak eşitliği, milli kimlik, dil-din ve milli gelenekler korunarak, eğitim ve kültürel gelişme ve düşünceyi ifade hürriyeti alanlarındaki yasal hakların geliştirilmesi vurgulanmıştır. En sonunda, bu hakları elde etmek için izleyecekleri ilkeleri, aşağıdaki altı maddede şöyle ifade etmişlerdir:

1. Çin devletinden ayrılmayı veya bir başka devletle birleşmeyi düşünmüyoruz. Bu bizim temel politikamızdır. Geo-politik ve medeni durumumuz bizi buna mecbur kılmaktadır. Yurdumuzun ve halkımızın esenliği için bunu en iyi çare olarak (ehveni şer) görüyoruz.

2. Milli muhtariyet, yani dış politikada Çin devletine tabi kalarak, içeride kendi kendimizi yönetme hakkımızı elde etmek için barışçı ve diyalogdan yana bir çizgi üzerinde çaba göstereceğiz. Çünkü; muhtariyet, Çin Cumhuriyeti Anayasası ve *San Min Cu-yi* ile tescil edilmiştir. Bu hakkı kullanabilmenin ilk şartı, halkımızın hep birlikte, Merkezi Hükümet'ten bunu resmen talep etmesidir.

3. Vatandaşlarımızın içinde buldukları zor durumdan kurtulmaları yönünde, her fırsattan yararlanarak, Merkezi Hükümet'ten adalet ve destek talep edeceğiz.

4. Milletimizin adının "Türk", yurdumuzun adının "Türkistan" olduğunu, Çin Devleti ve milletine, sözde ve eylemde, benimsetmeğe çalışacağız. Bunun, bizim için yaşamsal önemi vardır.

5.-Dilimizi, medeniyetimizi, dinimizi, geleneğimizi, tarihimizi ve ekonomimizi her türlü tecavüzdten koruma babında, güçlü delillere dayanarak çaba göstereceğiz.

6.-Milletimizin ve yurdumuzun varlığını ve bütünlüğünü korumak için elimizden gelen her türlü akılcı (rasyonel), bilimsel ve siyasi çarelere başvuracağız.

Bunları ilan ediyordu "Türkistan Yurttaşlar Birliği", 1943 yılında...

Yukarıda zikredilen ilkeler uyarınca "Türkistanlı Yurttaşlar Uyuşması" imzasıyla Çin Devlet Başkanına, Merkezi Hükümete, Parti ve Parlamento organlarına "memorandumlar" sunuldu. Bu arada, Türkistan açısından Çin Anayasası'nda yapılması gerekli değişiklikleri içeren bir teklif, aynı der-

nek imzasıyla "Anayasa Tadil Komisyonu"na 22 Nisan 1944 günü teslim edilmiştir. Gerekçeli 19 maddeden oluşan çok değerli bir belgedir bu... Elyazma belgenin ilk beş maddesini, gerekçe kısmını atlayarak bilgilerinize sunuyorum:

1. Anayasada "Türkistan" milletinin "Türk milleti" olduğu açık yazılsın.

2. Anayasada Türkistan Türk milletinin muhtariyetinin esasları belirtilsin.

3. Anayasanın 4. Maddesindeki "Şincang" sözü, "Türkistan" şeklinde değiştirilsin.

4. Yeni anayasa taslağı 5. Maddesindeki "Çin Devlet Milleti" ibaresi "Çin Devletine Tabi Milletler" olarak değiştirilsin.

5.-Yeni Anayasa taslağı 5. Maddesine şu fıkra eklensin: "Çin Devleti sınırları içindeki milletler, siyaset, ekonomi, eğitim, kültür, din, dil, yazı alanlarında ve diğer sahalarında hak eşitliğine sahiptirler".

Türkistan Yurttaşlar Birliği'nin, Çin Anayasası'na koydurmak istedikleri hususların en önemli 5 tanesi bunlardı.

Çungking'de "Türkçe" ve "Çince" olarak ayda bir yayınlanan "Altay Dergisi", Üç Ependi Hareketinin yayın organıydı. (eski deyimle naşir-i efkârıydı). Derginin sorumlu müdürü İsa Alptekin, sorumlu başyazarı Mehmet Emin Buğra idi. Mesut Sabri'nin yazıları aralıklı da olsa, ya kendi imzasıyla, yada müstear isim altında yayınlanıyordu.(*). Derginin, kısa zamanda halkımız üzerinde ve Çin Devleti mahfillerinde fevklâde olumlu izlenim yarattığı görüldü. Altay'da

yayınlanan yazılar, demek imzasıyla sunulan memorandumlar, “Üç Ependiler”in öncülüğünde yapılan temaslar ve konferanslar; bunların bir sonucu olarak başlayan meşhur *Buğra - Li Dung-fang polemiği* ve yıllar süren yankıları, nihayet 1945 ve sonrası Doğu Türkistan’da vukubulan siyasi gelişmeler, *-ki bu hareketin uzantılarıydılar-* bu bildirimimize sığmayacak hacimdedir.

“Üç Ependi Hareketi”nin Doğu Türkistan’daki yankısı, 1945 ve sonrası bu hareket bağlamındaki gelişmeler, çok daha renkli ve dinamik. Söz konusu olayları bizzat yaşamış olan, ön saflarda görev almış ve Üç Ependi çizgisinden ayrılmamış olan insanlar için bu gelişmelerle ilgili düşüncelerini, bildiklerini kayıt altına almak, tarihi bir görev olacaktır. (**).

(*) “Bak: “Şarkî Türkistan’da Ontört Millet”, Altay 5. Sayı, Haziran 1943, Çungking, Çin.

(**) Sayın Yunus Buğra Bey, bildiri-yi sunarken, yukarıda bahsettiği olayların bizzat içinde veya yakınında bulunmuş olan Hacı Yakup Yusufi’yi anılarını anlatmak üzere kürsüye davet etmiştir. Hacı Yakup Anat Bey, kısaca duygu ve düşüncelerini aktarmıştır. Temennimiz, Doğu Türkistan Tarihi için önemli olan o döneme ait bildiklerini yazıya dökerek tarihi aydınlatmalarıdır. (Y.K.).

Biz şehitlerin sesi...!
Gazilerin nefesi...!
Orta Asya’da ordular kuran
Ecdatlarımızın evlatlarıyız...
diye haykıran ve;
Yıllardır duyarız “insan hakları” diye.
Bu hak neredeymiş acaba?
Neye yarayacakmış neye?...
Varsa insanların böyle bir hakkı,
Bu hakkı nerede arayıp bulmalı?..
Hani bizim ülkemiz?...
Hani bizim milletimiz?...
Hani bizim haklarımız?...
Biz “insan mıyız”?..
İnsan hakları neredesiniz?..

diye feryat eden Nurâlâ Göktürk Hanımefendi tarafından kaleme alınan “GÖKBAYRAK SEVDASI” adlı kitabı dergimiz adresinden veya P.K. 28 Zeytinburnu-İstanbul adresinden temin edebilirsiniz.

Kitapta 112 şiir yer alıyor.

Nurâlâ Hanım bu ilk şiir kitabında gönlünde çağlayan duygularını, vatan hasretini, Gök Bayrak sevdasını mısralara dökmeye çalışmış.

166 sahife olan kitabın satış fiyatı: 600 bin liradır.

Dr. MESUT SABRİ BAYKOZİ VE MÜCADELE HAYATI

**Dr. Gültekin Pehlivan
(Baykozi)**

Dr. Mesut Sabri Baykozi, Doğu Türkistan'ın kuzey illerinden İli vilayeti, Gulca şehri'ne bağlı Arvuz (Araboz) köyünde 1887'de dünyaya gelmiştir. Mesut Bey, beş erkek, iki kız olmak üzere yedi kardeşin en küçüğüdür. Babası Sabir Hacı, annesi Aysihan'dır. Büyük babaları, Polatkozi, Tömürkozi ve Baykozi'dir.

Türkiye'de lise ve tıp tahsilini yapan Mesut Bey, Doğu Türkistan Eyalet Hükümeti Başkanlığı görevinde bulunmuş olup, 1952 yılında vefat etmiştir.

Doğu Türkistan'da "*Türkçülük Hareketi*"nin öncüsü olarak bilinen Mesut Bey'in mücadele hayatı kızı Gültekin Hanım tarafından kaleme alınmış olup, bu yazı, Doğu Türkistan Vakfı'nca düzenlenen "*Üç Ependiler'in Doğu Türkistan'ın Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi*" konulu panelde sunulmuştur.

Mesut Bey hakkında daha geniş bilgi için kızı Gültekin Hanım tarafından kaleme alınan "*Dr. Mesut Sabri Baykozi ve Eserleri*" adlı kitaba başvurabilirsiniz.

1859 yılında Mançu Hanlığı, Doğu Türkistan'ı istilâ etmelerine karşı çıkan yerli Türk halkını güneyden kuzeye göçe zorlamışlardır. Göç eden binlerce aileden birisi de "Polatkozi" ailesidir. Böylece Polotkozi ailesi diğer göçmenlerle birlikte Kaşgar'ın Artuç ilçesinden göç ederek İli vilayetine bağlı Arvuz kasabasına yerleşmişlerdir. Polatkozi ailesi vadiye yerleştikten sonra, oranın gelişmesine büyük katkılarda bulunmuştur. Bundan dolayı önceleri Arvuz'a "*Polatkozi Köyü*" de denmiştir. En büyük katkılarında biri, vadiye iki büyük kanal açarak sulamayı sağlamalarıdır. Bunlar *Ak Östen* (Ak Kanal), *Sara Östen* (Deli Kanal)'dır. Toprağın tarıma elverişli olması ve halkın çalışma azmiyle, kanallar büyük yararlar sağlamıştır. Sonuçta ortaya cennet gibi bir yer çıkmıştır. Ne yazık ki Çin ve Mançu idaresi, Türk halkının daha fazla ilerleyip insan gibi yaşamasına, izin vermemiş, devamlı baltalamıştır.

Mesut Bey ve ailesi daha sonraları Gulca il merkezine yerleşmişlerdir. Ağabeyleri; hayvancılık, çiftçilik ve ticâretle uğraşmışlardır. Ticâret için güney illerine gitmekle kalmayıp, Özbekistan şehirlerinden Buhara, Taşkent ve Semerkant'ta ticârî bağlantılar kurmuşlardır. Daha sonraki zamanlarda Çin ile de ticâret yapmışlardır. Böylece ailenin maddî durumu gelişmiş ve İli vilâyeti'nin sayılı ailelerinden biri olmuştur.

Ailenin en küçüğü olan Mesut Bey, tahsil için 1904'de Türkiye'ye gönderilmiştir. Mesut Bey, lise ve tıp tahsilini İstanbul'da tamamladıktan sonra Gulca'ya dönmüştür. Türkiye'de kaldığı on yıl boyunca bilgisi, görgüsü artmış, dünya görüşü değişmiştir. İttihatçılar'ın tesiriyle milli şuuru olgunlaşmış, vatan sevgisi gelişmiştir.

Dr. Mesut Bey, Türkistan'a döndükten sonra, önce muayenehâne açarak halkına faydalı olmaya çalışmış, bu arada Sâre Hanım ile evlenerek 5 erkek ve 2 kız çocuk sahibi olmuştur. Çocukları sırasıyla; Ertuğrul, Uygur, Yıldırım, Tomris, Gültekin, Kıvılcım ve Yalçın'dır. Bunun yanısıra Çin'de bulunduğu dönemde ikinci evliliğinden Salçın ve Salkım adında iki çocuğu olmuştur.

Çin idaresi, cahil toplumların idaresinin daha kolay olacağını düşünerek Türkistan halkının eğitilmesini daima baltalamıştır.

Ülke içinde bulunmadığı 10 yılda cehaletin artmış olduğunu, halkın sefalet ve gerilik içinde yüzdüğünü gören Dr. Mesut Bey, bu duruma son vermek için işe

“eğitim”den başlamak gerektiğinin idrâki içindeydi.

İlk önce Gulca'daki “Reşidi” adlı ilkokulu ele alarak, okul için yardım topladı. Gençler, öğretmenler ve gönüllü eğitimcileri toplayarak onlarla konuşmalar yaptı. Okul binasını tamir ettirdi, eğitim programında düzeltmeler yaptı ve okula yeni bir ad verdi. Zamanla Gulca'daki Türk-Uygur okullarını ortak bir programa oturttu.

Ramazan aylarında İli vatandaşlarından okul için yardım topladı. Okul bütçesini ayarladı. Ancak iki buçuk yıl sonra bazı söylentiler üzerine görevini terk etti. Okul ise eski haline döndü.

Bu sırada Sibirya'da sürgünde olan Türk esirleri kaçmış ve Gulca'ya ulaşmışlardı. Dr. Mesut Bey onların bilgi ve tecrübelerinden yararlanmak için bazılarının kalıp öğretmenlik yapmalarını teklif etti. Türkiye'ye dönmek isteyen bu kişileri ikna etmek kolay olmadıysa da sonunda *Halil ve Turgut Beyler* kabul ettiler. Bunun üzerine 14 - 15 bin ser kadar para toplandı ve bu beyler yönetiminde 5 okul açıldı. Eski öğretmenler yeniden göreve çağrıldı. Mesut Bey doktorluk işi ile uğraşırken okulların danışmanlığını da yürütüyordu.

Yıl sonunda, öğrencilerin ve okulun başarısını göstermek ve bu başarının devam etmesi için gerekli olan yardımı toplamak amacıyla büyük bir kutlama yapıldı. Mesut Bey'in evinin bahçesinde öğrencilerin skeç, piyes ve müzik gösterilerini beğeni ile izleyen 2000 kişilik davetliler gece sonunda 8 - 9 bin ser kadar yardım da bulundular. Ancak

okul yöneticileri Hükümet tarafından tutuklanarak hapse atıldılar. 3 ay kadar sonra yöneticiler kurtuldularsa da, artık bu dernek okulları da tarihe karıştı.

Bir müddet sonra, yeniden bir okul açma girişimlerinde bulunmuş; herşey tamamlanıp okulun açıldığı gün, Vali, Mesut Bey'in hükümet nezdinde suçlu (!) olduğunu belirterek okulun açılmasına izin verilmeyeceğini ifade etti.

Mesut Bey, bu şansızlıklardan sonra "Merkez Reşidi" ve "Döng Mahalle Gani Ahun" okullarına maddi ve manevi destekler vermekle yetinmiş, haftada sadece bir kez derse girmiştir.

1932 yılında Çin idaresine karşı Kumul'da başlayan ayaklanma giderek tüm yurda yayıldı ve Kaşgar merkez olmak üzere 1933'de "Şarki Türkistan İslâm Cumhuriyeti" kuruldu. Ne yazık ki, Rus ve Çin işbirliği sonucunda parçalandı. Kuzeyden gelen Rus ordusu herşeyi yakıp yıktı. Bu durumda Gulca'da kalmanın tehlikeli olacağını düşünen Mesut Bey Kaşgar'a geçti. Orada bulunduğu bir sene içinde yakın arkadaşlarını şehit verdi. 1934'te Hindistan'a, oradan da bir gemiyle Shanghai'ya geçer. Amacı, yapılan zulmü iktidardaki devlet adamlarına anlatmak, duruma çare aramak ve ülkesinin durumunu dünyaya duyurabilmektir...

Çin'e ulaştığında o sırada Çin'de bulunan İsa Yusuf Bey ve diğer yurttaşlarla temasa geçmiş, daha sonra merhum M. Emin Buğra Bey de onlara katılmıştır. Çalışmaların sonucunda 12 Aralık 1935'de Çin Devleti 5. Kurultayı'nda

"Merkez Komite Üyesi" olmuş, bundan sonra ise daha önce hiç bir Türkistanlı'nın seçilmemiş olduğu "Devlet Konseyi Üyeliği"ne seçilmiştir. Bunun neticesinde orada bulunan Türkistanlılar'ın fikir birliği ile hazırlanan bir konuşmayı yapmıştır. Bu konuşmayla ilk kez Türkistan halkının gördüğü zulüm ve haksızlıklar dile getirilmiş ve çözüm istenmiştir.

Bu sırada 1933'ten itibaren 10 yıl Doğu Türkistan'ı idare eden Sheng Shı Tsai, Ruslarla arası açılınca Çin'e sığınmak zorunda kaldı ve bu 10 yıl zarfından halktan topladığı 12 ton altın ve diğer kıymetli malları Hükümete teslim ederek, Hükümet'in güvenini kazandı ve Orman ve Ziraat Bakanlığı'na getirildi. Bu zalim idarecinin kötü yönetimi ve yaptığı zulümlerin karşılığında böyle mükâfatlandırılması, Mesut Bey tarafından Çin Milli Kurultayı'nda ağır bir dille eleştirilmiş, Can Kay Şek'in onu müdafaa edici sözlerine karşılık Mesut Bey ve arkadaşları Meclis'i terkederek protesto etmişlerdir.

Çin Hükümeti'nin Doğu Türkistan'a asker ve göçmen gönderme eylemine tepki gösteren Mesut Bey ve arkadaşları, Çin Hükümeti'ne 28 maddeden oluşan bir *muhtıra* da vermişlerdir.

1944 yılında Türkistan'a atanan yeni Vali Wu Cang Şin, eski Sheng Shı Tsai (Şen Si Sey) yönetimindeki zulüm ve işkenceyi devam ettirmiş, bunun üzerine İli, Çöçek ve Altay'da ayaklanma çıkmış ve kısa zamanda başarılı olmuştur. İli merkez olmak üzere "Şarki Türkistan Cumhuriyeti" kurulmuştur. Başka-

nı Ali Han Töre olan bu devlet kısa bir süre içinde çeşitli entrikalar sonucunda dağılmak zorunda bırakılmıştır.

13 yıl sonra 1944'de Mesut Bey ve oğlu Ertuğrul diğer Türkistanlılarla Urumçi'ye dönerler. *Merkezi Hükümet*, Dr. Mesut Sabri Bey'i *Teftiş Kurulu Başkanlığı*'na, M.Emin Buğra Bey'i İmar İşleri Başkanlığı'na, İsa Bey'i de Hükümet üyeliğine atar. Bu atamalar Türk halkı üzerinde bir umut kaynağı olmuştu.

Üç yıl sonra 1947 Mayıs'ında Dr. Mesut Sabri Baykozi, "*Doğu Türkistan Umumi Valisi*", İsa Yusuf Alptekin de "Baş Kâtip" olarak atandılar.

Bu süre zarfında;

--*Türk halkının bilinçlendirilmesi, milli ruh ve Türklüğü aşılama için çeşitli çalışmalar yapıldı. Türk Tarihi, Türk Dili ve Edebiyatı hakkında konferanslar verildi.*

--*Eğitime önem verildi. 240 bin adet ders kitabı bastırıldı.*

--*Halkın üzerindeki vergi yükü hafifletildi. Bir senelik vergi kaldırıldı.*

--*Türkistan'ın sudan yana zengin olan verimli topraklarında; Turfan, Piçan, Toksun gibi bölgelerinde sulama ve baraj yapımına başlanıldı. Hükümet katkısı yeterli olmadığı için kendi cebinden 4 kilo altın ve nakit para yardımında bulunmuştu.*

--*Fakir ailelere kışın yakacak yardımı sağlandı...*

Tüm bu gelişmeler, Çin ve Rus tarafını korkutmuştu. Bunun sonucu olarak 1948 yılının Temmuz ayında Mesut Bey ve İsa Yusuf Bey görevden alındı. Yerine Burhan Şehidi, Umumi Vali Yardımcılığına ise M. Emin Buğra atandı.

Babam Mesut Bey 1949'da beni ve iki kardeşimi Türkiye'ye tahsile gönderdi. O günden itibaren 10 yıl ailemizden hiç haber alamadık. 10 yıl sonra aldığımız haberler ise çok üzücüydü. Babam Mesut Sabri ve ağabeyim Ertuğrul Urumçi'de, küçük ağabeyim Yıldırım Gulca'da hapse atılmış, ağabeyim Yıldırım iki yıl sonra kurşuna dizilerek idam edilmişti.

Babam ise hapisteyken hastalanmış, eve çıkarılmış ve 1952 yılında ağırlaşmış hakkın rahmetine kavuşmuştur. Büyük ağabeyim Ertuğrul 10 yıl hapisten sonra bir trafik kazasında hayatını kaybetmiş, 1978'de ise annem Sâra, ablam Tomris, ıstırap dolu bir yaşamdan sonra vefat etmişlerdir...

Mesut Bey'in Gözüyle

Türkler'in Geleceği

Dünyada geleceği en parlak olan ulus Türk ulusudur. Çünkü;

1.Yüz milyonluk bir halkın hepsinin dili Türkçe yani aynı dil ile konuşurlar.

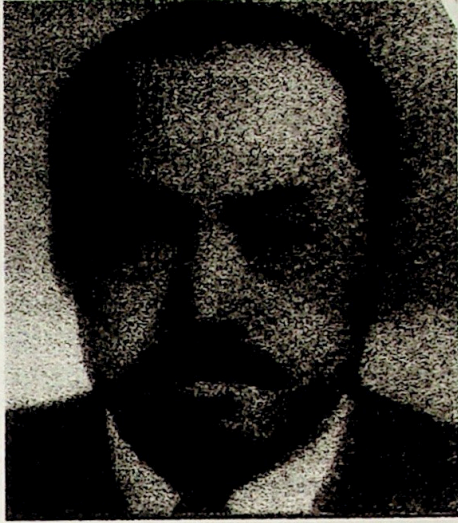
2.Bütün Turan'da Türk çoğunluktadır. Aralarında başka yabancı büyük uluslar yoktur denilebilir. Ta Adriyatik Denizi boyundan çıkan bir yolcu Azerbaycan, Kafkasya ve Türkistan yoluyla taki Mançurya'ya kadar Türkler'in arasında Türkçe konuşarak sevinçle yol alır gider.

3.Dili ve inancı bir olan Türk ulusunu hiç bir ulusal güç etkileyememiştir.

4.Dilde, dinde ve bilinçte bir oldukları gibi coğrafya yönünden de hiç bir ulus Türkler gibi topluluk güç ve saadetlerine ulaşamadılar. Şimdiye kadar biri birinden uzak birer ulus olan Türkler; artık bilim, ilim, örf-adet ve düşünce birliği ile birleşmeye dilde, işte, fikirde, duyguda birlik kurmaya başlamışlardır.

MEHMET EMİN BUĞRA VE ONUN EDEBİ KİŞİLİĞİ

Yrd. Doç. Dr. Erkin Emet

Mehmet Emin Buğra, 1901 yılında Doğu Türkistan'ın Hoten şehrinde saygın bir müderris ailesinde dünyaya geldi. Yörenin sayılı din alimlerinden olan babası Ferrittin Hacı'yı küçük yaşta kaybetmişti. Dört erkek ve iki kız kardeşiyle beraber Sekine Banu hanımın terbiyesi altında büyüdü. Sekine Banu hanım ise 1863 yılında Hoten bölgesinde bağımsız Hoten Hanlığı'nı kurmuş olan Abdurrahman Paşa'nın 2. göbekten torunudur. Buğra, Hoten'de ilk tahsilini yaparken 10 yaşında annesini kaybetti ve amcasının himayesine girdi. 22 yaşında ise Karakaş nahiyesindeki o devrin ünlü medreselerinde yüksek din tahsilini Arap ve Fars dillerinde tamamladı. 1922-1930 yılları arasında Hoten ve Karakaş nahiyelerinde tefsir ve hadis konularında müderris olarak görev yaptı.

Yüksek ilmi ve hitabet yeteneğinden dolayı kısa zamanda bölgede ün kazandı. Uygur Türklerince saygın ve nüfuzlu din adamlarına verilen "Hazretim" ünvanıyla anıldı. Günümüze kadar Mehmet Emin Bu

Buğra Doğu Türkistan'da "Mehmet Emin Hazretim" olarak yad ediliyor. Genç yaşta Arapça ve Farsça dillerinde şiirler yazmaya başlamıştı. O dönemlerde Doğu Türkistan'da yeni gelişmeye başlayan muassırlaşma faaliyetlerine aktif olarak katıldı.

Mehmet Emin Buğra genç müderris ve talebeleri örgütleyerek vatanımız üzerindeki Çin hakimiyetinin dehşet verici zulüm ve baskılarına karşı çareler aradı. Çin istilâcılarının zulmü had safhada idi. Uygur Türkleri, en basit insan haklarından dahi mahrum edilmişlerdi. Aslında çok mağdur durumda olan çiftçiler ve esnaflar ağır vergilerden başka Çin ordusuna ve Çinli yöneticilere "Alvang Selik" adıyla haraç ödemek mecburiyetindeydiler. Bu haksızlığa karşı yükselen sesler hemen kanlı bir şekilde susturuluyordu.

Bunları Mehmet Emin Buğra bir hatırasında şöyle dile getiriyordu:

"—Sağımı solumu fark edecek bir idrake sahip olduğumdan

beri Çinli yöneticilerin halkıma yaptıkları zulüm, haksızlık ve horlamalarını görüp yüreğim sızlıyordu. Tecrübe ve maddi güç bakımından yoksun ve bu konuda beni eğitecek kişinin olmayışı beni daha da üzüyordu. Çin zulmüne karşı nefret hissi, milletimin ve yurdumun haline olan endişem gittikçe artıyordu. Bu duygunun etkisiyle milletimin tarihini öğrenmek, dünya milletlerini eski ve yeni tarihi hayatlarını öğrenip araştırmanın önemini kavramaya başladım. Maalasef çevremde beni bu konularda yetiştirecek kimse yoktu. Ancak kendi kendimi yetiştirmek zorundaydım.”(2).

Görürüz ki Mehmet Emin Buğra işe önce bilimsel araştırma ile başlamıştır. Bunun için çevresindeki çok kısıtlı imkânlardan başka Hoten'den sürekli Hindistan'a gidip gelen tüccarlar ve hacılarla amcasının evinde sohbet toplantıları düzenleyip bilgi topluyordu. Elindeki kısıtlı imkânlarla dünyadaki gelişmeleri takip etmeye çalışıyordu.

1930 yılının sonlarına doğru Hoten'de M.Emin Buğra önderliğinde “**Milli İnkılâp Teşkilatı**” kuruldu. Ocak 1931'de Sabit Damollam, Hindistan, Türkiye ve Hicaz gezisinden çok önemli bilgi ve tecrübelerle dönmüştü. Kendisi de adı geçen teşkilâta katıldı.

M.Emin Buğra önderliğindeki mücahitler, tahminen bir yıl süren faaliyetlerden sonra, 20 Şubat 1932 tarihinde Karakaş nahiyesinde “**Muvakkat Hotan Hükümeti**”nin teşkili kararlaştırıldı. Hükümet reisi, Karakaş Kadısı Mehmet Niyaz Alem, Başbakan Sabit Damollam ve

Başkomutan Mehmet Emin Buğra seçildiler.

Silahlı ayaklanmanın önceden belirlenen tarihi, Çinliler tarafından fark edilince ayaklanma 22 Şubat 1933 günü acele toplanan 60 mücahidin katılımıyla Karakaş'tan başlatıldı. O gün Karakaş kurtarıldı. Kısa bir süre içinde M.Emin Buğra önderliğinde mücahitler, batıda Kaşgar'ın Yenihisar nahiyesinden, doğuda Çin'in Dunhuang mevkiine kadar olan bölgeyi Çin istilâsından kurtarıp hürriyete kavuşturdular.

12 Kasım 1994 tarihinde Kaşgar'da kurulan “**Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti**”nin tesisine büyük katkılarda bulundu. Yeni kurulan cumhuriyete ekonomik ve askeri alanlarda yardımda bulundu.

Döngenler (Çinli Müslümanlar)'ın ve Rus kuklası Şing Şi Say'ın saldırılarına yenik düşen M.Emin Buğra 1934 yılında Hindistan'a hicret etti. Bu arada Hindistan ve Afganistan'ın Doğu Türkistan'a sınırı olan Pamir ve Vahan yörelerinde silahlı toparlanma ve yurda dönüş faaliyetlerinde bulundu. Bununla Doğu Türkistan'ın Afganistan ve Keşmir sınırlarına yakın olan dağlık bölgelerdeki yörelerde gerilla savaşıyla toprağa sahip olduktan sonra, dünya kamuoyunun dikkatini çekmek ve yeniden Doğu Türkistan bağımsızlık mücadelesini başlatmak için çalıştı...

Batı Türkistan'ı istilâ eden Ruslar ve Hindistan'da alevlenmekte olan bağımsızlık hareketinden çok tedirgin olan İngilizler sınır bölgelerindeki M. Emin Buğra'nın silahlı bağımsızlık hareketinden çok endişeli idiler. Bu iki emperyalist

devlet buna izin verilmesinin durdurulması için baskı yapıyorlardı. M.Emin Buğra, bölgedeki aktif faaliyetleri durdurdu ve Afganistan'a sığınmak zorunda kaldı.

Afganistan'da 1942 yılına kadar mülteci hayatı yaşarken hiçbir zaman köşesine çekilmemiştir. Aksine mücadelesini kalemiyle başarılı bir surette devam ettirmiştir. Dört senelik çileli yoğun çalışmalarından sonra, eşsiz eseri "**Şarki Türkistan Tarihi**"ni milletine bir armağan olarak bırakmıştır. Bu eser Doğu Türkistan'ın gerçek tarihini öğrenmek açısından çok önemlidir. Eserin yazılışından bu yana 60 yıla yakın bir zaman olmasına rağmen, eseri önce Milliyetçi Çin Hükümeti ve sonra Kızıl Çin Hükümeti kendi iktidarı için bir tehlike olarak değerlendirenler, kitabın ülkeye girişini yasakladılar.

M.Emin Buğra, bağımsızlık mücadelesini daha etkin bir şekilde sürdürebilmek için Afganistan'dan 1942 yılında Hindistan'a geldi.

••Bu sefer, Çin'in Hindistan'daki konsolosu, Çin Hükümeti'nin M.Emin Buğra'nın Hindistan'da kalmasını uygun görmediğini bildiriyor ve Çin'e gitmesine ısrar ediyor. M.Emin Buğra, Çin'e gitmeyi red edip Peşaver'e döner dönmez tutuklanıp altı ay göz hapsine alındı. Ancak Çin'e gitmek şartıyla 8 Ocak 1943'te serbest bırakılmıştır. 1945 yılına kadar, Çin'in savaş dönemi merkezi olan Chong Çing'de bulundu. Siyasi ve sosyal teşkilâtlarda Doğu Türkistan dâvâsını anlattı. Orada bulunduğu süre içerisinde çok önemli çalışmalar yaptı.

1944 yılının sonu M.Emin Buğra, Doğu Türkistan'a döndü. Doğu Türkistan'daki durum hiç de iç açıcı değildi. Merkezi hükümet, Doğu Türkistan'daki baskısını gittikçe artırıyordu. Bu durum karşısında, M.Emin Buğra, önce halkı, özellikle gençlere milli şuur kazandırmaya çalıştı. Çin'den dönen mücadeleye arkadaşı İsa Yusuf Alptekin ile beraber "*Altay*" dergisinde ve "*Erk*" gazetesinde makaleler yazdı.

Buğra, Doğu Türkistan'da kurulan Eyalet Hükümeti'nde "*Bayındırlık Nazırı*" olarak atandı. Aynı zamanda Urumçi Üniversitesi'nde fahri rektör ve profesörlük ünvanı ile çalışmalarda bulundu. Aynı zamanda bilimsel konferanslar düzenledi. 29 Aralık 1948 tarihinde Eyalet Hükümeti'ne "*muavin reis*" olarak tayin edildi.

13 Ekim 1949 tarihinde Doğu Türkistan, Komünistler tarafından işgal edilince, İsa Beyle beraber, ailesinin bazı fertleri ve bir kısım mücadele arkadaşlarını alarak ikinci defa Hindistan'a hicret etti.

M.Buğra, 1951 senesinde Türkiye'ye geldi. Türkiye'ye geldikten sonra da Doğu Türkistan dâvâsı için aktif şekilde siyasi ve sosyal faaliyetlerde bulundu. İstanbul'da kaldığı 1951-1954 yıllarında "*Türkistan*" adlı bir dergi yayınlamıştır. Dergi adeta Türkistan'ın her iki kanadının hürriyet mücadelesi organı görünümündedir. Türk dünyasına hitap eden ilmi bir dergidir. 1953 sonbaharında geçirdiği kalp krizi dolayısıyla M.Buğra'nın uzunca bir süre yatağa bağlı kalmasından dolayı derginin yayını durmuştur.

1953'te Ankara'ya taşınan M. Buğra, artık T.C. vatandaşıdır. 1956'da Ankara'da "*Türkistan'ın Sesi*" adında aylık bir dergi yayınladığını görüyoruz. "Doğu Türkistan" sözcülüğü ağır basıyor. M. Buğra, aynı tarihte "*The Voice of Turkistan*" adında üç aylık bir İngilizce dergiyi de yayına sokmuştur. Her iki dergi, daha sonra ekonomik sıkıntılar yüzünden beklenmedik bir şekilde yayın hayatından çekilmiştir. Bu talihsiz gelişme Tayvan'daki Milliyetçi Çin yönetiminin Suudi yönetimine yaptığı baskılar sonucu, Suudi makamının, muhacirlerimizin parasal destekte bulunmalarını yönünde tedbir almasından kaynaklanıyordu. Bu yasağın seksenli yıllarda kalktığını memnuniyetle müşahede ediyoruz.

Aynı yıllarda M. Buğra'nın "*Doğu Türkistan'ın Dünü-Bugünü*" başlığıyla bir kitap (1952 İstanbul) yayınladığını görüyoruz.

M.Emin Buğra'nın en önemli eseri olan "*Şarki Türkistan Tarihi*", onun vasiyetine uygun olarak yenden düzenlenmiş ve 1987'de hemşehrilerin parasal katkılarıyla Ankara'da basılmıştır.

M. Buğra, Türkiye'ye geldiği sırada soğuk savaş iyice kızışmıştı. Kore'de Çin ile Amerika çarpışıyor. Türkiye, Kore'ye asker göndererek yeni oluşan bloklaşmada batı safında yerini almıştı. M. Buğra, bu ortamı şöyle değerlendirmiştir:

"—Bir yandan Doğu Türkistan'ın bağımsızlık hakkını, sözde de olsa, teslim etmesi için Tayvan Hükümeti baskı altında tutulurken, diğer yandan Komünist Çin mahkûmu Doğu Türkistan ve Komünist

Rusya mahkûmu Batı Türkistan, Kafkasya ve İdil-Ural halkları soğuk savaşta müşterek düşmanlarına karşı güç birliği yapmalı. İleride Komünist rejimler çöktüğünde esir Türkler de söz sahibi olabilirli..."(3).

M. Buğra, Türkiye'de yerleşik Batı Türkistanlı, Kafkasyalı, İdil-Ural ve Azerbaycan'lı liderlerle bu amaçlar doğrultusunda işbirliği yaptı.

"*Türk birliği*", "*Türk Ortak Cephesi*" gibi isimler altında örgütlenerek, soğuk savaşta Sovyet Rusya ve Komünist Çin'e karşı Türk kökenli muhacirler ile beraber cephe açmaya çalıştı.

Böylece gelişen işbirliği sayesinde bir yandan Asya ve Afrika'da konferanslara katıldı, değişik ülkelerde temaslarda bulundu. Çin ve eski Sovyet rejimlerinin yayılmacı, sömürgeci niteliğini gözler önüne sermeye çalıştı.

M. Buğra'nın bütün hayatını inceleyecek olursak, onun bir devlet adamı, politikacı, ulemâ, tarihçi, yazar, şair ve eğitimci kişiliğiyle kutsal Doğu Türkistan topraklarının 20. yüzyılda yetiştirdiği en büyük şahsiyetlerden biri olduğunu anlıyoruz. Ancak bugün M. Emin Buğra sadece bir "*davâ adamı*" olarak tanınmaktadır. Vatan ve Türklük aykırı tutuşan bu büyük şahsiyeti bütün yönleriyle inceleyerek, genç kuşaklara tanıtmak bizim borcumuzdur. M. Buğra'nın düşünceleri bugünkü mücadelemizde "*meşale*" olarak yolumuzu aydınlatacaktır...

M. Buğra'nın yukarıda da bahsettiğimiz gibi sadece dâvâ adamı değil de bir edebî yönü de vardır.

Bunu, onun 1983 ve 1984 yıllarında kızı Fatma hanım tarafından neşredilen "Vatan Kaygısı" adlı şiir kitabıyla, "Kutluk Türkan Operatı" adlı sahne eserine dayanarak söylüyoruz. Eserleri "edebîlik" bakımından olsun, dil bakımından olsun yüksek seviyede olduğunu görüyoruz. Konu itibarıyla de zengin bir içeriğe sahiptir. Eserlerinde Uygur edebiyatında yaygın bir şekilde kullanılan edebî vasıtaları ustalıklı kullandığını görüyoruz.

Kitapta bulunan şiirleri şekil yönünden inceleyecek olursak M. Buğra'nın divân edebiyatının yanında halk edebiyatını da çok iyi bildiği görülmektedir. M. Buğra'nın gazel, müseddes, muhammes gibi divân şiir şekillerinde yazmış olduğu şiirleriyle birlikte hece ölçüsüyle yazdığı "Yurtum", "Atamizning Öz Oğlu" "Biz" ve "Oygan Millet" gibi şiirlerin de bulunmaktadır.

M. Buğra aynı zamanda bir opera yazarıdır. 1984'de neşredilen "Kutluk-Türkan Operatı" adlı sahne eseri, Buğra'nın edebî yeteneğini ortaya koyan önemli eserlerinden biridir. 7 perde ve 17 sahneden ibaret bu tarihi operada 8. yüzyılda kurulan Uygur Devleti'nin hakanı Yulug Hakan'ın oğlu Kutluk Tekin ile Kuça Hakanı Kün Han'ın kızı Türkan Terim'in aşkı ve bununla birlikte Uygur Devleti'nde ortaya çıkan karışıklıklar yansıtılmaktadır. Bu sahne eserinin sunuş bölümünde eseri yazmaya iten nedenleri açıklarken Buğra şöyle diyor:

"—Türkistanımızda da, özellikle genç yazarlarımız, millî varlıklarımızı sergileyen eserler verme gayreti içindedirler. "Tahir

ile Zöhre", "Rabiye ile Seydin", "Kanlı Dağ" ve "Niyaz Kız" gibi yerli eserlerin yanısıra, ülkemizde uyarlanarak sahnelenen "Ferhat ile Şirin", "Garip ile Senem" ve "Arşın Malalan" gibi yerli olmayan eserler, bu akımın örnekleridir. Bu eserler, halkımızın sanat özlemine doyurucu olmaktan uzaktır. Sanat çevrelerine göre bunun nedeni, bu eserlerde halkımızın yabancılar elinde veya yerli müstebitlerin zulmü altında ezilişine ve benzeri facialara ağırlık verilmiş olmasıdır. Bu nitelik, her ne kadar didaktik bir mesaj vermesi bakımından önemli ölçüde yarar sağlıyor ise de, asırlardan beri bahtsızlık batağına saplanmış olan ve ezilmişliğin getirdiği faciaların türlü biçimlerini gece ve gündüz yaşayan halkımızın özlemi daha başkadır. Bu özlem, geçmişteki parlak ve onurlu devirlerin, asil ve hoş manzaralarının sahnede canlandırılması zevkini tatmak ve bizi "tarihte yeri yok" diyenlere gerçeği göstermek ve kabul ettirmek arzusundan ibarettir". Böylece Buğra, ezilmiş toplumların edebî zevkini güzel bir şekilde tesbit etmiştir.

M. Buğra, bu tarihi operasında da vatan ve millet sevgisini ifade etmekten vazgeçmemiştir. Örneğin 2. Perde de yer alan bir şiirde şöyle denilmektedir:

*Türk elining erlerimiz...
Türkistandır yerlerimiz...
Aksun kan terlerimiz
Mengü bolsun Türk Eli
Yüzming yaşa ey Hakan...
Ulus bizning canımız*

*Yurt söymek imanımız
Uluğ Türklük yolida
Feda bolsun kanımız...
Mengü bolsun Türk Eli
Yüzming yaşa ey Hakan...*

Onun şiirlerinin konusunu belli başlı birkaç maddede toplayabiliriz:

1.,Hayatı boyunca Doğu Türkistan'ın Türk toprağı olduğunu savunan, o topraklarda yaşayan halkların bir olduğunu Çinliler'e anlatmak için çabalayan Buğra'nın gerçek bir vatanperver olmakla birlikte koyu bir Türk milliyetçisi olduğunu şiirlerinden de anlamak mümkündür. Zaten vatanperverlik ile milliyetçilik birbirine sıkı sıkıya bağlı ve birbirini tamamlayan kavramlardır. Vatanını sevmeyen milleti sevmez, milleti sevmeyen de vatanını sevmez. Buğra'nın bu yönü "Yurt ve Millet" adlı şiirinde şöyle ifade etmektedir:

*Akli bar bolgan öz yurtini can
üstide
Tecrübe ehli tutar milletni canan
üstide
Yurtuni söygen yaşar izzet iman
üstide
Milletini söymigen ölgey pişman
üstide...*

Aynı zamanda M. Buğra, koyu bir Türk milliyetçisidir. Bütün Türk boylarının dili bir, kültürü bir, dini bir kardeş olduğunu, birlik-beraberlik içinde emperyalizme karşı mücadele etmeye çağırmaktadır. Bu husus onun "Atamızning Öz Ogli Biz" adlı şiirinde ifade edilmektedir:

*Bir ataning on ogli biz,
On oglining yüz ogli biz
Atamızning öz ogli biz
Türk oglimiz, Türk ogli biz...*

*Bir ajunga tarkalsak mu,
Kengen illerge yayılsak mu,
Aymak aymak atalsak mu,
Yene barçe Türk ogli biz...*

*Başlanguçta bir törelduk,
Ötkünçlerde bille kelduk,
Bille yiglap bille külduk,
Ayrıлмаған Türk ogli biz...*

*Bir ülkede alte oymak,
Biri yagdur, biri kaymak.
Barçe bir süt birdur ayak,
Nigizi bir Türk ogli biz...*

*Bir ulus biz her bir cayda,
Tüzde bolsak yaki tagda.
Solda bolsak yaki sağda,
Özgiriş yok, Türk ogli biz...*

*Uygur, Kazak, Kırgız, Tacik,
Özbek, Tatar büyük birlik.
Bir bolgaçka kalur tirik,
Ayrılmayli Türk ogli biz...*

Bu milli şuuru "Silkin" adlı şiirinde de görüyoruz. Meselâ;

*Men bir Türk men, ulusum
Türk, aymakım Türk...
Ajun içre könglümdiki amrakım
Türk...
Kaygu sevinç her işimde
ortakım Türk...
Şanım Türklük, ay yıldızlık
bayrakım Türk...*

2.,Şair, bütün şiirlerinde Doğu Türkistanlıları birlik, beraberliğe çağırmakta. Mücadelede başarmanın tek yolunun birlik beraberlik sağladığı zaman gerçekleşeceğini söylemekte. Birlik olan toplumun hiçbir zaman yok olmayacağını söylemekte. Bu husus onun "Toplan Millet" adlı şiirinde şöyle ifade edilmektedir:

Başımızda ulug millet sevdası,

Can cigerler bu vatannig şeydası.
Şıarımız erkinlikning davası,
Milli birlik derdimizning devası...

Birlik birlen yürgen millet
yokalmas,

Yürgen millet orta yolda hiç
kalmıs.

Yüreyli biz, bizni kişi tosalmas,
Toplan millet togra yolda yüreyli...

3.,M.Buğra, şiirlerinde Doğu Türkistan'ın çok eskiden beri Türk toprağı olduğunu, gelen göçmen Çinliler'in geçici misafir olduğunu, bir gün onların gideceğini, vatanın eninde sonunda bizim olacağını vurgulamakta. O, şiirinde benzetmeyi ustalikle kullanmıştır.

Buğra, Doğu Türkistan'ı bahçeye, orada yaşayan Türk kökenli halkları bülbüle, Çinliler'i ise karga, kuzgun ve kediyeye benzetmekte. Bahçenin sahibi bülbüldür. Karga kedilerin yeri burası değildir, diyor. Bu konuyu "Vatan Bizningdur" adlı şiirinde şöyle ifade etmekte:

Yaşap kelduk minglarçe yıl biz bu toprakta,

Can berduk biz, şan alduk biz işbu toprakta,

Yaratilduk, hem kömülduk biz şu toprakta,

Ta kıyamet biz yaşaymız hem bu toprakta...

Kelip tüşken kişilerni sanaymız mehman.

Konup ötken kafileni ataymız karvan.

Basıp kirgen küçni deymız heksiz elemen,

Öy igisi bolalmaslar yahşi ya yaman...

Kelgen tetar, biz kalurmız, vatan bizningdur...

Karga kuzgun bag şehiga kelip konsi mu,

Segizhanlar kekeleban uçup yürsimu,

İt möşükler sünggüçlerden ötep kirsimu,

Bülbül bunga heyran bolup karar tursimu

Bag bülbülningkidur hem de veten bizningdur...

Mehmet Emin Buğra siyasi bilince kavuştuğı ilk gençlik yıllarından beri çok yoğun ve coşkulu yaşamına dayanamayan kalbi 14 Haziran 1965 ögle üzeri geçirdiğı üçüncü krizde duruverdi.

Netice itibariyle, Mehmet Emin Buğra, sahip olduğı pek çok kişiliğı, kabiliyetleriyle Türk dünyasının yetiştirdiğı nadir insanlardan biridir. Vefatının 33. Yılıının tamamlandığı günümüzde bu büyük zatı saygıyla anıyorum.

(1) Dr. M. Yakup Buğra, "Mehmet Emin Buğra'nın Doğu Türkistan'daki Mücadelesi", Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi. İst., sayı:46 (1995).

(2) Yunus Buğra, "M.Emin Buğra'nın Mücadele Hayatından Örnekler", Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi, İst., sayı:46 (1995).

Açıklama: Bu yazı Doğu Türkistan Vakfı tarafından 26.7.1998 tarihinde düzenlenen "Üç Ependilerin Doğu Türkistan'ın Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi" konulu panelde bildiri olarak sunulmuştur. (Y.K.)

Mehmet Emin Buğra

İSA YUSUF ALPTEKİN

Abdulhamit Avşar

1901 - 1995

İsa Yusuf Alptekin 1901 yılında Doğu Türkistan'ın Kaşgar iline bağlı Yenihisar kazasında dünyaya gelmiştir. O dönemde mahalle mektepleri ve Çin okulları dışında tahsil yapılabilecek bir yer olmadığı için öğrenimini buralarda yaptı. 1926 yılında Batı Türkistan'ın Endican şehrindeki Milliyetçi Çin Konsolosluğunda "Türkçe tercüman" olarak göreve başladı ve yaklaşık altı yıl kadar bu görevini sürdürdü. Daha sonra 1932'de Çin'e giderek orada "Vatandaşlar Cemiyeti" adında Çin'in başkentinde bulunan Türkler'in meseleleriyle alâkâlanacak bir teşkilat kurdu. 1936'da Çin Millet Meclisi üyeliğine seçildi. "Üç Ependi" beraberliğinin ilk adımlarının atılacağı bu dönemde, Mehmet Emin Buğra ile birlikte, Doğu Türkistan Türkleri lehinde kararlar alınabilmesi için mücadele verdi. 29 Mayıs 1947 yılında ilân edilen Mesut Sabri

Baykuzi (Baykozi) başkanlığındaki Eyalet Hükümeti'nde "Genel Sekreterlik" görevini üstlendi.

1949 yılında Kızıl Çin işgali başlayınca ülkeyi terketmek mecburiyetinde kaldı ve Keşmir'e iltica etti. Daha sonra 1954'de Türkiye'ye geldi ve vatandaşlığa geçti. Bu tarihten sonra, burada yoğun bir siyasi ve kültürel faaliyet yürütmeye başladı. Bu arada 1960 yılında Doğu Türkistanlı Kazak Türkleri'nin önde gelenlerinden Hacı Osman Taştan ile birlikte "Doğu Türkistan Göçmenler Derneği"ni kurdu.

Yaklaşık yirmi yıl yürüttüğü bu derneğin başkanlığından geçirdiği bir trafik kazasından sonra ayrıldı. Ancak Doğu Türkistan için çalışmaktan geri durmadı. 1983 yılında "Doğu Türkistan Neşriyat Merkezi"ni kurarak, "Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi"ni yayınlamaya başladı. 1986 yılında "Doğu Türkistan

Vakfı'nın kurulmasında da önemli katkısı olan İsa Alptekin 17 Aralık 1995 tarihinde Hakk'ın rahmetine kavuştu.

İsa Bey yüzyıla yaklaşan ömrü boyunca her vesileyle, her gördüğüne Doğu Türkistan'ı anlattı. Bu bağlamda bakın, "*İsa Ependim*" ile bir süre birlikte çalışmış olan gazeteci yazar Ahmet Taşgetiren, İsa Bey'in ölümü üzerine yazdığı "**Bir Dava Adamı**" başlıklı yazısında ne diyor : "*O, İsa Yusuf Alptekin'dir. Allah'ın lutfettiği 94 yıllık ömür içinde, Doğu Türkistan'sız günü geçti mi bilmiyorum. İşkence gördü, "Doğu Türkistan'a Hürriyet" dedi. Binlerce kilometrelik göç yolunu "Doğu Türkistan'a Hürriyet" aşkıyla yaşadı. Gözleri gördü hürriyet aradı, gözleri kapandı hürriyet aradı... Son yıllarda bir deri bir kemik kalmıştı. Ama sesi çıkıyordu ve o, bulunduğu her ortamda Doğu Türkistan için bir yürek kazanmaya çalıştı. Diyar diyar, ülke ülke "Doğu Türkistan'a Hürriyet" çağlığını taşıdı... Çalmadık kapı bırakmadı, yüz suyu dökmeyeği ülke kalmadı, Doğu Türkistan'ın hürriyeti için...*"(1).

İsa Bey'in düşünce hayatında etkili olan ilk önemli faktörün 1926 yılında göreve başladıktan sonra Sovyetler Birliği esareti altındaki Batı Türkistan'da şahit olduğu olaylar olduğu söylenebilir. Burada kaldığı yıllarda gerek şahsi gözlemlerinden, gerekse orada tanıştığı, görüştüğü soydaşlarının anlattıklarından komünizm aleyhinde bir kanaat edinmişti. Şunu da görmüştü ki, burada "*komünizm*" şeklinde

cilalanıp sunulan rejim, aslında koyu bir "*Rus tahakkümü*"nden başka bir şey değildir. Ve Sovyetler, komünizm adı altında geleneksel Rus sömürgecilik anlayışını devam ettirmektedirler. Bu sebeple İsa Bey'in bu dönemden sonra temel düşüncelerinden birisi, komünizme karşı tavır alma ve insanları bu "*tehlike*" ile uyarma olmuştur.

Evet İsa Alptekin, bir anti komünistti, aynı zamanda da halkını seven bir milliyetperver idi, bir Türkçüydü. İsa Bey'in bu milliyetçi düşüncesinin oluşmasında Batı Türkistan'da tanıştığı *Çolpan* gibi Türk aydınlarının yanında, henüz çocukluğunda tanık olduğu, Çinliler'in Türkler'i aşağılayıcı hareketlerinin de önemli etkisi olmuştur. Hatıralarında anlattığına göre, Çinli yetkililerin, *-hangi rütbe ve mevkiye olursa olsun-, Müslüman bir Türk'ün yanında oturmasına izin vermemesi, kim olursa olsun bir Türk'ün davetini kabul etmemesi, kaymakamlara adıyla hitap etmenin yasaklanarak ona sadece "darin" yani "büyük adam" lakabıyla hitap edilmesinin mecburi tutulması gibi Türkler'i küçük düşürücü tavırlar* (2) onun ruhunda önemli akisler yapmış ve öz yurdunda garip olmanın mahzunluğunu tâ o yaşlarda acıyla hissetmiştir. Bu işe kendi milletini sevmek ve onun kendi ülkesinde onurlu yaşayabilmesi için mücadele yolunda İsa Bey'i kamçılamıştır. Kanaatimce İsa Alptekin'in sonraki yıllardaki tutumunu bu perspektiften incelemek, onu anlayabilme yolunda önemli ipuçları verecektir.

İsa Alptekin üzerine yazı yazarların ittifakla birleştikleri bir özelliği vardır: **Diplomat kişiliği...** Gerçekten İsa Bey bir diplomasi ustasıydı. Doğu Türkistan'ın kurtuluşu için diplomasinin önemli olduğuna inanır ve bunun bütün gereklerini yerine getirmeye çalışırdı.

Doğu Türkistan Dâvâsı'nı anlabilmek için dünyanın dört bir yanına seyahatlerde bulunmuş; Endonezya'dan ABD'ine, İngiltere'den Somali'ye, Japonya'dan Suudi Arabistan'a kadar gidilmesi ve davanın anlatılması gereken her yere gitmiştir. Gittiği yerlerde devlet başkanlarından, kamuoyu nezdinde etkili kişi ve kuruluşlara kadar pek çok kimseyle konuşmuş, görüşmüştür. Bütün bunlarda tek derdi, tek meselesi vardı: **Doğu Türkistan...** Bu yönüyle İsa Bey kadar gayretli, çalışkan ve davasına inanmış, bütün yokluklara ve imkânsızlıklara rağmen meselesini daima ön planda tutan kaç diplomat çıkar acaba?...

Gerçekten İsa Bey şahsi işleri, kaygıları, dünyası olmayan bir insandı. Yanında birlikte olduğumuz yıllar boyunca yakından şahit olduğumuz üzere, geçim derdi, aile işleri, varlık-yokluk bir yana hayatının neredeyse tüm anlarını Doğu Türkistan'a adamıştı. Doğu Türkistan'ı uzaktan yakından ilgilendiren her şey onu harekete geçirir, tüm enerjisini, oradan ülkesi için bir pay çıkarıp çıkaramayacağına teksif ederdi. Her fırsatta Doğu Türkistan'ı gündeme getirir, özel sohbetlerinde bile ana tema "Doğu Türkistan" olurdu. Denilebilir ki İsa Bey, bütün varlığıyla birlikte davasına "hemhal

olmuş" ve onunla "fani"liğe ulaşmıştı.

Öte yandan İsa Bey'in Doğu Türkistan'ın kurtuluşu için izlediği en önemli politiklardan birisi, basın-yayın faaliyetlerine önem vermektir. Her fırsatta gazete çıkarmaya, dergi çıkarmaya gayret eder, basın toplantıları, bültenler yoluyla davasını kamuoyu önüne getirmeye çabalar.

Henüz Milliyetçi Çin'in başkenti Nankin'de bulunduğu sıralarda bile, Doğu Türkistanlılar arasında iletişim kurabilmek, Doğu Türkistan konusunu Çinliler'in nezdinde gündeme getirebilmek için "Altay", "Uruş Haberleri", "Çin'i Türkistan" gibi dergiler çıkarttığını görmekteyiz.

Yine 1944 yılındaki istiklâl hareketlerinin ardından Doğu Türkistan'a döndükten sonra da "Altay Neşriyatı" adı altında bir yayınevi kurmuş ve halkın milli bilincini arttırmak için yoğun bir basın-yayın faaliyetine girişmiştir. Burada da yakın arkadaşları ile birlikte "Erk" adında bir gazete, "Altay" adında bir mecmua çıkararak "Türk milliyetçiliği" düşüncesini Doğu Türkistan Türkleri arasında yaymaya çaba göstermiştir. Öyle ki Ruslar'ın "Pantürkizmin merkezini Ankara'dan Urumçi'e taşıdığı" yolundaki iddiaları (3) "Üç Ependi"nin faaliyetlerinin ne kadar başarılı olduğunun en önemli delili değil midir?...

Öte yandan basın-yayın faaliyetlerinin İsa Alptekin'in mücadele anlayışında ne kadar önemli olduğunun en açık göstergelerinden birisi,

“Doğu Türkistan’ın Sesi” dergisinin birinci sayısına yazdığı takdim yazısında söyledikleridir. İsa Bey söz konusu yazısında dergiyi niçin çıkarmaya karar verdiklerini açıklarken şunları söylemektedir:

“—Ben dünyayı tanımaya başladığımdan itibaren neşriyata çok büyük ehemmiyet verdim. Ümidimin büyük bir kısmını neşriyat ile propagandaya bağladım. Hatta neşriyat ile propagandanın, Çin esaretinden kurtuluş mücadelemizde çok faydalı olacağına dair inancımı bugüne kadar hiç kaybetmedim... Gençlik çağlarımdan beri ben buna inandım. Elime her fırsat geçtiğinde gazete, kitap ve mecmua neşretmeye gayret ettim.”(4).

Öte yandan, İsa Bey’in düşünce dünyasını meşgul eden meseleler arasında “Niçin bağımsızlık hareketleri başarılı olamıyor, olsa bile uzun ömürlü değil?” sorusunun önemli yer tuttuğuna inanıyorum. İsa Bey bu düşünceden yola çıkarak, öncelikle halkın kendi dinî ve millî kimliğini tanınmasının ve millet olma şuurunun pekişmesinin Doğu Türkistan’ın istiklâlini sağlamada önemli bir rol oynadığına ve bunun da öncelikle basın-yayın faaliyetleriyle sağlanabileceğine inanıyordu. Yine kanaatimce İsa Bey’in hatıralarında da (x) altını çizdiği üzere, 1930’lu yıllarda başlayan dönemde, Doğu Türkistan’a vaki olabilecek bir Rus istilâsından endişe etmesi ve Milliyetçi Çin nezdinde Doğu Türkistan halkının ön kimliğine dayalı, inanç ve düşünce özgürlüklerinin tanındığı bir “muhtariyet mücadelesi” vermesinin de temelinde benzer bir düşünce yatıyordu. Çünkü İsa

Bey’e göre, Rus işgaliyle birlikte gelecek bir komünizm, Doğu Türkistan Türklerini dinî ve millî kimliklerinden tamamen koparabilirdi. Öte yandan Çin’den alınabilecek millî bir özerklik, o dönem Çin Devleti’nin içinde bulunduğu şartlar da düşünüldüğünde, halkın “millet”lik şuurunun kuvvetlendirilebilmesi açısından büyük bir imkân doğuracak, bu ise ileride elde edilecek bir istiklâlî kalıcı olmasını temin edecekti (5).

Bu bağlamda İsa Yusuf Alptekin’in başarılmasına gayret sarfettiği bir başka önemli konu da nitelikli insan yetiştirilmesi konusudur. İsa Bey’e göre, bugüne kadar kurulan devletlerin daimi olmamasında en başta gelen sebeplerin bir diğeri de her alanda görülen yetişmiş insan eksikliğidir (6). Nitekim vefatından kısa bir süre önce Zaman Gazetesi’nde yayımlanan bir mülâkâtında; “—...bizim en büyük hatamız ilme, adam yetiştirmeye ehemmiyet vermeyişimiz. Çin işgali 1760’da başladı. Bugüne kadar yüzlerce kez ayaklandık. Ancak bir netice elde edemedik. Çünkü ayaklanan adamlar askerlikten, diplomasi, siyasetten, iktisattan ve idareden anlamayan insanlardı... Bu yüzden ayaklanmaların sonu hep hüsrarla bitti...” (7) diyerek bu noktanın altını çizmektedir.

İsa Bey sahip olduğu karizmasının da verdiği avantajla, Doğu Türkistan meselesinin başta Türkiye olmak üzere, tüm dünyaya tanıtılmasında önemli rol oynamış bir liderdir. Mehmet Emin Buğra Bey’in vefatından önce onunla birlikte, ondan sonra ise kendi başına

yılmadan, usanmadan Doğu Türkistan'ı ve orada yaşayan milyonlarca Türk'ün dramını Türkiye ve dünya kamuoyuna anlatmaya çalışmış ve bunu önemli ölçüde başarmıştır.

Yine bu noktada Mehmet Emin Buğra ile birlikte, Türkiye'de deyim yerindeyse bir "*Doğu Türkistan diasporası*" meydana getirmişlerdir. Denilebilir ki, bugün Türkiye'de yaşayan Doğu Türkistanlıların ekseriyeti, burada bulunmalarını İsa Bey'e borçludurlar. Böylece 14.ncü asırda Anadolu'ya *Sultan Eratna* öncülüğünde gelen Uygurlar'dan yaklaşık altı asır sonra, bu iki liderin öncülüğünde ikinci bir Doğu Türkistanlı akını olmuştur.

Bu arada İsa Bey'in üzerinde durulması gereken bir başka yönü, Türkiye Türklerinin milliyetçilik tarihlerinde oynadığı roldür. Denilebilir ki İsa Alptekin, Türk milliyetçiliği tarihi açısından da önemli kilometre taşlarından biridir. Mesela

İsa Bey, *Milli Türk Talebe Birliği*'nin Rasim Cinsli ve İsmail Kahraman beylerin idaresine geçmesinden sonra, bura vasıtasıyla Türk gençliğince Türk dünyasının tanınmasına yardım etti (8) Bu ve benzer faaliyetlerinin de büyük katkısıyla o zamana kadar pek çok kişi tarafından "*ütopik*" ve "*Kaf Dağının arkası*" olarak bilinen atayurdun somut ve canlı bir vakıa olduğu zihinlere kazandı.

Yine o zamanlar Türk milliyetçiliğinin en önemli meselesi olan komünizmle mücadelede de ön saflarda yer aldı. Bu konuda halkı uyarmak için Anadolu'yu karış karış dolaştı. *Türkiye Komünizmle Mücadele Dernekleri*'nin davetlisi olarak Anadolu'da adım atmadığı toprak kalmadı (9).

İsa Alptekin bu dönemde, çoğunluğu itibariyle kendi tarihi coğrafyasına, milli köklerine uzak hatta nefret duyar hale gelmiş bir topluma hafızasını hatırlatıyor ve bu konuda

Alptekin ve Türkistan dostları

duyarlılık kazandırmaya çaba sarfediyordu. Anadolu insanı, İsa Bey gibi, Mehmet Emin Buğra gibi insanlar sayesinde, Türk coğrafyasının Çin Seddi'ne kadar halâ canlı bir şekilde varlığını devam ettirdiğini, kendi dilini, kültürünü taşıyan insanların yaşadığını öğrendi.

Elbette İsa Bey gibi, ömrünün her anını davasına adanmış bir insanı 15 - 20 dakika gibi kısa bir süre içinde anlatmak mümkün değil. Ama son söz olarak şunu söylemek istiyorum. Ömer Öztürkmen Bey, Bekir Berk Bey merhumun, 1954 yılında Türkiye'ye geldiğinde İsa Bey için "*-bir abide indi uçaktan...*" dediğini nakleder (10). Evet o bir abide gibi geldi ve bir abide gibi de gitti. Ama biz şuna inanıyoruz ki, onların açtıkları yolda nice abideler yeşitecektir... Ve onun tarafından tüm Türk dünyasına emanet edilen, vasiyet bırakılan "*Doğu Türkistan*", Allah'ın da izniyle bir gün mutlaka istiklâline kavuşacaktır... Daha da ötesi, İsa Bey'in sözleriyle; "*Çin parçalanacaktır...*"

- (1) Ahmet Taşgetiren, "Bir Dâvâ Adamı", *Yeni Şafak*, 21 Aralık 1995.
- (2) Bu konuda bk. *İsa Alptekin, Esir Doğu Türkistan İçin -İsa Yusuf Alptekin'in Hatıraları*, Derleyen: M.Ali Taşçı, Doğu Türkistan Neşriyat Merkezi Yayını, İstanbul 1995. S.24-25.
- (3) M. Rıza Bekin, "Doğu Türkistan'ın Kurtuluş Mücadelesinin Bayraktarı", *Doğu Türkistan'ın Sesi*, No.47, İstanbul, Ocak 1996. S.4.
- (4) İsa Alptekin, "Takdim", *Doğu Türkistan'ın Sesi*, No.1 İstanbul, Ocak 1984. S.6.
- (x) İsa Alptekin'in hatıraları "Esir Doğu Türkistan İçin" adıyla yayımlanmış olup, dergi adresimizden temin edebilirsiniz. (YK)
- (5) Nitekim İsa Bey, anılarında şunları söylemektedir: "*-Ben Çin'den muhtariyet istiyorum. Çin'e geldim. Çin'i sevdiğim-*

den değil, bundan başka çare olmadığından. Bir muhtariyet temin edeyim, istiklâle yakın. Sembolik olarak biz Çin'e bağlı kalalım. Fiilen kendi memleketimizi idare edelim. Bir merhaleyi böyle geçirelim. Elimize uygun bir fırsat geçtiğinde istiklâlimizi ilan edelim." Alptekin, *Esir Doğu Türkistan İçin...*, s.293-294; İsa Alptekin'in özerklik konusundaki görüşlerinin çeşitli yönlerine ilişkin bk., örneğin a.g.e., s.132, 213, 243, 293, 393, 458.

- (6) Çolpan'ın İsa Alptekin'e söylediği şu sözlerin onun yetmiş insan konusundaki görüşleri üzerinde önemli akisler bıraktığı söylenebilir: "*-İsa Bey, gerek biz, gerek siz için yapılacak şey adam yetiştirmek, her şeyden anlayan adam yetiştirmek. Ne çektikse adamsızlıktan çektik."* Alptekin, *Esir Doğu Türkistan İçin...*, s.171; ve Kemal Çapraz, Mesut Taşkın, "Gökbatırın Mücahidi Efsane Lider", *Doğu Türkistan'ın Sesi*, No.47, İstanbul, Ocak 1996. S.28
- (7) Kadir Dikbaş, Muammer Gökçin, "Alptekin:Endişelerim var...", *Zaman*, 20 Aralık 1995.
- (8) Ayhan Katırcıkara, "Bir Bayrak İsim, Dizelere Sığmayacak Şerefli Bir Ömür", *Türkiye*, 20 Aralık 1995.
- (9) Gerçekte İsa Alptekin, Batı Türkistan'da görev yaptığı yıllardan beri komünizm aleyhtarı bir tavra sahiptir. Hatta denilebilir ki, bir noktada Doğu Türkistan meselesine de bu pencereden bakmaktadır. Nitekim İsa Bey hatıralarında Mahmut Muhi'ti'nin kendisine ilişkin şöyle bir değerlendirmesini nakletmektedir: "*İsa Bey... Komünistlerin gelmesini önlemek için her çareyi arayan adam."* Alptekin, *Esir Doğu Türkistan İçin...*, s.185.
- (10) Ömer Öztürkmen, "İsa Yusuf Alptekin", *Türkiye*, 20 Aralık 1995.

DOĞU TÜRKİSTAN GENÇLİĞİNİN KARŞI KARŞIYA BULUNDUĞU BEYAZ TEHLİKE

Yrd. Doç. Dr. Allmcan İneyet

Bilindiği gibi 19. yüzyılın ilk yarısında, yani 1840'lı yıllarda İngilizler tonlarca uyuşturucuyu Çin'e taşıyıp Çinliler'i uyutmuş ve zenginliklerini götürmüşlerdi. Çinliler, uyuşturucu yüzünden Hongkong'u İngilizler'e 100 seneliğine satmak zorunda kalmışlardı. İngilizler'in Çinliler üzerinde oynadığı bu oyunun bugün Uygurlar üzerinde oynamakta olduğunu düşünüyorum. Son zamanlarda Doğu Türkistan gençleri arasında bir virüs gibi yayılan uyuşturucu belası bu düşüncemi doğrulamaktadır. Bakınız "Şincang Geziti" (Doğu Türkistan Gazetesi)'nin 25 Haziran 1994 ta-

rihli sayısında; "-Urümçi'de geçen senenin somu itibariyle tesbit edilen eroin kullananların sayısı 22 bin 852'ye ulaşmıştır. Eroin kullananların büyük çoğunluğu Uygur olup 14 ila 25 yaş arasındaki kızlar % 12'sini teşkil etmektedir." deniliyor. Yine "Asya Kindiki" Gazetesinin 10 Nisan 1994 tarihli sayısında; "-1993 senesinin sonu itibariyle İli vilayetinde, tesbit edilen uyuşturucu kullananların sayısı 10 bine ulaşmıştır. Bunların tümü 18 ila 30 yaş arasındaki gençlerdir." denilmektedir. Bu, bizim için korkunç bir rakamdır. Bugün 65 milyon nüfuslu Türkiye'de uyuşturucu kullananların sayısı 5 bin iken, 30 milyon nüfuslu Türk'ün yaşadığı Doğu Türkistan'da bu rakam 30 binin üzerindedir. Bu hal, Doğu Türkistan gençlerinin adım adım bataklığa doğru sürüklenmekte olduğunu gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Doğu Türkistan gençleri bu "uyuşturucu tuzağı"na nasıl düşürülüyor?...

Bana göre bunun işsizlik, eğitimsizlik, içki vs. gibi sosyal nedenleri vardır.

1.-İŞSİZLİK

Doğu Türkistan'a hergün binlerce Çinli göçmenin getirilip yerleştirilmesi ve işe alınması, Uygur ve Kazak gençlerinin işsiz kalmalarına neden olmaktadır. Gençler arasındaki yüksek boyutlara ulaşan işsizlik oranı ise onların suç işleme, kumar oynama, fuhuş yapma gibi çeşitli kötü yollara düşmesine, geleceğine olan umut ışıklarının sönmesine sebep olmaktadır. Bunun neti-

cesinde ortaya çıkan "manevi boşluk", gençlerimizi uyuşturucu kullanmaya yöneltmektedir.

2.-EĞİTİMSİZLİK

Doğu Türkistan gençlerinin üniversitelere alınış oranının düşük olması, pek çok gencimizin eğitim dışında kalmasına sebep olmaktadır. Bunu istatistiki rakamlardan rahatlıkla anlayabiliriz. Muhterem arkadaşımız *Aytekin Emet*'in verdiği bilgiye göre; "*1989 yılında Doğu Türkistan Üniversitelerine alınan öğrenci sayısı 8053 olup, bir önceki yıla göre yüzde 20'lik bir azalma olmuştur. Lise öğrenimini görmekte olan öğrenci sayısı 255 bin 200 olup, bir önceki yıla göre yüzde 18'lik bir azalma olmuştur*"(1). Eğitim dışında kalan yüzbinlerce Uygur genci kendi geleceğini gayri resmi yollardan aramaya mecbur bırakılmıştır. Manevi değerlerden yoksun bırakılan bu gençler bilerek yada bilmeyerek uyuşturucu bataklığına doğru gitmektedir.

3.-İÇKİ

Doğu Türkistan gençleri arasında başı alıp gitmekte olan bir başka bela da "içki"dir. Bugün Doğu Türkistan'da sadece gençler değil, orta kuşak arasında da içki içmek bir gelenek haline gelmiştir. "*Sünnet düğünü*", "*Ad verme düğünü*", "*Doğum günü*" hatta "*Ramazan Bayramı*" ve "*Kurban Bayramı*"nda da içki tüketilmektedir. (2). İçki içmek son zamanlarda daha da yaygınlaşmaya başlamıştır.

Gördüğümüz gibi; işsizlik, eğitimsizlik, uyuşturucu ve içki Doğu Türkistanlı Müslüman Türkleri'nin sosyal hayatında derin bir yara açmış, Doğu Türkistan gençlerini ahlakî ve manevi çöküntüye sürüklemiştir. Milletın geleceği olan gençlerimiz uyuşturucu yüzünden ölmekte, hapishanelerde çürümekte, kızlarımız fuhuşa sürüklenmektedir. Bugün bir tarafta uyanan gençliğimiz, diğer taraftan da uyuşturucuyla uyutulmaya çalışılan gençliğimiz, milletın mevcudiyeti açısından hassas bir denge oluşturmuştur. Eğer bu gidişat derhal engellenmezse, bu milletimizin, geleceğimizin karanlığa sürüklenmesi demektir. Bugün bizim en önemli vazifelerimizden biri gençliğimizi uyuşturucu belasından kurtarmak olmalıdır.

Gençlerimizi uyuşturucu belasından nasıl kurtarabiliriz?...

Birincisi, gençlerimizi şuurlandırmaktır. Bu da eğitim yoluyla olur. Yüzbinlerce gencimizin eğitim dışında bırakıldığı bir ortamda onlara ulaşmanın tek yolu "*basın-yayın*"dır. Doğu Türkistan'da veya Doğu Türkistan dışında gençlerimizi bilinçlendirecek yayınlara ağırlık vermeliyiz. Radyo ve televizyonlardan yararlanmalıyız. Gençlerimize milletimizin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu bir durumda onların ne kadar hayati öneme sahip olduğunu, tarih önündeki sorumluluğunu anlatmalıyız. Gençlerimize şerefli siyasi ve kültür tarihimizi anlatmakla birlikte, Doğu Türkistan Türkleri'nin bugün diğer milletler arasında, diğer Türk boyları arasında düşmüş olduğu içler

acıısı durumunu göstererek, onları bir "vicdan muhasebesi" yapmaya zorlamalıyız.

İkincisi, gençlerimizi düşmüş olduğu bataklıktan kurtarmanın en etkili yolu, "din"dir. Bugün gençlerimiz içkiye, kumara, fuhuşa, uyuşturucuya kolayca alıştıırılabilir yorsa bu, onların dinden uzaklaştıklarını, dini inançlarını koruyamadıklarını gösterir. Bu durumda gençlerimiz arasında dini eğitimi yaygınlaştırmak büyük önem kazanmaktadır. Gençlerimize kutsal kitabımız olan "Kur'an-ı Kerim"deki yüce değerleri anlatmakla, aşılama ile onların manevi ve ahlakî çöküntüden kurtulmasını sağlayabiliriz. Ancak gençlerimize dini eğitim verilirken temel kaynak sadece "Kur'an-ı Kerim" olmalıdır. Hür iradeyi, hür düşünceyi kısıtlayan hurâfi inançlardan uzak durulmalıdır. Bunun için de "dini eğitim" gören ılımlı din adamlarına ciddi ihtiyacımız vardır. Çinlilerin son dönemlerde din adamlarını, din tahsili gören talebeleri hedef almaları, bizi bu silahtan mahrum etmeğe yöneliktir...

Son haberlere göre, ananevi eğlencelerimizden olan "meşrep"i, Doğu Türkistan'ın bazı bölgelerinde yeniden canlandırmak suretiyle içkiyi bırakma kampanyası yürütülmektedir. Bunun gençlerimizin bilinçlendirilmesi ve dini inançlarının güçlendirilmesi sonucu ortaya çıktığı kesindir. Ancak Çinliler bu kampanyayı engellemeye çalışmaktadırlar. Yani Doğu Türkistan gençliğinin içki içmeyen, düşünen, ahlaklı bir gençlik olmasını istememektedirler. Sonuç olarak gençlerimiz

akıllarını başlarına toplamalı ve bu tuzaklara karşı elindeki tek silah olan "milli şuur" ile mübarek "İslâm dini"ne sınıksız sarılmalıdır...(x)

1. 21. Asra girerken Doğu Türkistan., Türk Yurdu Yayınları, Ankara, Temmuz 1995, sh. 76.
2. Şincang Medeniyeti, Urümçi 1996, 1-2 sayfa, sh.135.

(x) Doğu Türkistan'da yetişen yazarımızın makalesinde değindiği husus, yalnız Doğu Türkistan'ı değil, tüm insanlığı ilgilendiren hadisedir. İşin ilginç yönü; "uyuşturucu" ve "içki" tüm dünyada yasaklanırken, Doğu Türkistan'da teşvik edilmesidir. Bugün Çin kanunlarına göre "uyuşturucu satmak, taşımak, içmek" suçtur ve cezası idamdır. Ne var ki, eğer uyuşturucuyu kullanan Uygur ise sadece hapis cezası verilmekte ve daha sonra kolayca serbest bırakılmaktadır. Doğu Türkistan'da Uygurlar'a uyuşturucu satan Çinli de aynı şekilde az bir ceza ile serbest bırakılmaktadır. Ama bu olay, Çin içinde olduğu takdirde uyuşturucuyu satan yakalandığında idam edilmektedir. Bu çifte standart, uyuşturucunun Çin Hükümeti'nce teşvik edildiğinin ve bu yolla Türkleri assimile etmek istediğinin açık bir kanıtıdır. (Y.K.)

YENİ YAYIN

DOĞU TÜRKİSTAN TÜRKLERİ TARİHİ

(Başlangıçtan 1878'e Kadar)

Cilt : 1

Prof. Dr. Mehmet Saray

Dergimizden ödemeli isteyebilirsiniz.
Fiyatı : 2.000.000 TL. Öğretmen ve Öğrencilere % 40 indirim yapılır. (III. Hamur)

DOĞU TÜRKİSTAN'DA GÖÇ DESTANININ TÜRKÜLERİ

İli Göçmenlerinin Dramı

Av. İlhan Musabay

Uygur Türkçesi

Ak Han billen Kara Han

İntipak iken başta

Ketmekge revap eylep

Kemi yasaduk Kaşta.

Anadolu Türkçesi

Ak Han ile Kara Han

İttifak iken başta

Gitmeye niyetlenip

Gemi yaptık Kuş'ta.

Doğu Türkistan Türkleri Rus Çarlığı ile Çin İmparatorluk Devleti'nin renk ve ırk ayrılığına rağmen Doğu Türkistan aleyhine her zaman müşahede ve tesbit ettiği için bu devletleri "ak" ile "kara" renklerinde tavsif etmekte ve bu iki müstemlekeci devletin, işin daha başında birlik olduklarını yana kalıa ifade etmektedirler. Türküde sözü edilen "Kaş" bildiğimiz manada olmayıp eski Türk efsanelerinin cereyan ettiği (1) meşhur Kaz veya Kaş nehridir.

Uygur Türkçesi

Ketmekçi bolup kalduk

Yâr kitemdiken bille?

Yâr ketse kitiversun

Oyun külküsü billen.

Anadolu Türkçesi

Artık gitmeye karar verdik

Acaba yâr gider mi beraber

Yâr gitse gidedursun

Oyun ve eğlencesi ile.

Bu mısradaki yâr kelimesi hem sevgili manasında ve hem de dost, ahbap manasını taşımaktadır. Binaenaleyh mısraın ifade ettiği mâna geniş anlamda ve şümüllüdür. Burada yurttaşların vatani terkedip gitmelerinden duyulan ıstırap terennüm edilmekte ve kendilerinin her ne pahasına olursa olsun vatanda kalacakları ifade edilmek istenmektedir.

Uygur Türkçesi

*İli digen obdan jut
Tört tarafa büzruk bar
Misafirni kollaydur
Bazarında Hızır bar*

Anadolu Türkçesi

*İli denilen güzel yurt
Dört tarafında büyükler var
Misafiri ağırlamak kolay
Pazarında Hızır var...*

Burada göçmenlere hitaben İli denilen güzel yurdun her tarafının Türk büyüklerinin mezarlarıyla dolu olduğu, bu güzel yurt sinesinden değil öz evlatlarını kovmak, yabancıları bile kabul ederek ağırladığı, bundan başka bu güzel yurdun pazarlarında Hızır Aleyhisselâm'ın bereketi olduğu anlatılarak göçmenlere yurdu terketmemeleri tenbih edilmekte ve bu vatanın tarihi kıymeti ve bereketi hatırlatılarak göçmenler uyarılmaktadır.

Uygur Türkçesi

*İli'den çıkkın harva
Yanbulakka yamaçtı
İli'ni hiyal kalsam
Közümge yığı yamaçtı.
Biz İli'den çıkkanda
Yanbulak'tan kayrulduk
Tuğulup ösken jutladın
Ölmey tirik ayrulduk.
Elnin aldı yetkendur
Yarkent'ning bazarığa
Tavap kılıp kaytsan çu
Hunhey'nin mazarığa.*

Anadolu Türkçesi

*İli'den çıkan araba
Yanbulak'a ulaştı
İli'ni hayal etsem
Gözüme yaşlar doldu...
Biz İli'den çıktığımızda
Yanbulak'tan saptık.
Doğup büyüdüğümüz yurtlardan
Ölmeden sağ ayrıldık...
Gidenlerin önü ulaştı*

*Yarkent'in bazarına.
Ziyaret edip dönsene
Hunhey'in mezarına...*

Bu mısralarda yurdunu terkedip gidenlerin bu işi kendi arzularıyla yapmadıkları, mecbur kaldıkları, bununla beraber her zaman yurdu düşündükleri ve düşündükçe gözlerinin yaşla dolduğu hasretli bir ifade ile dile getirilmekte ve doğup büyüdüğüleri öz yurtlarından ölmeden ayrılmak zorunda kaldıklarından dolayı duydukları elem ve ıstırap acı acı terennüm edilmekte ve hatta öndeki grubun hudut şehri olan Yarkent'ten geri dönmesi arzulanmaktadır.

Çarlık Rusya İli (Gulca) Tarançılarını "Yedisu" denilen hâli bölgeye iskân ederken bu göçmenleri bugünkü Kazakistan'ın Alma Ata, Korgas, Çilek, Bişkek (Frunze) ve Karagöl (Prejevaliski) denilen yerlere yerleştirmek ve bu yerleri Gulca (İli) göçmenleriyle doldurup şehir haline getirmek istiyordu. Diğer taraftan, Çarlık Rusyası, İli göçmenlerini önceden hazırlanan bir plan ve belli bir teşkilat marifetiyle değil de rastgele ve acele tarafından göç ettirildiğinden büyük partiler halinde toptan nakletmemiştir. Çarlık yönetimi bu göçmenleri, bir kısmı İli üzerinden gemiyle, diğerlerini karayolundan Rus arabalarıyla iki koldan nakletmiştir. Karayoluyla sevk edilen gruplar "Yanbulak, Hunhey, Korgas, Uzuntam ve Yarkent üzerinden gönderilmiştir. İşin yürekler acısı olan tarafı şudur:

Bir parti göçmen bu konak yerlerinden birine gelip henüz yerleşmeden ve şöyle böyle bir nefes almaya vakit kalmadan, arkadan ikinci parti göçmen getirilir ve birinci partinin çadırlarına iskân edilirdi. İkinci parti göçmen gelince birinci parti göçmenler daha ileri konaklama yerine kar, fırtına demeden zorla sevk edilirdi. Böyle-

likle ikincileri üçüncüler, onları da dördüncü bir kafiye takip ederdi. Eskiler iki göç bir yangındır derler. Bu atasözünün taşıdığı derin mâna İli göçmenlerine uygulandığı takdirde, İli göçmenlerinin çektikleri mihnet, meşakkat ve ıstırapların derecesi kendiliğinden anlaşılır. Bu ıstırapı feleğin acı cilvesine atfeden ve bundan başka çaresi bulunmayan, m"âşeri vicdandan ve insanlık âleminde hiçbir yardım görmeyen zavallı İli göçmenleri, bu ıstıraplarını şu mısralarda dile getirmişlerdir:

Uygur Türkçesi:

*Çilekni çilek deydu
Mahtangunça bar çilek
Kış koruda göç deydu
Bizge bakmağan pelek...
Urus harvası deydu
Aldı çaka pes iken
Kışnin jutiga barıp
Kün almak mu tes iken...*

Anadolu Türkçesi:

*Çileğe çilek diyorlar
Övünüldüğü kadar var çilek
Dondurucu kışta "göç et" diyor
Bile gülmeyen felek...
Rus arabası diyorlar
Ön tekerleği alçak imiş
Yabancı yurda varınca
Gün geçirmek de zor imiş...*

Çarlık Rusyası İli göçmenlerini kandırmak için nüfus başına 15 tenge (2) vermişti. Öz yurdundan dışarıya çıkmayan ve vatanından hiç ayrılmayan İli Türkleri, başlangıçta bu paranın bir kaymet ifade ettiğini zannederek Rus propagandasına kanmıştı. Lakin iskân mahallerine gelip de bu paranın en mübrem ve zaruri ihtiyaçlarını tedarikine bile yetmediğini görünce ancak o zaman verilen 15 tengenin hakikî kıymetini ve işin iç yüzünü

anlamışa benziyor. Aşağıdaki mısralar bu acı netice ile karşılaşan göçmenlerin samimî duygularını ifade etmesi bakımından ilgi çekicidir:

Uygur Türkçesi:

*Uzun tamğa yetkende
Yarkent muşu deptimiz
Onbeş tenge pul körep
Dünya muşu deptimiz...*

Anadolu Türkçesi:

*Uzuntam 'a vardığımızda
Yarkent şehri bu demişiz
Onbeş lira para görünce
Dünya buymuş demişiz...*

İli göçmenleri bu acıklı durumlarını ve uğradıkları hüsrânı "doğan kuşu" ile Doğu Türkistan'da bulunan ve atmaca kuşundan daha zarif bir av kuşu olan "Kökünek kuşu" arasındaki farkı mukayese etmek suretiyle dile getirerek şöyle terennüm etmişlerdir:

Uygur Türkçesi:

*Öz jutida Kökünek
Hem gaz alur hem ördek
Kış jutida bar laçın
Ne gaz alur ne ördek*

Anadolu Türkçesi:

*Öz yurdunda "Kökünek"
Hem kaz tutar hem ördek
Yabancı yurttan boz doğan
Ne kaz tutar, ne ördek...*

Rusya ile Çin devletleri 1881 tarihli "Petrograd (Petersburg) Anlaşması" gereğince İlgî bölgesinin Çin'e iadesi kararlaştırılınca bu bölgeden göç etmek zorunda kalan Türklerin miktarını da ve bu göç işinin organizasyonuna alet edilen Veli Bay'ın hakiki durumunu aşağıdaki mısradan anlıyoruz:

Uygur Türkçesi:

*Veli Baym (3) deydu
Bay kalsa Hüda kalğan
Altmış min Tarançını
İli'den cüda kalğan...*

Anadolu Türkçesi:

*Veli Ağa'yı zengin diyorlar
Zengin etmişse Allah etmiş
Altmış bin Tarançı'yı (4)
İli'den mahrum etmiş...(5)*

- 1) Zeki Velidi Togan'a göre Tanrı dağlarının İli havzasına bakan cephesinden çıkarak İli nehrinin başlıca kollarından birini teşkil eden Kaş suyunun eski Türk efsanelerinde ve destanlarındaki adı "Kaz"dır. Bu suyun Türk efsanelerinde önemli bir mevkii vardır. Bu isim efsanevî Türk kahramanı Alp Ertunga'nın kızı "Kaz"a izafeten verilmiştir.
- 2) İli Türklerinde, diğer bir deyimle Uygurlar'ın bir kolu olan Tarançılarda "Lıra" manasında "Tenge" tabiri kullanılır.
- 3) "Bay" tabirinin iki manası vardır. Birinci mânada "zengin" demektir. Mesela "bay kişi" gibi. İkinci mânada ise "eşraf, ağa" demektir. Meselâ "Ali Bay" gibi. Bu mısradaki her iki mânâ da Türkçe tercümesinde de görüldüğü gibi kullanılmıştır.
- 4) Uygur Türkleri'nde tarımla uğraşan ailelere verilen isimdir.
- 5) Merhum Av. İlhan Musabay tarafından kaleme alınmış olan bu makaleden anlaşılmaktadır ki, bugünkü Kazakistan'da yaşayan Uygur Türkleri'nin sayısı resmen açıklanan rakamın çok üstündedir. 1960.lı yıllarda da Doğu Türkistan'dan Rusya'ya onbinlerce insan göç etmiştir. Bugün Kazakistan'da bir milyon üzerinde Uygur Türkü'nün yaşadığı tahmin edilmektedir (Y.K.).
- 6) Bu yazı 83 sayılı Türk Kültürü Dergisinin 39. Sayfasında yayınlanmıştır.

ATATÜRK DİYOR Kİ;

Hürriyet ve istiklâl benim karakterimdir. Ben milletimin ve büyük ecdâdımın en kıymetli mevrûsâtından olan aşkı istiklâl ile meftûr bir adamım. Çocukluğumdan bu güne kadar allevî ve resmî hayatımın her safhasına yakından vâkıf olanlarca bu aşkımla mâlûmdur...

Bence bir millette şeref, haysiyetin, namusun ve insanlığın vücûd ve bekâ bulabilmesi mutlak o milletin hürriyet ve istiklâline sahip olması ile kaimdir... Ben şahsen bu saydığım evsâfâ çok ehemmiyet veririm; ve bu evsâfın kendimde mevcudiyetini iddia edebilmek için milletimin de aynı evsâf ile muttasıf olmasını şart ve esas bilirim...

Ben yaşayabilmek için müstaklil bir milletin evlâdı kalmalıyım...

Bu sebeple millî istiklâl bence bir hayat meselesidir. Millet ve memleketin menâfii icap ettirdiği takdirde beşeriyetli muktezâsından olan dostluk ve siyasî münasebâtını büyük bir hassasiyetle takdir ederim. Ancak benim milletimi esir etmek isteyen herhangi bir milletin de, bu arzûsundan sarfınazar edinceye kadar biamân düşmanıyım...

Araştırma

HOTAN DEVLETİ İSLÂMIYETİ NE ZAMAN KABUL ETTİ?

Hazırlayan

Erkin Ekrem

(Hacettepe Üniv. Tarih Bölümü)

Danışman

Prof. Dr. Ahmed Yaşar Ocak

Bu araştırmada;

Doğu Türkistan'ın güneyindeki tarihi Türk şehirlerinden ve İpekyolunun önemli güzergâhlarından biri olan Hoten'de yaşayan insanların İslamiyetle nasıl ve hangi tarihte şereflendiği anlatılıyor.

Giriş

Müslüman Araplar 641 yılında Nahâvend adlı yerde Persler'i mağlup ettikten sonra, Türkistan bölgelerine hareket etmeye başlamıştır. 712'de Kutaybe b. Müslimin Semerkand'ı ele geçirmesiyle Müslüman Araplar Batı Türkistan'a girmişlerdir. Bu akınlara karşı Batı Türkistan'daki şehir hükümdarları Çin İmparatoru'ndan yardım istemişler, fakat Çin İmparatoru bu isteklerini geri çevirince onların Müslüman Araplar'a tabi olmaktan başka çareleri kalmamıştır. Türgişler'in Batı Türkistan'a hâkim olmaları ile birlikte Müslüman Araplar ile aralarındaki mücadele yoğunlaşmış ve VIII. yüzyılın otuzlu yıllarına gelince Türgişler'in Müslüman Araplar'a yenilmesiyle birlikte bölgeye hâkim olmaya başlamışlardır. (1)

Batı Türkistan'a hâkim olan Emevi Devleti, bizzat bu bölgeleri idare etmemiş, sadece vergi almakla yetinmiş ve bu bölgedeki halkları zorla İslâmlaştırmamıştır. Abbasi Devleti döneminde ise bu durum değişmiştir (2). Müslüman Araplar doğuya muhtemelen belki de Kaşgar'a kadar gitmişler ve Sirderya bölgesinin doğusuna hâkim olmuşlardır. Fakat hâkim oldukları alan sadece göçebe yayla bölgesinin hududuna kadar idi (3). Yani Türk bölgelerine kadar gidememişlerdir. Talas Savaşı'ndan sonra Batı Türkistan'da özellikle Belh etrafındaki şehirlerde "Budizm"deki Wihar (İbadethâne)'a benzer medreselerin ortaya çıkmasıyla birlikte İslâmiyet tam manasıyla Batı Türkistan'a yayılmaya başlamıştır (4).

Yayla bölgelerine giden bir çok ticari yollarda, gerçi Müslüman tüccarlar İslâmiyeti ve İslâm kültürünü götürmüşseler de, İslâmiyet'in yayılması pek başarılı olamamıştır. Müslüman tüccarlar, Budist, Zerdüş ve Mani dini adamları gibi yapmamış, İslâm'ın

yayılmasına pek önem vermemişlerdir. Bunun nedeni de Müslümanların, – İslâm inancının sadece devlet işi olduğu, şahıs işi olmadığı—düşüncesinde olmalarıdır. İslâm devlet siyasetine bağlı olmayan bir çok tasavvuf dervişleri bu işi üstlenerek İslâm dünyasının iç ve dış bölgelerine kadar götürmüşlerdir. Yayla bölgelerinde İslâmiyetin tek temsilcisi olan dervişlerin lideri Şeyhler, yayla bölgelerinde yaptığı İslâmî hizmetlerinde, yerleşik bölgelerden daha büyük başarılar elde etmiştir. Yalnız, bunlar sadece yayla bölgelerinde İslâm dinini yaymakla yetinmişler, daha uzaktaki bölgelere gidememişlerdir (5). Umumi olarak, “İslâmiyet”, önce Orta Asya'nın batısı ve ortasındaki Türkler daha sonra diğer bölgelerdeki göçebe Türkler'in arasında yayılmıştır. İslâmiyet Türk kültürünün zenginleşmesi ve yükselmesine büyük katkıda bulunmuştur. Batı Gök Türk ve Uygurlar'ın “budizm kültürü”ne nisbeten, İslâmiyet daha çok etkili olmuştur (6).

Karahanlılar döneminde (960) yirmibin çadır Türk'ün hiç savaş yapmadan İslâmiyeti kabul etmesi, herhalde dervişlerin çabasıyla gerçekleşmiş olabilir. Karahanlılar'ın hükümdarı Satuk Buğra Han'ın (ölm.955-956) İslâmiyeti kabul etmesinde, derviş Kalimati'nin çabasının büyük katkısı olduğu bazı eserlerde kaydedilirken; Buğrahanlarla ilgili menkıbeye göre, Satuk Buğra Han rüyasında Allah'tan işaret aldığını söylemekte, diğer bir menkıbeye göre, yukarıdaki derviş Kalimati'nin yerine, Satuk Buğra Han'a sığınmak için kaçıp gelen Samanî Prensi Ebu Nasir Samanî'yi konu alarak, İslâmiyeti Satuk Buğra Han'a öğrettiği kaydedilmektedir (7). Belgeler her ne kadar karışık olsa bile, İslâmiyetin Türk topluluklarında yayılmasında bir “derviş tipi” görülmektedir.

Karahanlılar bu şekilde İslâmiyeti kabul edince, daha sonraki hükümdarlar savaş yaparak Batı Türkistan'ı işgal ederken, Kaşgar'ın doğusunda ise cihat savaşlarını başlatarak o bölgeleri İslâmlaştırma hareketlerini yürütmüşlerdir. Bunun bir örneği de Karahanlılar'ın hükümdarı Yusuf Kadirhan'ın Hoten ülkesini (vilayetini) İslâmlaştırmış olmasıdır.

Hoten'in İslâmiyeti Kabulü

Hoten, Çin kaynaklarına ve Hoten bölgesindeki arkeolojik araştırmalara göre, Budist kültürünün teşekkül ettiği medeni bir ülke olup, İslâmiyeti kabul edene kadar Doğu Türkistan'ın tarihinde büyük rol oynamıştır. Sak ve Hint medeniyetini birleştiren eski Hoten, Çin'in budistleşmesine büyük katkıda bulunmuştur. Bu ülke milattan önceki dönemlerden itibaren Çin kaynaklarda yer almaktadır. Bazı araştırmalara göre “Budizm” M.Ö. 876-87 senelerinde Hoten'e yerleşmiştir. Hoten hükümdarı “Sonu”, ondokuz yaşındayken “Li” devletini kurmuştur. Yani Visa (Vijaya) soyadlı hanedan devletini kurmuştur. Bu devlet kurulduğunda Buda'nın (Sekişamoni) ölümünün üstünden 234 sene geçmiştir. 165 yıl sonra Hoten hükümdarı Vijaya Sambhava'nın hanedanlığının beşinci yılında Budizm bu devlete geniş ölçüde yayılmıştır (8). Bu dönemden başlayarak Çin'deki Budist rahipler Hoten'e

gelip Budizm'in gerçek bilgilerini öğrenip gitmişler ve Hoten'deki Budist rahipler Çin'e gidip Budizmi yaymışlardır.

Bu ilişki 763-790 senelerindeki Tibetliler'in İpekyolu'nu ele geçirmelerine kadar devam etmiştir (9). 988 senesinde Hoten hükümdarı Li Shen-t'ien, elçi Ma chi-jun'u Chin sülâlesine (936-946) göndermesiyle Hoten tarihi tekrar aydınlanmaya başlamıştır (10).

Çinli tarihçi Wang kuo-wei'nin bir araştırmasına göre Hoten Devleti, Tibetliler'in istilâsından sonra Tibetliler'e tabi olmuştur. Ancak 842 senesinde Tibet yirmi sene sürecek bir iç kargaşaya düşmüştür. Bu dönemde Hoten bağımsızlığa kavuşmuştur. 938 senesinde Çin'e elçi gönderen Hoten hükümdarı Li Shen-t'ien, bağımsızlıktan sonraki ikinci hükümdar olduğunu ilan etmiştir. Öte yandan adı geçen devletin Uygurlar'ın Doğu Türkistan bölgesine gelmesiyle bağımsızlığa kavuştuğu, bu hükümdarın da Uygur olduğu ispat edilmiştir (11).

Yalnız Kanadalı E.G.Pulleyblank, Fransız J. Hamilton ve Çinli Ch'en su-luo'nun Tung-huan, Turfan ve Hoten'de bulunan bazı eser ve vesikâlara dayanarak, Li Shen-t'ien'in asıl Hoten hükümdarlık soyu olan "Visa" soyundan olduğunu ileri sürmüşlerdir (12).

Ch'en su-luo, bazı araştırmacıların çalışmasına dayanarak, Hoten devletlerinin hükümdar silsilesini çıkarmıştır.

1.) Altın Devleti (Ysarnnai badâ, 851-917).

2.) Büyük Zengin Devleti (Ttayi-pû Kuhâ:Jinave, 938-982). Bu sülâleden üç hükümdar geçmiştir:

a.-Visa Sambhava, 912-966 (Yukarıda bahsedilen Li shen t'ien)

b.-Visa Sura, 967-977.

c.-Visa Dharma, 978-982

3.) Altın Yeşim Taş Devleti (Ysarnr bādâ ü vanjai janaiuai, 983-1006). Bu devlette ise iki hükümdar bulunmaktadır:

a.-Visa Samgrama

b.-Jagalu khalkhalu.

Ch'en su-luo'nun araştırmasına göre, Hoten Devleti'nin bu dönemde kuvvetli bir budizm kültürüne sahip olduğu görülmektedir (13).

941 senesinde Chin sülâlesinin (936-946) bir heyeti Hoten'i ziyaret etmiştir. Bu ekibin yazdığı rapora göre, Hoten halkı Cin (?), Buda ve Zerdüş dinlerine tapıyordu (14). 963 senesinde Li Shen-t'ien'in Sung sülâlesine (960-1127) elçi gönderdiğinde heyet içinde Mani din adamları da bulunuyordu (15).

Li Shen-t'ien hükümdarlığını sürdürdüğü zamanlarda Sung sülâlesi Kan-chou Uygur Devleti ve Sha-chou Hanedanlığı ile yoğun temasta bulunmuştur. Bu hükümdarın evlatları da bu ilişkileri koparmadan devam ettirmiştir (16). Kan-chou Kağan'ın Hotan (Hoten) hükümdarına yazmış olduğu bir mektuba göre, 993 yılında da bu tür ilişkiler devam etmiştir (17).

Hoten Devleti'nin Çinlilerle olan ilişkilerinin artması ve Çinliler'in Hoten Devleti ile olan yoğun temasları aslında Kaşgar'da kurulan bir İslâm devletinin korkusundan kaynaklanıyordu. Bunu Hoten'de bulunan bazı mektup ve vesikâlardan öğrenebiliriz (18).

971 yılında Hoten hükümdarı (Li Shen-t'ien'in oğlu Visa Sura) budist rahibi Chi-hsiang'ı elçi olarak Sung sülâlesine göndermiştir. Hotan hükümdarının gönderdiği mektupta, Kaşgar Devleti'ni mağlup etmiş olduğu yazılmıştır. Ve dans edebilen bir fili hediye olarak vermek istediğini belirtmiştir (19). Aynı olayı Paul Pelliot'un Tung-huang'da bulunan Hotan hükümdarı Visa Sura'nın "

Annesinin kardeşi olan Tsao Ta-wang" a yazdığı bir mektupta görebiliriz. P. 5588a numaralı mektuba göre 970 senesinde, Hotan hükümdarı Visa Sura bizzat kendisi ordusuyla Kaşgar'a saldırmış, üç şehrini ele geçirmiştir (20).

Bu iki kaynaktaki olayın aynı olay olması muhtemeldir, çünkü sadece birinin 970 yılında diğerinin de 971 yılında yazıldığı bilinmektedir.

1009 senesinde Hotan hükümdarı Hei han wan (Kara Han hükümdarı) Uyurlu Luo-sa-wen'i elçi olarak Sung sülâlesine göndermiştir. Sung imparatoru, Luo-sa-wen'den yolculuğun nasıl geçtiğini sormuştur. Luo-sa-wen'in cevabı şöyledir: *"-Yolculuk bir sene geçti, gündüz yürüyüp akşam uyuduğumdan yolun ne kadar uzun olduğunu tam olarak bilemedim. Eskiden yollarda eşkiyalar çoktu, şimdi Kan-chou ve Sha-chou'dan Hoten'e kadar yollar sakin, "turizm" su gibi akıyor"* (21). Bu seneden 1124 yılına kadar otuz sekiz defa Sung sülâlesiyle ticari temasta bulunmuştur. Bu seneler arasında Hoten hükümdarı hep Hei-ha-wan (Karahana hükümdarı demektir) sıfatıyla mektup göndermiştir. Genelde 1009 yılındaki Hei-han-wan'ı Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han olarak kabul edilmektedir (22).

İngiliz Aurel Stein "Eski Hoten" adlı eserinde, yukarıdaki olaydan söz etmektedir. "Fransız M. Grenard'ın Kaşgar'ın eski çağa ait Türk tarihi üzerindeki araştırmasına göre, İslâm tarihçilerinin gösterdiği bir gerçek şu ki, Yusuf Kadir Han 1006 senesinde Hoten'e hâkim olmuştur. Sözü edilen bu Yusuf Kadir Han çok önemlidir. Çünkü "Tadhkirad (Tezkirat)" adlı eserde bahsedilen Satuk Buğrahan, yani sülâlesinin ilk hükümdarı ve tüm Türkistan'da yaygın olan rivayetteki kahramanın galip olduğu ispat edilmektedir ki bu tamamen tarihi gerçeği

yansıtmaktadır. Yusuf Kadir Han'ın Hotenli kafirlere karşı yaptığı savaş, aslında Hasan Buğra Han zamanında başlamıştır. Hotan hükümdarı, rivayetlere göre Maçinli Jagalü Kalkalu ünvanını taşıyan bir zat olup, Chughtah Rashid ve Nugtak Rashid adlı Hoten devletinin bakanı ve reisi ile birlikte Kaşgar'a saldırmışlardır. Şiddetli bir savaştan sonra Kaşgarlılar ancak başarıya ulaşabilmişlerdir. Hotenliler'i arkadan kovalarken Ali Arslan Han ve Satuk Buğra Han soyundan olan diğer Müslüman asker komutanı ile birlikte kafirler tarafından öldürülmüştür. Yarkent şehri de "kutsal kılıç"ın gücüyle kendi inancını değiştirmiştir ve İslâmlaşma hareketlerine katılmıştır.(*) Ardından Hasan Buğra Han, Batı Türkistan'da İslâm inancını yaymak amacıyla savaşırken, Kaşgarlılar, İslâmiyete ihanet etmişlerdir. Sultan, kendi kardeşi olan Yusuf Kadir Han'ı Madain'de "dört imam"ı davet etmeye göndermiştir. Kendisi Kaşgar'a dönüp Nugtak Reshid'in önderliğindeki kafirlerle savaşmıştır. Fakat kendisi Nugtak Reshid tarafından öldürülmüştür. Bu sırada Yusuf Kadir Han, Kaşgar'a gelmiştir. Onun yanında "imamlar" ve cihat için gönderilen "askerler" yer almıştır. Kafirler, Hotan'a kadar çekilmişlerdir. Yusuf Kadir Han, kırkbin asker ile Hotan'a ulaşmıştır. Hotan (Hoten) şehri, yirmidört sene kuşatma altında kalarak sonunda feth edilmiştir. Jagalü Kalkalu da öldürülmüştür. Bazı söylentilere göre, Yusuf Kadir Han, o zamanlarda barış içinde Hoten'i yönetmiştir (23).

Mançu İmparatoru (1644-1911), imparatorluğun son dönemlerinde yazılan (yazarı belli olmayan) "Peyziavat ve Hotan Tarihi" adlı kitapta şöyle demektedir: *"-Yusuf Kadir Han, batı memleketinden askeri kuvvet istemiştir. Bunun üzerine imamlar*

1009 yılında Muta shi (Madayin) adlı bölgeden onbin askerle Kaşgar'a ulaşmıştır. Kaşgar'daki kafirlerin hepsini esir almışlar, Yusuf Kadir Han "paşa" olmuştur. İmamlar tekrar Yarkent şehrine hücum etmiştir. Ve savaş olmadan Yarkent'e hâkim olmuştur. Ardından Hoten'e saldırmışlar, Hotanlılar'ın bazıları teslim olmuş, bazıları kaçmışlardır" (24).

19. yüzyılda Molla Hacı tarafından yazılan, daha sonra Pao wen an tarafından Çinceye çevrilen "Tezkiri Buğrahan" adlı eserde bu olay detaylı bir şekilde yazılmaktadır. Biz sadece özetini veriyoruz: Hasan Buğra Han, Kaşgar'a hükümdar olduğu zaman, Maçin (Hoten olabilir) hükümdarı Jagolu Kakhalu, yirmibin askeriyle Kaşgar'a saldırmıştır. Kaşgar tarafı, Hasan'ın önderliğinde onlara karşı çıkmıştır. Savaş çok şiddetli devam etmiştir. Onun (Hasan Buğrahan) oğlu Yusuf Kadir Han, ordunun başkomutanı olup, Hotan Budistleri'ne büyük bir darbe vurmuştur. Hotanlı Budistler, Yenihisar'a çekilmek zorunda kalmışlardır. Fakat Kaşgar tarafındaki önemli komutanlar da şehit olunca, mağlup olmuşlardır. Hasan Buğrahan tekrar ordusunu canlandırarak altmışbin askerle Yarkent'in güneyinde bulunan Kök-Yar'daki Budistler'e saldırmıştır. Böylece Budistler Hoten'e kaçmışlardır. Hasan Buğrahan Kaşgar'a dönerken Yarkent'teki halkları da İslâmlaştırmıştır. Fakat bir iki sene geçmeden Kaşgar'da "Budistler" tekrar başkaldırmıştır. Hotan (Hoten) tarafındakiler de Kaşgar'daki Budistler'e destekte bulunmuştur. Bu durumda Kaşgar'daki Müslümanlar gene Hasan Buğrahan'ın önderliğinde Budistleri yok etmiştir. Hoten'deki destekçiler de dayanmadan geriye çekilmiştir. Hasan Buğrahan bizzat ordusuyla doğuya doğru sefere çıkmıştır. Çölden geçerken su yokluğundan

bir çok askeri ölmüştür. Hasan Buğrahan da bu seferde ölmüştür. Bu sırada Hasan Buğrahan'ın oğlu Yusuf Kadir Han, Batı Türkistan'da bulunmaktaydı. Bu ölüm haberini duyunca derhal Kaşgar'a dönmüştür. Yüzbin askeriyle Yenihisar'a hücum etmiştir ve bu hızla Hoten'e kadar gitmiştir. Yirmidört senelik kuşatmadan sonra Budist Jagolu Kalkhalu'yu öldürmüş ve Hoten'i ele geçirmiştir...(25).

Yukarıdaki kaynak ve menkıbelere göre, Hasan Buğra Han döneminde (ölüm 998) Kaşgar, Yarkent ve Hoten islâmlaştırılmaya başlanmıştır. Fakat bu pek kolay olmamıştır. Gerçi kaç kez böyle savaşların yapıldığını pek bilemiyoruz. 993 yılında Hoten hükümdarı ile Kan-chou kağanı arasındaki mektuplaşmada, Hoten'in daha barış içinde ve sakin durumda olduğunu anlıyoruz. Aurel Stein ve Grenard'a göre Kaşgarlılar Hoten'e 1006 yılında hakim olmuştur. "Pezivavat ve Hoten Tarihi"nde yazıldığına göre ise Hotan (Hoten) 1009 yılında İmamların yardımıyla fethedilmiştir. Ancak sözü edilen belgelerden Hoten'in ne zaman Müslümanların eline geçtiği açık olarak anlatılmıyor. Bu nedenle bu konuda bir çok tahminler ortaya konulmuştur.

Kazakistan Tarihi adlı esere göre, Hoten'e 992 yılında Ebul Hasan Nasr'ın amcasının oğlu Yusuf Kadir Han hakim olmuştur (26)

V.V. Barthold da; Ebu Nasr Utbî'nin eserine dayanarak Karahanlılar ailesinden olan Yusuf Kadirhan'ı 1007-1008 senesinde Hoten hükümdarı olarak zikretmektedir. Aynı yazar İbnü'l-Esir'in eserine dayanarak ise, Hoten'de İslâmiyetin yerleşmesinin de Yusuf Kadir Han'ın eseri olduğunu yazmaktadır (27).

Karahanlılar tarihi üzerinde detaylı çalışmalar yapan Omeljan Pritsak'ın araştırmasına göre, Batı Türkistan'da

Gaznelilerle uğraşan Karahanlı hükümdarı Nasr b. Ali'nin 1006 senesinde yenilgiye uğramasından sonra "doğrudan doğruya mâfevki olan ve şimdiye kadar Hoten'i tamamıyla hâkimiyeti altına almak ve orasını İslâmlaştırmakla meşgul bulunan Şerik Kağan Yusuf b. Harun (Kadir Han)'un yardımını istemek zorunda kal(mıştı)r.". (28).

Z.V. Togan'ın araştırmasına göre ise Karahan sülalesi hükümdarı Harun Buğra Han'ın başşehri Balasagun'dur. Onun oğlu Yusuf Kadir Han'ın başşehri ise Kaşgar ve Hotan'dır (29).

Müslüman Türk devletleri tarihi üzerinde araştırmalar yapan Erdoğan Merçil'in kaydettiğine göre de, Gazneli hükümdarı Sultan Mahmut ile mücadele eden Karahanlı hükümdarı Nasr b. Ali, 1006 senesinde Sultan Mahmut'a mağlup olunca kendi ailesinden Hotan hakimi Yusuf Kadir Han b. Harun'dan yardım istemiştir (30).

Ch'en su-lou'ya göre, Kaşgar hükümetinin Hoten'e hakim olması iki aşamada gerçekleşmiştir. Birinci aşama 970-998 yılları arasında yirmidokuz yıllık savaş olmuştur. İkinci aşama da 1009-1026 seneleri arasında onyeddi senelik savaş olmuş ve en son anda 1026 yılında Hotan'a hakim olunmuştur (31).

Yukarıdaki kaynaklardan anlaşılacağı gibi, Hoten'in ele geçirilip İslâmlaştırılması tarihi hakkında farklı görüşler ortaya konmuştur. Bunları tenkidî bir gözle ele aldığımızda meselâ, "Kazakistan Tarihi" adlı eserde de zikredilen Yusuf Kadir Han'ın 992 yılında Hotan'a hakim olduğu hakkındaki görüş, bazı tarihi gerçeklere uymuyor. Daha önce bahsettiğimiz bir mektuba göre, 993 yılında Hotan (Hoten)'nin Visa soyundan olan hükümdarı Kan-chou kağan ile mektuplaşıyordu. Ayrıca Hasan Buğra Han 998 yılında Hotan grubuyla savaşırken

ölmüştü (32). Yani 992 yılında Yusuf Kadir Han'ın Hoten'e hakim olması hakkındaki iddia pek uygun değildir.

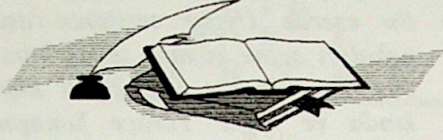
Ch'eng-su-luo'nun, Hotan'ın 1026 yılında Yusuf Kadir Han'ın hakimiyeti altına girmiş olduğu hakkındaki fikrinin tek dayandığı nokta Omeljan Pritsak'ın "Karahanlı hükümdar sissilesi"nde kaydedilmiş olan Yusuf Kadir Han'ın hanlık tarihinin (1026-1032) yorumlanmasından ibarettir. Fakat 1026-1032 yılları arası Yusuf Kadir Han'ın hükümdar olduğu tarihtir. Hoten'i fethettiği ve hakim olduğu tarih değildir.

Yukarıda gösterilen tüm belgelere göre Kaşgarlı müslümanlar tarafından Hoten'e yapılan cihat hareketine Hasan Buğrahan tarafından başlanmıştır. Defalarca yapılan savaşlardan sonra 1006 yılında Hotan ele geçirilmiştir. 1009 yılında ise Yusuf Kadir Han Hotan hükümdarı sıfatıyla Çin'e elçi göndermiştir. Bu nedenle bazı araştırmacılar İslâmlaşma tarihinin 1006-1009 yıllarında başlamış olduğunu kabul etmemektedirler. Meselâ M. F. Grenard'a göre Hotan en geç 1005 yılında Yusuf Kadir Han'ın hakimiyeti altına alınmıştır (33).

Fakat, A. Stein, Molla Hacı ve M. F. Grenard'ın gösterdiği belgelere göre, Yusuf Kadir Han Hoten'i mağlup ettikten sonra, yirmidört yıl Hoten'i kuşatma altına almıştır. Yani 1006-1009 yıllarından yirmidört sene sonra Hoten'i tamamıyla hakimiyeti altına almış olmaktadır. Bu durumda Yusuf Kadir Han, 1030-1033 yılları arasında ancak Hoten'i fethetmiş olmalı. Fakat o, Pritsak'ın araştırmasına göre, Yusuf Kadir Han 1026-1032 yılları arasında Doğu Karahanlılar'ın hükümdarı olmuş ve 1032 yıllarında ölmüştü. Bunun için Yusuf Kadir Han'ın 1030-1033 yılları arasında Hoten'i fethetmesi, pek mümkün değildir.

BİBLİYOGRAFYA

Kitabın Adı

UYGUR TARİHİ

(Birinci Kısım)

Yazarı

Lia Zişyav

Yayınlayan

Urümçi Milletler Neşriyatı

Baskı yeri ve tarihi

Doğu Türkistan 1987

Format

1210 sayfa

Eleştiri

Rıdvan Öztürk

"Tahminen MÖ. III. Asırda Sibirya'nın Baykal Gölü ile Orta Asya'nın Balkaş Gölü arasında ayak basılmamış otlaklarda "Dingling" denilen göçebe kabileler yaşıyordu. Memleketimizin IV. Asır-daki Çince tarihi belgelerinde ise onlar "Tele" diye isimlendirilmiştir... Miladî IV. Asır civarında Doğu Teleler tedrici halde Orhun Irmağı vadisine göçtüler. O zaman "Doğu Teler" altı kabileden müteşekkildi. Yuençeer de bu altı kabileden biriy-di. Yuençe ismi Uygur isminin Çin-ce en eski söylenişidir. Memleketi-mizin bundan sonraki tarihi belgele-

rinde Uygur ismi ahenge göre "Uhe", "Uhu", "Huyhe", "Yuygu", "Veyvur" diye yazılageldi...(s.7).

Bu kısa aktarma eserin tetkikâtının derinliğini göstermekte-dir. Eser, Uygur Özerk Bölgesinde (Doğu Türkistan) doğup büyüyen Çinli ilim adamı Lio Zişyav tarafın-dan tez olarak hazırlanmıştır. Bu inceleme, bilinebilen başlangıcın-dan 1840 yılına kadar olan Uygur tarihini ele alır. Eserin ikinci ve üçüncü kısımlarının yakın zaman Uygur tarihi ile şimdiki zaman Uy-gurları üzerine olacağı da bildiril-mektedir. (s.5).

"Kiriş söz ormidâ" (s.1-5), "Münderice" (s.1-10), "Söz başı" (s.1-5) ve "Mukeddime" (s.6-8) bölümlerinden sonra gelen ve asıl incelemeyi teşkil eden 15 babın ana başlıkları aynı zamanda eserin muhtevâsını da göstermektedir.

1. bab : Vetinimizning şimalida yaşıgan kadimki kabililar (s.9)
2. bab : Uygur Haydanlığı (s.31)
3. bab : Uygurlaming Garbke Köçüşü (s.121)
4. bab : Heşi Uygurliri (s.147)
5. bab : Şiçu (Koçu) Uygurliri (s.171)
6. bab : Gerbiy Pamir Uygurliri (s.285)
7. bab : Tarım vadisi etrapidiki ahalirenining Uygurlışı (s.378)
8. bab : Mongul İmperiyisi ve Yüen sülalesi devridikü Uygurlar (s.464)
9. bab : Çağatay Haydanlığı devri-deki Uygurlar (s.557)
10. bab : Ming sülalesining deslepki mezgilidiki Tiyaşanning cenubu ve şimali (s.615)
11. bab : Yerken Haydanlığı (s.717)
12. bab : Uygurlar rayonidiki bölü-nüş (s.798)

13. bab : Çing sülalesining Tiyaşanning cenubi ve şimalini birlikke keltürüşü (s.856)

14. bab : Çing sülalesining Uygurlar rayonida yolga koygan tedbirleri (s.952)

15. bab : Çahangir Hoca topilingi (isyani) (s.1099)

Eser, Zışyav'ın "Hatime"si (s.1205) ile bitiyor.

"Söz başı" bölümünde Uygur Özerk Bölgesi ve bu bölgede yaşayan Uygur Türkleri hakkında özlü bilgiler verilmiştir. Mesela; "-1982 yılındaki istatistik malumata göre, Uygurlar'ın nüfusu 5.957.112 olup (1), esas itibariyle Uygur Özerk Bölgesinde (Doğu Türkistan'da) meskûndurlar. Uygurlar'ın meskûn olduğu bu bölge memleketimizin (Çin'in) kuzey-batı kısmına düşmekte olup, arazisi 1.650.000 kilometrekareden (2) fazladır. Memleketimiz arazisinin tahminen altıda birini teşkil eder (s.5).

"Hatime" bölümünde Lio Zışyav, Uygur tarihine niçin merak sardığını, faaliyete nasıl başladığını ve nasıl bir çabadan sonra eserini tamamladığını anlatır. Yine Hatime'de verilen bilgilerden, Çince asıl nüshanın aksine Uygur Türkçesi'ne aktarılan hüshada Çin kaynaklarının geniş ölçüde biliyografya olarak verildiğini öğreniyoruz. (s.1208-1209).

1976'da eserin ilk sekiz babı tetkikine sunulan Seypeddin Ezizi (3), 1984'te esere takdim olarak yazdığı "Kiriş Sözi Omida" bölümünde "Uygur Tarihi"nin tenkidini maddeler halinde şöyle sıralar. Bu tenkidler bir yerde bizim esere nasıl bir açıdan bakmamız gerektiğini de göstermektedir:

♦ Müellif bu eseri yazarken, Marksizm, Leninizm ve Mao Zetung ideolojisini esas almış. Uygur tarihinin mühim meseleleri tarihi mater-

yalizm ve dialektik materyalizm bakış açısından tahlil edilmiş...

- ♦ Bu eserde Uygur tarihinin asıl vakaları enine boyuna tetkik kılınmış. Eski Uygur medeniyeti hakkında ve diğer Türkçe konuşan toplulukların tarihi hakkında açıklayıcı bilgiler verilmiş...
- ♦ Bu eser Uygurlar'ın çok milletli Çin toplumunun uzun tarihi içerisinde tuttuğu yeri ve diğer milletlerle olan münasebetini çok güzel göstermektedir.
- ♦ Lia Zışyav bu eseri yazarken bir çok eski Uygurca eserin asıl nüshalarından faydalandığı için Uygur tarihini doğru olarak ortaya koymuştur. Ayrıca Sung, Yeen, Mng ve Çing sülalesinin ilk zamanlarına ait kuzey-batı bölgesinin tarihi incelemelerini de bu eseri ile önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.
- ♦ Müellif'in Uygur dilini ve edebiyatını mükemmel bilmesi, eserin vücuda gelmesinin en önemli âmili-dir. Hülasa, böyle hacimli bir tarih eserinde bir takım eksikliklerin hatta hataların olması mümkün, ama genel itibariyle çok başarılı yazılmış bir eser...

Sözlerimizi "Uygur Tarihi"nin Türkiye Türkçesine aktarılmasının son derece yararlı olacağı kanaatiyle bitiriyoruz. Lakin aktarmanın bu sahanın mütehassısı bir tarihçi ile birlikte gerektiğinde dip not olarak tenkidi bilgilerin verilerek yapılmasını da lüzumlu gördüğümüzü belirtiyoruz.

1) Uygurlar'ın nüfusu 26 milyon civarında olup, Doğu Türkistan'daki toplam Türk nüfusu yaklaşık 30 milyondur. (Y.K.)

2) Uygur Özerk Bölgesi diye adlandırılan Doğu Türkistan'ın yüzölçümü 1.828.418 kilometrekaredir. (Y.K.)

3) Seyfeddin Ezizi, o dönem Uygur Özerk Bölgesi'nin Başkanı'dır. (Y.K.)

BİR
AN
P O R T R E

ILHAN MUSABAY

(12.2.1914-2.3.1970)

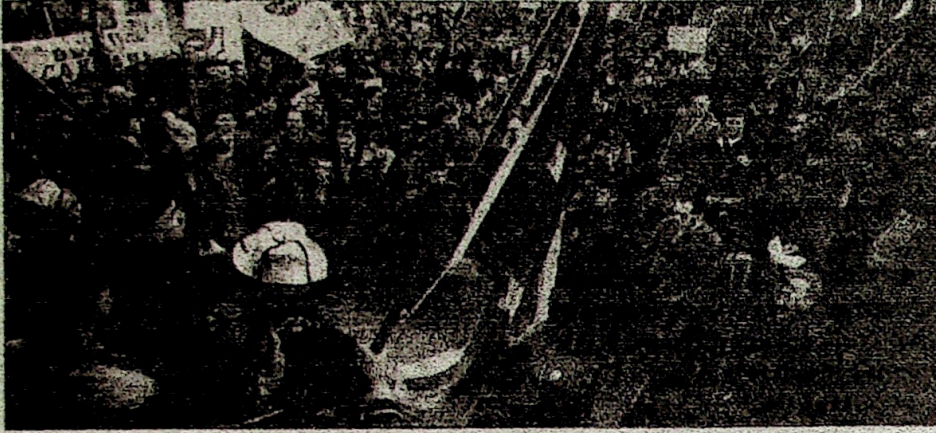
2 Mart 1970'de İstanbul'da vefat eden Doğu Türkistan'ın milliyetçi aydınlarından Av. İlhan Musabay, Doğu Türkistan'ın muteber bir ailesi olan "Musabaylar"dan idi. Babası, Doğu Türkistan'ın tanınmış ve hayırsever iş adamlarından Hüseyin Musabay ve anası Rabia Hanım'dır.

İlhan Bey 12 Şubat 1914'de Kaşgar'da dünyaya geldi ve ilk mektebi Doğu Türkistan'ın Gulcae şehrinde bitirdikten sonra, ailesi onu tahsilini devam ettirmek üzere 1926'da İstanbul'a göndermişti. O, İstanbul'da Galatasaray Lisesi'nde okudu ve bu liseyi 1936'da bitirdi. Lise tahsilinden sonra, lisan öğrenmek ve üniversite tahsili yapmak üzere Almanya'ya gitti ve üç yıl tıp tahsili yaptı. Bu arada İkinci Dünya Harbi başlamış olduğundan, maddi imkânsızlıklar sebebiyle Türkiye'ye geri dönmek mecburiyetinde kaldı. Türkiye'ye döndükten sonra, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne devam etti ve bu Fakülteyi 1943 yılında bitirdi. İlhan Musabay, hukukçu olarak, evvelâ 9 yıl müddetle çeşitli illerde savcılık ve daha sonraları hâkimlik vazifele-

rinde bulundu. Bundan sonra uzunca müddet serbest avukat olarak çalıştı. Son yıllarında, İstanbul'da İşçi Sigortaları Kurumu'nda hukuk müşaviri olarak vazife görmekte idi.

İlhan Musabay, meslekî faaliyetleri dışında, Türkiye'deki Doğu Türkistanlılar'ın kültür ve yardımlaşma derneklerinde ve Doğu Türkistan'ın kurtuluşu için çalışan teşkilâta geniş çalışmalarda bulunmuştur. Doğu Türkistan'ı ve onun kurtuluş dâvâsını Türkiye'de tanıtmak için, Türkçe ve yabancı dillerdeki eserler üzerinde geniş tetebûllarda bulunmuş ve birçok yazılar yayınlamıştır. Bu arada Türk Kültürü Dergisi'nde de Doğu Türkistan'a ait bir kaç makalesi çıkmıştır. Bundan başka Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından yayınlanması düşünülen "Türk Dünyası El Kitabı" adlı eserin, Doğu Türkistan'ın son devirler tarihine ve bugünkü durumuna ait kısmını da merhum İlhan Bey hazırlamıştı. Maalesef bu eserin yayınlanmasını görmeden aramızdan ayrıldı. Son zamanlarında o, Doğu Türkistan'ı tanıtacak daha geniş bir eser hazırlamak üzere, çok geniş literatür tetkikine girişmişti.

İlhan Musabay'ın ayrılma ile neticelenen ilk evliliğinden bir kızı olmuştu ve bundan sonra 1966 yılında Ravile Hanımla evlenmişti. O, son yıllarda kalb kifâyetsizliğinden mustarıptı, fakat bu hasta durumuna bakmayarak Kızıl Çin emperyalistlerinin zulmü ve terörü altında ezilen ve sömürülen Doğu Türkistan Dâvâsına hizmet etmek ve bu dâvâyâ kalemile bir iştirakte bulunmak için elinden gelen gayreti esirgemiyordu. Daha verimli çalışması beklenirken erkence bir yaşta, 2 Mart 1970 tarihinde vefât etti. Ruhu şad, mekânı cennet olsun.

Doğu Türkistan Türkleri, Çin zulmünü protesto ediyor..

Doğu Türkistan'da 2 Türk'e idam cezası

Doğu Türkistan'ın Gulca şehrinde 2 Uygur Türkü idam cezasına çarptırıldı. 1997 yılında bölgede meydana gelen kanlı Gulca Direnişi sonrasında tutuklanan gençlerin cezalarının öntümüzdeki aylarda infaz edileceği haber alındı.

Gulca Vilayet Mahkemesi idam kararını iki ay içinde aldı. Güzli celselerde yargılanan bu gençlerin "devrim karşıtı örgüt kurmak, silahlı eylem yapmak" suçları ile idam cezasına çarptırıldıkları öğrenildi. İdam cezasına çarptırılan Abdüsselam Abdurrahman ile Abdüsselam Şemsaddin'in ailelerinin temyiz için yüksek mahkemeye başvurdukları, aksi bir karar çıkmadıkça bu gençlerin 1999 yılı Ocak ayı sonunda kurşuna dizilerek cezalarını infaz edileceği öğrenildi. Bu idamların durdurulması için Uluslararası Af Örgütü ile BM İnsan Hakları Komisyonu'nun Çin nezdinde girişimleri sürdürülmekte. Abdüsselam Şemsedin 1969 Gulca doğumlu.

Evli, bir erkek çocuk babası Gulca Yünlü Dokuma Fabrikası'nda işçi 5 Şubat 1997 olayları esnasında yapılan protesto yürüyüşüne katılmıştır. Haziran 1997 yılından bu yana tutuklu. "Vatanı, birliğini bizzat, örgüt kurmak ve bomba imal etmek" gibi suçlamaları ölüme mahkûm edildi. Mahkûmun temyiz başvurusu birkaç gün önce reddedildi.

İdamlarda dünya rekortmeni olan ülke: Çin

Her iki şahsın gerçek suçu ise 1997 Şubat'ında Gulca'da yapılan protesto yürüyüşüne katılmaktır. "Yürüyüşe katılmak" gibi demokratik, insani bir hakkın cezasının idam olduğu Çin'de 30 milyon Türkten başka, milyonlarca insanın da soykırım tehlikesi karşısında olduğu bilinmektedir. İdam konusunda Çin Halk Cumhuriyeti rekoru elinde bulundurmaktadır. 1998 yılı içerisinde 3000'den fazla insanın idam cezasına çarptırıldığı tahmin edil-

mekte.

Çin'de insan hakları ihlallerinin genelde mahkûmlara yapılan muamelede, planlı doğum kontrolünde ve din özgürlüğünde yaşandığını ifade eden ABD Senatörü Bob Graham, internete yayınlanan bir mektubunda ÇHC'deki cezaevi sistemi hakkında da bilgi verdiği görülüyor. Senatörün mektubundaki bilgilere göre Çin'deki cezaevlerinin genel görüntüsü şöyle:

Çin cezaevi sistemi, mahkûmlara yönelik kötü muameleden dolayı oldukça eleştirilmektedir. Çünkü Çin Cezaevi sisteminin esas belirleyici niteliği; mahkûmların kendi ihtiyaçlarını karşılamak için mahkûmların çoğunluğu tüketici mal imat ediyorlar. Bu ürünlerin bir kısmı yarıdaştırılarak satılıyor. Dolayısıyla ABD, kendilerine ithal edilen bu malların ne kadarını Çinli mahkûmların yapıldığıyla yakından ilgilenmekte. Senatörün konuya alakası da bu ilgidir dolayısıdır.

Kuruluşu 4 Ocak 1999.

HABERLER

III. DÜNYA UYGUR GENÇLİK KURULTAYI ANKARA'DA YAPILDI

12-14 Aralık 1998 tarihlerinde Ankara'da toplanan Dünya Uygur Gençlik Kurultayı'nın yeni dönem başkanlığına Ömer Kanat, Genel Sekreterliğine Dolkun İsa seçildi.

Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, ABD, Almanya, Türkiye, Suudi Arabistan, Avustralya, İsveç gibi ülkelerden 65 delegenin katıldığı kurultayda hür dünyadaki Doğu Türkistan gençlerinin 2000.li yıllarda yapacakları faaliyetler tesbit edildi ve ortak bir stratejide anlaşmaya varıldı.

Türk Ocakları Genel Merkezi'nin himayesinde gerçekleştirilen Dünya Uygur Kültür Günleri çerçevesinde Doğu Türkistan'ın müzik ve folklorundan örnekler sunuldu.

Kurultay delegeleri Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Prof. Dr. Ahat Andican, MHP Genel Başkanı Dr. Devlet Bahçeli ve BBP Genel Başkanı Muhsin Yazıcıoğlu tarafından kabul edildiler.

KURULTAY'DAN NOTLAR

Müziğe, yazıya, resime, sanatın her alanına estetik kazandıran medeniyetin öncülerinden Uygur Türkleri'nin günü-

müzdeki temsilcileri Türkiye'nin başkenti Ankara'da bir araya geldiler... Dünya ülkelerindeki Doğu Türkistan Teşkilat başkanları da Türkiye'ye gelmişlerdi. Gerçi Türk Ocakları'nın imzası bulunan davetiyede *Uygur Gençleri Kültür Günleri* yazılmıştı ama aslında hür dünyadaki **Doğu Türkistanlı Gençlerin Milli Kurultayı** idi yapılan... Böylesine önemli vazifeyi üç-beş idealist genç omuzlamış, Türk Ocakları'nın değerli yöneticileri de destek olmuşlardı bu idealizme...

Hür dünyanın çeşitli ülkelerine yayılmış olan Uygur gençlerinin temsilcilerinden oluşan 65 seçilmiş delege, üç gün boyunca bazen saatler süren toplantılara girip çıktılar. Gece yaralarına kadar sohbet ettiler, tartıştılar. Doğu Türkistan'ın sorunlarını masaya yatırdılar. Hür dünyanın Doğu Türkistan meselesine bakışını gündeme getirdiler. Neler yanlış yapıldı, neler yapılmamalıydı, 2000.li yıllarda nasıl bir plan-program takip edilmeli, bunları konuştular üç gün süren **Dünya Uygur Gençleri Kurultayı**'nda...

Üç gün süren bu kurultay, Pekin'i oldukça rahatsız etti. Komünist Parti yöneticileri sanırım bu üç gün boyunca uykusuz kaldılar.

Ama bu kurultay neticesinde;

–Düşman karşısında birlik içinde olmamız gerektiği ifade edildi.

–Doğu Türkistan Davasının her yönüyle tanıtılması, anlatılması için dış dünyaya açılmamız, propagandaya önem vermemiz gerektiği belirtildi.

–Öğrenci okutulmasının önemine değinildi. Yurt dışında daha çok öğrenci okutulması konusunda herkes birleşti

–Göze, kulağa, beyne hitap etmemiz gerektiği, yurt dışındaki aydınlardan faydalanmamız gerektiği ifade edildi.

–Bilhassa ABD'ye bu davanın anlatılmasının önemine işaret edildi.

–Doğu Türkistan'a yayın yapan bir radyonun kurulması gerektiği söylendi. Bu arada Amerika'nın Sesi Radyosu yöneticilerine Uygurca yayınından dolayı teşekkür edildi. Türkiye'nin Sesi Radyosu'nda da Uygur Türkçesinde yayın yapılacağı günleri görmek bizlere nasip olur inşaallah...

II.DÜNYA UYGUR GENÇLERİ KURULTAYI SONUÇ BİLDİRİSİ

Ankara'da toplanan ve üç gün süren Kurultay'a Kazakistan, Kırgızistan, ABD, Almanya, İsveç, Arabistan, Türkiye gibi dünyanın çeşitli ülkelerinde faaliyet göstermekte olan Doğu Türkistanlıların kurduğu ve Uygur topluluklarının genç temsilcilerinden oluşan 65 resmi delege katıldı... Kurultay'da ayrıca hür dünyadaki Doğu Türkistan örgüt başkanlarının da bulunması bu toplantının önemini göstermektedir. Dördüncü Kurultay'ın ise ABD'de yapılması kararlaştırıldı.

Kurultay'ın mahiyeti hakkında bilgi sahibi olmanız düşüncesiyle aşağıda Kurultay'ın "Sonuç Bildirisi"ni siz değerli okuyucuların bilgisine sunuyorumuz:

Dünya Uygur Gençler Kurultayı;

1. Gençlerimizi ulusal bağımsızlık hareketimizin en temel dayanağı olarak görür ve bütün gençlerimizi Çin sömürgeciliğine karşı daha da aktif mücadele etmeye çağırır.

2. Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı için, vatan içinde ve dışında mücadele etmekte olan bütün örgüt ve kişiler ile daha da ileri derecede irtibat kuraca-

ğını ve üzerine düşen her türlü görevi gerçekleştirmeye hazır olduğunu beyan eder.

3. Doğu Türkistan Davasını dünyaya anlatmak için Birleşmiş Milletler örgütü ve bütün uluslararası insan hakları örgütleriyle olan irtibatı daha da geliştirir ve faaliyetlerini o örgütlerle dayanışma içinde yürütür.

4. Çin hükümetinden vatanımızda yürütmekte olduğu vahşi katliam politikalarını derhal durdurmasını ve siyasi sebeplerden tutuklanan günahsız kardeşlerimizi tez elden serbest bırakmasını kat'i olarak talep eder.

5. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin kabulünden 50 yıl geçmiş olmasına rağmen ancak bu sene bu beyannameyi imzalayan Çin, yine de Doğu Türkistan'da insan haklarını ağır derecede ihlal etmektedir. Bu münasebetle Kurultay, BM örgütü gibi uluslararası örgütlerin, demokratik devletlerin, dünya kamuoyunun Çin Hükümeti'ne karşı baskı yapmalarını ve bu hükümeti cezalandırmalarını talep eder.

6. Çin Hükümeti'nin; Doğu Türkistan, Tibet ve İç

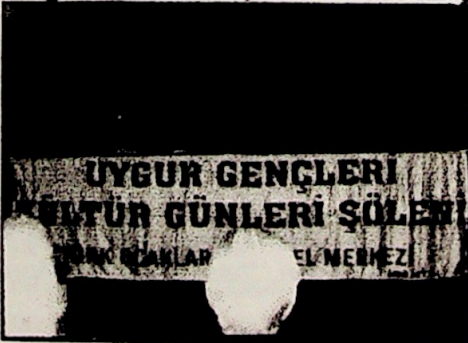

Moğolistan'daki emperyalist ve sömürgeci politikardan derhal vazgeçip bu memleketlerdeki milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmeleri haklarını tanımalarını talep eder.

7. Sözde Şincang Uygur özerk bölgesinin reisi *Ablet Abdürreşid* gibi yöneticilerden, Doğu Türkistan halkının hak ve hukukunu çiğneyen, yok sayan sözleşmelere imza atmamalarını ve bu nitelikteki mevcut sözleşmeleri fesh etmelerini talep eder.

8. 1990'daki Barın İsyanı, 1995'deki Hoten Olayları, 1997'deki Gulca Olayları gibi mücadelelerde Çin müstebitleri tarafından vahşice öldürülen kız-oğlan şehitlerimizi saygı ve rahmetle anar. Bütün mücadele şehitlerimizden, Çin hapishanelerinde çürümekte olan mücadeleye arkadaşlarımızdan şeref ve gurur duyar ve bütün gençlerimizi bu bağımsızlık savaşçılarını örnek almaya çağırır.

9. Doğu Türkistan'ın bağımsızlık davasını gönülden destekleyen devletler, teşkilatlar ve şahısların maddi ve manevi yardımlarını kabul eder.

10. Yeni kurulan Doğu Türkistan Milli Merkezi'ni tebrik eder ve en kısa zamanda uluslararası Doğu Türkistan Milli Kurultayı'nı gerçekleştirmeye çağırır.

Görüleceği üzere Doğu Türkistan gençleri gerçekten de vatanperver olmanın gereklerini fazlasıyla yerine getirme arzusu içinde olmuşlardır. Umarız, milli merkezin şimdilik dışında büyükler de kısır çekişmeleri bırakıp gençleri kendilerine örnek alarak Doğu Türkistan'ın birliği için el ele verirler.

DOĞU TÜRKİSTAN İÇİN MİLLİ BİRLİK

Dünya Uygur Gençleri Kültür Günleri dolayısıyla Türkiye'ye gelen hür dünyanın çeşitli ülkelerindeki Doğu Türkistan Kuruluşlarının Başkanları da, bağımsızlık ve hürriyet yolunda "ortak strateji" belirleme hususunda görüş birliğine gelmeleri Doğu Türkistan halkını sevince boğdu.

Başkan: M.Rıza BEKİN

Hür dünyadaki Doğu Türkistan teşkilatlarının başkanları 1999 yılından itibaren faaliyetlerini ortaklaşa sürdürme kararı alarak, Doğu Türkistan Milli Merkezi adı altında bir platformun kurulmasını onayladılar. Protokolü 14 teşkilat başkanı imzaladı.

Milli Birlik Platformuna imza koyan teşkilatlar:

Almanya'dan; Doğu Türkistan Avrupa Birliği, Doğu Türkistan Enformasyon Merkezi

Avustralya'dan; Avustralya-Doğu Türkistan Derneği,

ABD'den; Amerika-Uygur Dernekleri Birliği,

İsveç'den; İsveç-Doğu Türkistan Derneği

Kazakistan'dan; Bölgesel Uygurlar İttifak Cemiyeti, Kazakistan Cumhuriyeti Uygur Medeniyet Merkezi ve Uyguristan Azatlık Teşkilatı,

Kırgızistan'dan; Bişkek İnsan Haklarını Koruma ve Demokrasi Cemiyeti, Kırgızistan Uygurlarının İttifak Cemiyeti,

Özbekistan'dan Uygur Cemaati Temsilciliği,

Türkiye'den Doğu Türkistan Vakfı, Doğu Türkistan Dayanışma Derneği, Doğu Türkistan "Vatan Fonu" Başkanlığı

KIZIL ÇİN YENİ TEZGAHLAR PEŞİNDE

Son günlerde basına yansıyan Çin Hükümeti, Doğu Türkistan'daki askeri birliklerini ve güvenlik güçlerini alarma geçirdi haberi üzerine basın açıklaması yayınlayan **Avrasya Türk Dernekleri Federasyonu Genel Başkanı İsmail Cengiz**, Çin Hükümeti'nin böyle bir eyleme başvuracağına inanmak istemediğini söyledi. Bölgedeki bazı grupların "*Bağımsız Doğu Türkistan*" sloganı altında bir araya gelerek isyan hazırlığı içinde olduğu bahanesiyle Çin Hükümeti'nin masum halka yönelik askeri harekâta girişmesinin tasvip edilecek bir tarafı olmadığını vurgulayan Cengiz, "*Bölgedeki Türk unsurlarının barış, huzur ve güvenlik içinde yaşaması, BM üyesi tüm ülkelerin sorumluluğundadır. BM üyesi sıfatıyla Çin Hükümeti'nin de bu sorumluluk bilincinde hareket etmesi, bölgedeki Türk unsurunun huzur, refah, barış içinde yaşamasını temin edici insani tedbirler alması gerekmektedir*" dedi. Çin askeri birliklerinin alarma geçirilmesine neden olacak herhangi bir hareketin söz konusu olmadığını kaydeden **Cengiz**, "*bölgede insan haklarına yönelik alınacak "iyileştirme tedbirleri"*, Çin Hükümeti'nin kazanacağına olacaktır. Önümüzdeki Nisan ayı içinde Çin'in ikinci adamı olan **ÇHC Halk Kurultayı Daimi Komitesi Başkanı Li Peng'in Türkiye'ye yapacağı ziyaret öncesi, Çin Hükümeti, bölgedeki Türk unsuruna karşı daha insanî bir tavır ser-**

gilemesi "iyi niyet gösterisi" olüacaktır" diye konuştu.

Türkiye Hükümeti'nin, Çin yönetimi altındaki soydaşlarıyla yakından ilgilenmesi insani olduğu kadar soydaşlık görevi olduğunu da kaydeden Cengiz, konuşmasını şöyle tamamladı:

"—Uluslararası hukuk, Azınlık Hakları, Irk Ayrımcılığı Sözleşmesi, İnsan Hakları Beyannamesi çerçevesi içinde "sorunlu bölge" olan Doğu Türkistan'ın kalkınması, bölgede yaşayanların refahı ve güvenliği için başta Türkiye olmak üzere tüm ilgili ülkelerin ÇHC ile temasa geçerek katkıda bulunmaları, bölgesel barışın temini için gereklidir. ÇHC Hükümeti'nin bu hususlarda diyaloga açık olacağını ümit ettiğimizi kamuoyuna duyurmak istiyoruz."

ÇİN'İN İKİNCİ ADAMI MECLİS BAŞKANI Lİ PENG TÜRKİYE'YE GELECEK

Şarki Türkistan Enformasyon Merkezi'nin haberine göre Çin'in ikinci adamı, Meclis Başkanı Li Peng, bu yıl Nisan ayı içinde Türkiye'ye gelecek.

Çin Halk Cumhuriyeti Halk Kurultayı Daimi Komitesi Başkanı olan Li Peng'in, Türkiye'deki Doğu Türkistan'a yönelik faaliyetler hakkında bilgi alışverişinde bulunacağı öğrenildi.

Li Peng'in Türkiye'den başka İsrail, Filistin, Pakistan ve Yunanistan'a da gideceği haber alındı.

ULUSLARARASI AF ÖRGÜTÜ :

“DOĞU TÜRKİSTAN'DA İKİ TÜRK İDAM CEZASINA ÇARPTIRILDI”.

PEKİN (AA) – Uluslararası Af Örgütü, Çin yönetiminin Doğu Türkistan bölgesinde iki ayrılıkçı Müslümanı patlayıcı imal etmek suçundan idam cezasına çarptırdığını iddia etti.

Af Örgütü'nün bildirdiğine göre, Çin'in Kazakistan sınırındaki küçük bir kenti olan Korgas'ta 25 Ocak tarihinde yargılanan 12 Uygur'dan ikisi idam cezasına çarptırıldı.

Af Örgütü'nün iddiası, Çinli makamlarca da doğrulanırken, bir mahkeme yetkilisi, aynı duruşmada 39 kişinin çeşitli hapis cezalarına çarptırıldığını söyledi.

ULUSLARARASI AF ÖRGÜTÜ'NDEN PEKİN'E SUÇLAMA: GİZLİ DURUŞMALAR YAPILIYOR.

PEKİN (AA) Uluslararası Af Örgütü olarak bilinen Amnesty International Teşkilatı, Doğu Türkistan'da iki yıl önce Pekin karşıtı gösterilere katılmakla suçlanan sayısı belirsiz Müslümanların, idam edilmek üzere olduğunu iddia etti.

Uluslararası Af Örgütü yaptığı açıklamada, bu kişilerin, Doğu Tür-

kistan'ın Gulca kentinde geçen Ekim ayında gizlice yapılan bir mahkeme- de idam cezasına çarptırıldıklarını belirtirken, Çinli yetkililer gizli duruşmayı yalanlamakla yetindiler.

İdam cezasına çarptırılanların, 1997 yılı Şubat ayında Gulca kentinde meydana gelen ve 10 ila 100 kişinin öldüğü Çin karşıtı gösterilere katılmakla suçlandıklarını belirten Af Örgütü, idam cezasına çarptırılanlardan sadece Abdüsselam ŞEMSEDDİN ve Abdüselam ABDURRAHMAN isimli 2 kişinin kimliğinin belirlenebildiğini kaydetti.

Uluslararası Af Örgütü, 29 yaşında bir işçi olan Şemseddin'in Yüksek Mahkeme'ye yaptığı temyiz başvurusunun bu ay başında reddedildiğini ve bu kişinin şiddet olaylarına katılmadığını belirtirken, “idam cezasına çarptırılan diğerlerinin ise temyize gidip gitmediklerinin bilinmediğini, bilinen tek şeyinz yakında bu kişilerin idam edilecekleri olduğunu” duyurdu.

TÜRKLERİ KÖTÜLEYEN “MULAN” ADLI ÇİZGİ FİLME MİLLİ TEPKİ

Sinemalarda gösterime giren Amerikan yapımı “Mulan” adlı çizgi film, milli tepkilere neden oldu.

MHP Genel Sekreter Yardımcısı Nazif Okumuş, düzenlediği basın toplantısında, Türkler'in atası Hun Türkleri'ni barbar, Çinlileri ise masum olarak tarif eden bu film, “Türklüğe yapılmış bir hakarettir;” diyerek filmin gösterimden kaldırılmasını talep etti.

Devlet Bakanı Prof. Dr. Ahat Andıcan, Doğu Türkistan delegelerini makamında kabul etti

Doğu Türkistan delegeleri, Türk İşleri Genel Merkezi'nde eş zamanlı olarak düzenlenen Kültür Bakanları Konferansı'na katılmak üzere Ankara'da bir araya geldiler. Fotoğrafta Kültür Bakanı Prof. Dr. Ahat Andıcan ile birlikte Doğu Türkistan delegeleri, Kültür Bakanları Konferansı Genel Merkezi Genel Müdürü Namık Kemal Zeybek ve Kültür Bakanları Konferansı Genel Merkezi Genel Müdürü Prof. Dr. Yücel Hacıoğlu ile birlikte.

9 BARTIMUS - JANE TOYIUS

DOĞU TÜRKİSTAN DELEGELERİ ANITKABİR'DE

شەرقى تۈركىستان ئاۋازى

DOĞU TÜRKİSTAN'IN SESİ

VOICE OF EASTERN

TURKİSTAN

YALPAMIN SARRAM
KURTIM
HASSIR
HASSIR
HASSIR

HASSIR